

8 • 1976

KEEEL *Ja*
KIRJANDUIS

SISUKORD

M. Peet. Märkmeid lavateose ülesehituse kohta	449
V. Pall. Eesti kohanimed normimine	454
R. Parve. August Alle ja Regina Sztrallówna (Strall)	467
S. Issakov. Unustatud ajakiri (Järg)	473
L. Anvelt. Oiidusi ja täiendusi O. W. Masingu elu- käigu asjus	481
L. Tiik. Saaremaa kontakte mehenimede alal	485

TAHTPÄEVI

R. Põldmäe. August Ahlqvist ja tema suhted Eestiga	489
--	-----

PAEVATEEMADEL

H. Vihma. Hõredaid ja tühje kohti eesti leksikograafias	492
---	-----

RAAMATUTE KESKEL

A. Langemets. Nooruse veteran	494
M. Unt. Prometi kapriisid — mõni aasta hiljem	495
E. Mälgand. Kas ainult armastus on tabamata?	496
N. Bassel. Eesti luule antoloogia vene keeles	498
P. Ariste. Raamat, mis avab värava läänemere keelte minevikku ja olevikku	501
K. Salve. Folkloor tänapäeval	504
I. Saks. Veel üks kirjaniketeatmik Lätist	508

RINGVAADE

H. Kaal, P. Raud. Keelepäevad	509
E. Viluoja. Setu päev	510
Bernard Sööt [Nekroloog]	510
Liidia Toom [Nekroloog]	511
E. Teder. Suri Miloš Lukáš	512
J. Palu. Esperanto	512

K a a n e l: Jõgi Mihkel Veske kodukohas (H. Joonuksi foto, 1975)

© Kirjastus «Perioodika», «Keel ja Kirjandus» 1976

KOLLEGIUM: P. Ariste, V. Hallap, A. Hint, E. Jansen, O. Jõgi, A. Kask, R. Kull, V. Pall, H. Peep, E. Päll, P. Rummo, E. Sõgel, A. Tamm, O. Tedre, A. Vinkel.

TOIMETUS: O. Jõgi (peatoimetaja), E. Kindlam (vastutav sekretär), A. Langemets (kirjandusteooria ja -kriitika osakonna toimetaja), H. Niit (kirjanduse ajaloo ja rahvaluule osakonna toimetaja), J. Sang (keeleteaduse osakonna toimetaja), A. Mandre (toimetaja), I. Pärnapuu (vanemkorrektor).

Toimetuse aadress: Tallinn, Sakala 3, tel. 474-28, 491-26.

Laduda antud 20. VI 1976. Trükkida antud 27. VII 1976. Trükiarv 3400. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 4,25+2 kriittahvli. Tingtrükipoognaid 6,3. Arvestuspoognaid 6,77. MB-01958. Tellimuse nr. 3422. Hans Heidemanni nim. trükkoda, Tartu, Olikooli 17/19. II.

Tellimishind aastaks rbl. 3.60, 6 kuuks rbl. 1.80, 3 kuuks 90 kop. Tellimusi võtavad vastu sideasutused ja «Ajakirjanduslevi» osakonnad.

«Кээль я кирьяндус» («Язык и литература»), журнал Академии наук Эстонской ССР и Союза писателей Эстонской ССР. Выходит один раз в месяц. Издательство «Периодика». Таллин. На эстонском языке.

Märkmeid lavateose ülesehituse kohta

MARI PEET

Kui analüüsitakse näidendi ülesehitust, on ikka tavaks piiruda süžega. Sellest aga ei piisa niisuguse lavateose puhul, mille sündmustelg pole reeglipärane (nn. avatud kompositsiooniga näidend). Nimelt on küllalt paljude selliste teoste süžeed nõrga konflikti ja sündmuste vähesuse tõttu staatilised. Sel põhjusel peetakse niisuguseid näidendeid vahel alamõoduliseks. Kui aga jälgida nende lavateoste kompositsiooni, võib sealt puhuti leida tunduvalt rohkem dünaamikat kui süžeelisest näidendist.

Avatud kompositsiooniga näidendi ülesehituse selgitamiseks ei anna kõik draamateooriad küllaldaselt pidepunkte. Nimelt käsitlevad nende kompositsioonipeatükid sündmustelje suurelemente (ekspositsioon, gradatsioon jt.) ja nendevahelisi seoseid.¹ Avatud kompositsiooniga näidendi puhul tuleks aga üksikasjalikult analüüsida stseene, nende sisehitust ja paigutust.²

Kompositsiooni vaatluses on algelement stseen, mis kindlapiirilise sisulis-vormilise üksusena näib küllalt mahukas, et selles võiksid ilmned teose olulised jooned. Stseene ehk etteasteid piiritletakse olukorramuutuste, s. t. tegelaste tulekute-minekute järgi, mis sündmustena neid üksusi ääristavad. Stseeniehituse vaatlemine on kompositsiooni-analüüsi möödapääsematu eeltöö.

¹ Vt. näit. В. Сахновский-Панкеев, Драма. Ленинград, 1969, lk. 68—154; Е. Холодов, Композиция драмы. Москва, 1957.

² Д. Г. Лоусон, Теория и практика создания пьесы и киносценария. Москва, 1960, lk. 291.

Et kindlaks teha kompositsioonirütmi, seda, kas on järjestatud erinevalt või ühetaoliselt ehitatud stseene, pole ükski element nende struktuuris kõrvaline ega tähtsusetu. Välistunnuste järgi võib etteasteid jaotada tummstseenideks ja teksti sisaldavaiks stseenideks, viimaseid dialoogideks sõna otseses tähenduses ning grupistseenideks. Need jagunevad omakorda väiksemate ning suuremate rühmade etteasteteks. Leidub kahetasandilisi grupistseene, kus tegelased on laval paigutatud rühmiti ja vestlevad eraldi. On ka ühe tegelase ehk sooloteasteid. Kõik mainitud seigad võivad põhjustada kontrasti. Dünaamika kindlakstege misel on arvestatavad stseenide pikkus, füüsiline liikumine ja kõneaine muutmine, mõtete arendamine või kordamine.

J. Smuuli «Lea» I vaatuse ainuke dialoog, milles leiab aset teose teravaim lavaline konflikt, on Aeru ning Traheri kokkupõrge nimi- tegelase juuresolekul. See tegelastevahelisi suhteid selgitav ning ajastu panoraami kujundav etteaste, mis ühtlasi valmistab mõnevõrra ette ka II vaatust, algab järsku, sest vastuolu on varem sõlmunud. Suhteliselt lühikeses siseliikumiseta stseenis kasvab pinge repliigist teise, kuni Lea lepituspüüdeline sekkumine meeleolu mõnevõrra muudab, konflikti ometi hajutamata. See lõpeb alles Aeru lahkumisega. Dünaamiline etteaste tekitab tundeintensiivsuse, kujutatud olukorra ja tegelaste koosseisu poolest kontrasti eelnenud ja järgnevatele stseenidele.

R. Petsch jaotab stseenid pea- ja abistseenideks.³ Viimased, mida ka vaheetteasteiks võib nimetada, on lühikesed lõigud, milles kõige sagedamini tulijatest ette teatatakse, aga paiguti ka eelnenud seletatakse ja hinnatakse või kus samalaadses situatsioonis, kuid osaliselt uuendatud tegelaskonnaga meeleolu jätkatakse. Mõnikord kasutatakse vahestseene dünaamika tekitamiseks ja meeleolukontrasti tasandamiseks. Neis on alati midagi eelmise stseeni tundetoonist, eriti kui seal kõneainet ei ammendatud. Puhuti antakse mitu lühikest stseeni järjest ja need moodustavad omalaadse astmelise ülemineku. Nimelt lahkuvad tegelased ükskhaaval pärast rühmaetteastet, sõnastades enne kommenteeriva repliigi äsja toimunu kohta. Seda võtet on kasutatud näiteks A. Liivese «Trep'i» mõningate grupistseenide puhul, millega kompenseeritakse teoses valitsevat liikumisvaegust.

Nn. põhistseenide hulgas on ka selliseid, milles süžee dünaamikat ei ole, s. t. tegelastes endis ja nende suhetes ei muutu midagi, kuigi inimeste karakteristika saab kahtlemata selgemaks. Neis etteasteis liigseeritakse üksnes olukord ja teadustatakse lavavälisest sündmusest. Neid võiks nimetada «õhkkonnastseenideks». Pikema tegevusaja korral asuvad säärased etteasted sageli vaatuste-piltide algul. Niisugune on «Lea» II vaatuse esimene stseen, kus ema ja palveõdede vestluses tutvustatakse viimaseid ja luuakse ühtlasi kahest erinevast vaatepunktist kujutlus okupatsioonija alguse olukorrast saarel. Konflikti eeldused puuduvad peamiselt ema ellusuhtumise tõttu. Ka ei ole konkreetseid vihjeid edasisele tegevusele.

Erineva õhkkonnaga stseenide järjestamine aga tekitab elementide vahel sisepinge. See võib tekkida ka ühe etteaste piires. P.-E. Rummo «Tuhkatriinumängus» seguneb muinasjutuaine ja süžee emotsionaalsus abstraktsete arutluste intellektuaalsusega.

Stseenimeeleolusid, neist liituvat vaatuse ja teose üldist tundetooni ehk atmosfääri⁴ kui süžeeväliseid komponente on üldiselt vähe uuritud. Neil on avatud kompositsiooniga näidendite struktuuris tähtis koht,

³ R. Petsch, *Wesen und Formen des Dramas*. Halle (Saale), 1945, lk. 186.

⁴ Termin kohta vt.: Я. Э. Эльсберг, *Общая атмосфера литературного произведения*. Рпт.: Проблема художественной формы социалистического реализма. Том II. Москва, 1971, lk. 171—173, 176.

sest meeleolude vaheldumisest tekib dünaamika ja atmosfäärist saab sündmusvähest süžeed kandev kiht.

Stseenide erinevus võib tuleneda ka mitmesugusest aegade esitusest. Siinkohal on vaatluse all üksnes toimumisaja esinemisvormid. Toimumisaja moodustavad need lõigud tegevus- ehk sündmusajast⁵, mis on valitud laval esitamiseks.

Aja käsitlemine kirjanduses tekib sageli inimesele omasest subjektiivsest ajatajust.⁶ Teatavasti kujuneb aja kiire liikumise mulje rohketel sündmuste tõttu, sündmuste vähesus aga tähendab aja pikaldast kulgemist. Seejuures ei tarvitse nendeks sündmusteks olla olulised pöörded tegelaste saatuses, vaid sageli tavalised olukorramuutused. «Atlandi ookeani» I vaatuses näib aeg üha kiiremini kulgevat, sest laeva ärasõidu lähenedes on laval rohkesti liikumist. II vaatuses ookeanil polaarpäevas on ajarütm märksa aeglasem. F. Junghans on kirjutanud, et kui süžees on aeg tegevuse pinevuse ja pidevuse kandja (ajauhtsuse puhul), siis kompositsioonis jääb aja osaks rütmistamine ning jaotamine. Aja rütm tuleneb erineva ajaintensiivsusega etteastete (või ka piltide, vaatuste) järjestusest. Ühel juhul on tegemist lõikudega, milles aja kulgemine määrab tempo ja loob pinevust. Teisel juhul ei etenda aeg erilist osa. Säärane kontrastivõte kutsuvat esile aja pidevuse mulje. Uhtlasi aga leiab F. Junghans, et igal näidendil polegi tajutavat ajakvaliteeti ja siis pole eelmainitud kontrast mõeldav.⁷

Eesti näidendites on ajaintensiivsuse kontrasti hõlpsam leida piltide ja vaatuste vahel kui järjestikustes stseenides. Võib täheldada küll ajastu põhimeeleolu väljalülitavaid löike, mille ülesanne on panoraami avardada ja tekitada tundetooni kontrasti. Säärane etteastegrupp leidub näiteks E. Ranneti «Veripunase roosi» 6. pildis.

Nii stseenisest kui ka etteastetevahelist ajaerinevust põhjustab tegevusaja diskreetne esitus ja minevikusündmuste, aga ka vaatuste vahel juhtunu (või toimumisajal väljaspool tegevusruumi asetleidnu) jutustamine. Seda võiks nimetada «minevikuks olevikus»: tegelane räägib varem toimunud praegu. Harilikult suunavad säärased jutustatavad lõigud tegelaste olevikusuhteid, moodustavad vähemalt ühe meeleolukihi ja annavad aeg-ajalt kõneainet. Niisugust ajakasutust võib leida E. Ranneti «Salaküttides», kus minevik osalt sõnastatuna, osalt alltekstis motiveerib tegelaste käitumist. Sellisel juhul on tegemist ajatasandite kontrastiga stseeni sees või stseenide vahel.

Tempo muutub ka lavaväliste seikade jutustamisega: teatamine kestab näidendis vähem aega kui kõneldavad sündmused tegelikkuses.⁸ Seega lisanduvad ajatasandite vahetumisest tulenevale dünaamikale muutused sündmuste vahendamise kiiruses.

Ajaerinevusi põhjustab ka seletamine ning hindamine. A. Wirth väidab, et kommentaariaeg erineb dramaturgilisest, s. t. toimumisajast, ja moodustab uue ajadimensiooni.⁹ See erinevus tekib kõigepealt siis, kui kommentaari ise ei võta hinnatavatest sündmustest osa. Uhtlasi võib tekstisisese kommentaari aeg (tuleb ju ette ka tekstiväliseid kommentaare) omakorda paikneda süžeeaga ühes ajas, nagu esinevad Autor

⁵ Termini kohta vt.: Д. Н. Медриш, Структура художественного времени в фольклоре и литературе. Рмт.: Ритм, пространство и время в литературе и искусстве. Ленинград, 1974, lk. 122.

⁶ H. Meyerhoff, Time in Literature. Berkeley and Los Angeles, 1960, lk. 4, 5, 133.

⁷ F. Junghans, Zeit im Drama. Berlin, 1931, lk. 39, 42, 43, 116.

⁸ G. Müller, Morphologische Poetik. Tübingen, 1968, lk. 238, 239.

⁹ A. Wirth, Über die stereometrische Struktur der brechtschen Stücke. «Sinn und Form» [1957], lk. 369.

ja Remark «Polkovniku leses», või sellest erinevas, harilikult loomisajast, näiteks Ajalooline Tõde «Kihnu Jõnnis». Üleminekul mängult kommenteerimisele vahetub koos ajaga ka ruum. B. Uspenski nimetab tegelase pöördumist vaataja poole väljumiseks tegevusruumist tegevusvälisesse ruumi.¹⁰ Kui mõista tegevust süžee sünonüümina, siis on nende tegelaste esinemiskoht, kes süžee osa ei võta, tõepoolest tegevusväline. Sündmustikust osavõttev tegelane aga lahkub mõnikord kommenteerima hakates tegevuslikest suhetest. Ruumitasandi vahetus toimub ka juhul, kui kommenteerijad ja süžee osavõtjad üheaegselt laval viibivad, näiteks «Polkovniku leses». Selles teoses esinevad selektajad-hindajad laval kahes, nii mängu- kui ka kommentaariruumis.

Tegelaste ajutist ümberlülitumist ühest ruumist teise tuleb ette ka nn. kõrvalerääkimise (kuuldava mõtlemise) puhul. Need on hindavad repliigid, mida teised kohalviibijad ei pea kuulma ega kuulegi. See-poolt ongi niisugusel juhul, näiteks «Atlandi ookeanis» ja «Kihnu Jõnnis», tegu ruumivahetusega, ajatasandi muutmisest kõnelemata, kui ümbritsejad ei reageeri kommenteerimisest tekkinud tühikule dialoogis. Teine lugu on aga süžeesse kuuluva kommenteerimisega, kui vastav tegelane otsesõnu hindab partnerit, millele see ka reageerib. Niisugusel juhul ei muutu aeg ega ruum.

Ajatasandeid näib lavateoses olevat rohkem kui ruumitasandeid ja viimaste kontrastseks paigutamiseks on seetõttu vähem võimalusi. Kui tegevuskohal ongi kontrasti funktsioon, siis enamasti pole see ajast lahus.

Dramaatiliste, konflikti elementidele tuginevate etteastete kõrval, mille ülesanne on karakteriseerimise ja tegevuse kaudu ideed realiseerida (näiteks Mart Tuisu ja Raiesmiku stseen «Kadunud poja» III vaatuses), leidub ka suletud kompositsiooniga näidendites eepilisi etteasteid. Neis puudub konflikti alge ja nende ülesanne on millestki teadustada. Selliseid stseene on rohkesti ekspositsioonis, kuid neid tuleb tagasihaaravate jutustustena ette ka hiljem. Avatud kompositsiooniga näidenditele peetakse iseloomulikuks etteastete lõpetamist enne nende haripunkti, et katkestada kujunenud pinevus.¹¹

Etteastetüüpide kindlakstegemise kõrval on kompositsiooni uurimisel oluline stseenidevahelise seose laadi määratlemine. Ühel juhul seostavad etteasteid paigalejäävad tegelased ja nii kasvaks järgnev nagu välja eelnevast, üleminek on sujuv. Selline seos on tavaline suletud kompositsiooniga näidendis, aga seda tuleb õige sageli ette ka moodsa ülesehitusega lavateostes. Teist laadi seos stseenide vahel on tegelaskonna täielik väljavahetamine. Mõnikord lahutab kaht säärast etteastet paus, mis selle võtte toimet tugevdab, nagu «Kadunud poja» I vaatuses enne Mart Tuisu esmailumist. Kogu laval viibiva tegelaskonna asendamine, mis muudab etteastete seose hüppeliseks, on iseloomulik tegelaskonksrohketele avatud kompositsiooniga näidenditele.

Näidendites, milles on palju iseseisva probleemiarendusliku kaaluga tegelasi (tegevusliinirohked teosed), ei tingi süžee kogu stseeni-järjestust. Võib reastada erinevaid tegevusliine arendavad stseenid kas kontrasti põhimõttel või selliselt, et tekiks gradatsioon. Astmelise tõusu printsipiil liidetakse järjestikused etteasted enamasti väiksemateks stseenirühmadeks. Näidendi «Elu tsitadellis» 3. pildis on kaks aine-tsükli, nimelt professor Miilase ja Ralfi ning Richardi stseenigrupid. Esimeses on etteasted gradatsiooniliselt järjestatud: Miilas on enne koos Lillakuga, siis lisandub Sander ja toimub ühepoolne konflikt.

¹⁰ Б. Успенский, Поэтика композиции. Москва, 1970, lk. 194.

¹¹ V. Klotz, Geschlossene und offene Form im Drama. München [1960], lk. 25.

Kontrast on kompositsioonirütmi kujundamise olulisemaid võtteid ja võib tugineda mis tahes alustele. Kui on reastatud omavahel kontrastsed stseenid, siis kompenseerib nii tekkiv dünaamika süžee staatilisust. Sümmeetriat, mingi elemendi korrapäraselt paiknemist, aga tuleb avatud kompositsiooniga näidendis haruharva ette. A. Jakobsoni draamatilise jutustuse «Õõ ja päeva piiril» 5. pildis (Haake kodus) vahelduvad algul ning lõpul dia- ja trialoogid soolostseenidega, mida on viis kolmeteistkümnest, keskel paikneb trialoog kahe dialoogi raamis. See on pahekandjate leeri omavahelisi vastuolusid näitav stseenigrupp, mis moodustab pildi ideelis-emotsionaalse dominandi.

Piltide ja vaatuste kompositsiooni analüüs toimub üldjoontes analoogiliselt etteastete analüüsiga. Olulised on ainekute liigendamise alused, stseenide koondamine piltideks, viimaste ühendamine vaatus-tekstis ning nende elementide omavahelised suhted (gradatsioon, kontrast). Pildi või jaotamata vaatuse struktuuris on arvestatavad stseenide hulk ja ulatus, nende järjestus, ideelis-emotsionaalse dominandi asukoht.

Tavaliselt algavad pildid ning vaatused ekspositsiooniga, sest ajavahemikus pärast eelmist vaatust (pilti) on tegelastega kindlasti midagi juhtunud. Eriti tihe seos tekib kahe pildi või vaatuse vahel siis, kui süžees pole ajavahesid ega kohamuutusi, vaid tegevus jätkub ühest ja samast kohast. Mõnikord korratatakse ka lõpprepliike. Niisugustel juhtudel ei moodusta vaatused omaette kompositsiooniüksusi. O. Walzel, kes omal ajal nimetas seda uueks vaatuselõpu tüübiks, märkis, et vaatatajale avaldatava mõju gradatsioon sel juhul ei katkevat.¹² Kui vaatusi järjekindlalt katkestatakse, jääb avatud kompositsiooniga näidendist kompaktse terviku mulje. Teose puhul, milles vaatused on lõpetatud, säärast illusiooni alati ei teki. Liiatigi on katkestamine avatud kompositsiooni korral pinevusvõte, mis kompenseerib süžee pingenaappust.

Vaatused ning pildid võivad olla kontrastsed ka ajaajamise poolest. Näiteks vahelduvad erinevad tegevusaja tasandid, nimelt olevikku ja minevikku kujutavad pildid. Kõige sagedamini tuleb seda ette raam-näidendites, nagu A. Liivese «Neljas, lõpetamata portree». Teoses, mis žanriterminita trükitud ja kuuldemänguna ette kantud, on selle võtte ülesandeks realiseerida ideed peategelase kunstnik Miliuse kaheplaanilise portree kaudu. Olevikupiltides, s. t. raamis, on tegelase monoloogina antud tema versioon 1941. aasta sündmustest. Ajaliselt segi-paisatud minevikupiltidest (ühest on pealegi kaks varianti) selgub tegelikult toimunu, mis loob Miliusest sootuks vastandliku kujutuse. Ajajärjestust on muudetud kontrasti järkjärgulise teravdamise huvides. «Neljas, lõpetamata portree» esindab mitte just sagedast paljutasandilist ajakasutust: olevik, sellesamas ajas jutustatud minevikusündmused, kujutatud minevik näiliselt ja tõeliselt, ajajärjestuse muutmine.

Zanripäraste kompositsioonivormide väljaselgitamist ei ole ilmselt otstarbekas taotleda. Pole ju uueaegsete lavateoste žanrimäärangud alati reeglipärased: need olenevad süžees, vahel juba ainekust. Olulisem on püüda kindlaks teha igal üksikjuhul ilmnevaid erijooni ja vaadelda nende funktsiooni tervikus, seda eelkõige dünaamika tekitamise seisukohalt.

Kontrast paistab olevat nüüdisdramaturgias kõige enam harrastatav kompositsioonivahend. Selle ja teiste mooduste kasutamist jälgides aga võib leida dünaamikat sündmusvaestest teostest ning saab ka küllalt objektiivselt hinnata ideerealisatsiooni laadi ja kaalu.

¹² O. Walzel, *Gehalt und Gestalt im Kunstwerk des Dichters*. Berlin-Neubabelsberg, [1923], lk. 226.

Eesti kohanimedede normimine on mitmel põhjusel taas aktuaalseks saanud. Esiteks on KKI toponüümikarühmas lõppemas eeltööd normitud asulanimedede loendi koostamiseks. Teiseks toimub Eesti maa-asulate arvestuse korrastamine (Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrus 31. märtsist 1975). Koos asulate arvestuse korrastamisega fikseeritakse ka asulate ametlikud nimed.

Oleks vääri väita, et meil kohanimetarvituse reeglistamisega poleks tegeldud. A. Kask on andnud ülevaate Emakeele Seltsi tegevusest kohanimedede kirjakuju fikseerimisel.¹ Sellest leiame nii põhimõttelisi seisukohti kui ka praktilisi üksiklahendusi. Nii on näiteks kahekümnendate aastate keskpaigast pärit fikseeringud *Jāmaja*, *Käina*, *Paldiski*, *Põide* jne., mitte *Jamaja*, *Keina*, *Baldiski*, *Põide* jne.

Pärast sõda on eesti kohanimedede norme esitanud «Õigekeelsuse sõnaraamat» ning normimise probleeme käsitletud R. Kull.² Kohanimede õigekeelsusele on tähelepanu juhtinud ka käesolevate ridade autor ühenduses eesti kohanimedede esitamisega ENE-s.³ Praktilises tarvituses, eriti vähem tuntud nimede osas, on siiski märgata üsna suurt ebajärjekindlust, näit. *Aitsra* ~ *Aitsaare*, *Hinumäe* ~ *Hinomäe*, *Kanisaare* ~ *Kanissaare*, *Kolureinu* ~ *Kolureino*, *Kunnalannu* ~ *Kunnalaane*, *Lituvvere* ~ *Liiduvvere*, *Mõntsi* ~ *Mõndsi*, *Paenasti* ~ *Paenaste*, *Suterma* ~ *Sutermaa* ~ *Suttermu*, *Täsvere* ~ *Tässvere*, *Visusi* ~ *Visusti* jne. Kui võtta arvesse ka trükistes leiduvate nimekujude suhe kohaliku suulise tarvitusega, läheks vahelduste rida õigegi pikaks ning vahelduste variandid mitmekesisteks.

Kirjakujude varieerumise põhjuseks võiks olla asjaolu, et normimine pole jõudnud kõikide nimedeni ja kõiki norminguidki pole koondatud väljaandesse, mis oleks kujunenud tunnustatud normiandjaks, nagu seda on OS muu sõnavara osas. Mõnevõrra on ehk kohanimetarvituse variantsuslembesuses süüdi ka normimise põhimõtete hajuvus ning normimine üksiknimede kaupa. A. Kask märgib, et kuigi Emakeele Seltsis võeti normimisel aluseks küll lihtne reegel «Kirjuta kohanimi nii, nagu kohalik rahvas nime hääldab», ei olnud seda reeglit alati sugugi lihtne rakendada. Tuli arvestada kohanime tuntust, traditsioonipärast kirjakuju jne.⁴ Emakeele Seltsi normimistegevuses võib märgata püüdu korrastada nimetarvitust rühmade kaupa, formaalsete tunnuste järgi. Nii reeglistati *ma(a)*-lõpuliste kohanimedede kirjutamine, *-pea* ~ *-pää* tarvitamine kohanimekomponendina, *o* ning *u* vahekord järgsilpides jne.

Praktilises normimistöös tekkinud probleeme vaeb 1958. a. R. Kull. Ta analüüsib *saare*-lõpuliste kohanimedede kirjutamist, esitab ja kiidab heaks senise *ma(a)*-lõpuliste nimede kirjutamise reegli, jälgib *o* tar-

¹ A. Kask, J. V. Veski ja eesti kohanimedede ortograafia fikseerimine. Rmt.: Centum. Tallinn, 1974, lk. 57–67.

² R. Kull, Eesti kohanimedede ortograafiast. «Keel ja Kirjandus» 1958, nr. 9, lk. 556–563.

³ V. Pall, Eesti kohanimedede ortograafia päevakorraale. «Keel ja Kirjandus» 1971, nr. 3, lk. 138–142.

⁴ Vt. A. Kask, J. V. Veski ja eesti kohanimedede ortograafia fikseerimine, lk. 57.

vitamist järgsilpides jne. R. Kull märgib, et terveid kohanimerühmi puudutavate küsimuste kõrval on hulganisti veel kõikuvusi ja küsitavusi üksiknimedes. Üldisematest põhimõtetest on vaatluse all kirja-keelse ja kohaliku murdelise nimekuju vahekord. R. Kulli arvates tuleb üldtuntumate kohanimede puhul rohkem arvestada üldist tarvitust, vähem murdelist lähtekuju, näit. mitte *Vahtsõliina*, vaid *Vastseliina*. Tähtsamateks ja tuntumateks nimedeks peab R. Kull linnade, alevite, külanõukogude, raudteejaamade, suuremate jõgede, järvede, mägede jm. nimesid. Kohaliku tähtsusega nimedes (külad, väiksemad jõed, järved jne.) võivad murdelisi iseärasusi täpsemalt edasi anda, näit. *Hino*, *Järumetsa järv* jne. Ka tuntumate nimede puhul saavat murdepärasusi enam arvestada siis, kui kohanimede tähendussisu pole selge, näit. *Misso*, *Tsooru*. (Mõeldud on tõenäoliselt etümoloogilist läbinähtavust.) Selgema tähendusega nimedes lõovad kirjakeeles paremini läbi kõigile mõistetav kuju, näit. *Laanemetsa* pro *Lannametsa*.⁵ Siin on siis esile toodud kaks momenti: nime etümoloogia ja nimetatava objekti suurus, tähtsus ning funktsioon. Allpool tuleb neil veel mitmelgi korral peatuda. Märkigem siin vaid, et keele- ning toponüümikaväliste kriteeriumide arvamine põhiliste hulka kohanimede õigekirja fikseerimisel toob mõnikord kaasa liigseid komplikatsioone. Üldse võib öelda, et nimetarvituse praktikas on põhiprintsiipide rakendamisel puudunud järjekindlus. Pole oldud järjekindlad murdejoonte arvestamisel, aga kõike ei ole ka järjekindlalt kirjakeelestatud. Tundub, et on tekkinud küllalt ohtrasti üksikfaktile tuginevaid lahendusi, mida pole tagantjärele kuigi lihtne sobitada üldisemasse skeemi.

Alljärgnevalt püütakse esile tuua üldised põhimõtted, mida kohanimede normimisel peaks arvestama. Nendest lähtudes jälgitakse mõningate üksikküsimuste lahendamise võimalusi.

Kohanime ametliku kuju fikseerimisel tuleks arvesse võtta järgmist: 1) nime kohalik murdeline kuju; 2) kirjakeele ühtsuse nõue; 3) nimetarvituse traditsioon; 4) nime struktuur; 5) etümoloogia. Mõni sõna loetelu kommentaariks.

Iga loomulikul teel tekkinud kohanimi on saanud kaasa kohaliku murde jooni ja eksisteerinud tavaliselt küllalt pikka aega ainult murdepärasel kujul. Kirjakeelel on oma süsteem, mis ei võimalda kõikide murdejoonte mehhaanilist ülevõtmist. Paratamatult tuleb murdelist kohanime kohandada, välja töötada vastavused murdeliste üksuste ülekandmiseks kirjakeelde nii fonoloogilisel kui ka morfoloogilisel tasandil. Nii näiteks peaks kirjakeeles leiduvate kohanimede käänamine toimuma kirjakeele muutmismallide järgi, seega mitte *relju*, iness. *relbus*, *tiaste*, all. *tiässille* jne., nagu on murdes, vaid *Reiu*, iness. *Reius*; *Tiaste*, all. *Tiastele* jne. Murdeliste kohanimede kirjakeelestatamisel tuleb lähtuda murde erijoontest ja otsustada, millised neist säilitada, millised asendada kirjakeele vastetega. Nii näiteks pole üle võetud pikkade vokaalide diftongistumist (*reäbišse* — *Rääbise*, *suõdaga* — *Sootaga*), ülipikkade keskkõrgete vokaalide kõrgenemist (*tjplä* — *Teedla*, *kjrvere* — *Koorvere*), idamurde õ-lisi kujusid (*keše* — *Kose*, *terma* — *Torma*) jne. Ametlikes nimedes on aga kohati säilitatud järgsilpide *o* (*Hinomäe*, *Palo*), meil on paralleelselt nimed *Savi* ja *Saue*, *Saviaugu*, *Saueaugu*, *Veski* ning *Veske* jne. Kui on otsustatud kohanimedes mõni murdejoon säilitada, tuleks seda teha võimalikult järjekindlalt. Üldine põhimõte on muidugi ka see, et murdelisi kohanimi- kirjakeelde ei

⁵ Näide pole ilmselt kõige parem. *Laanemetsa* pro *Lannametsa* esindab ilmekalt «kantsleietümoloogiat». Vrd. V. P all, Eesti kohanimede ortograafia päevakorralt, lk. 142.

tõlgita. Seega on siis meil *Uue-Kariste* ja *Vastse-Kuuste*.⁶ Harva tuleb ette nimekujusid, mida võiks pidada tõlkimise saaduseks, näit. *püsku rõltsi* — *Väike-Rootsi*. Tõlkimiseks ei saa pidada (või siis tuleb pidada tõlkeveaks) *Kunnalannu* ja *Viivikonnu* asendamist nimekujudega *Kunnalaane* ning *Viivikonna*.

Tänapäeval astub murdelise kohanime ja selle reeglipärase kirjakeelse variandi vahele traditsioon. Paljude kohanimedega tarvituse on kirjakeeles sel määral kindlaks kujunenud, et kõnesse võib tulla vaid kirjakuju kohendamine (*Laurisaare* — *Laurissaare*), mitte aga radikaalne muutmine. Ametlike nimede hulgast leiame lühenemise teel tekkinud nimekujusid, nagu *Kõrma*, *Oiderma*, *Sadala*, *Vetla* jne. Kord juba liitüvelistena fikseeritud nimesid ei hakka me aga asendama suulises tarvituses käibivate lühenenud variantidega, näit. *Kassinurme* — *kašme*, *Laimjala* — *laimla* jne. Ei ole otstarbekas hakata muutma ka praeguste arusaamade järgi vääralt fikseeritud nimekujusid (näit. *Laekannu* pro *Laekõnnu*, *Toosikõnnu* pro *Toosikannu* jne.), kui neil on küllalt pikk kirjakeelne tarvituse. Sageli on praegu juba kirjakeelne nimevariant tulnud tarvitusele noorema põlvkonna suulises pruugis (*laègañnu*). Nüüd on juba hilja hakata ajaloolistest dokumentidest käibebebe tulnud nimekujusid kooskõlla viima võimaliku häälikuseadusliku variandiga (*Varbola* — *Varbla*). Traditsiooni ja osalt ka etümoloogiat on arvestatud sõnaalgulise *h* kirjutamisel. Alati pole aga siin järjekindlust, näit. *Anija*, *Ündi* jne.

Näib, et senises normimistegevuses pole kuigi palju tähelepanu pööratud nime struktuurile. Ühtviisi on käideldud liit- ja lihtnimesid, liitnimede determinanti ning atribuuti, liitüveliste sekundaarnimede esi- ja järelkomponenti. Pole määratud sufiksi ja toposformandi suhet ortograafia seisukohalt (*Tässvere* ~ *Täsvere*).

Nime kirjakuju fikseerimisel tuleb paratamatult arvestada ka nime etümoloogiat. See ei tähenda, et etümoloogia alusel tohiksime hakata tänapäeva nimepruuki sisse tooma varasemaid nimekujusid, näit. *Hanijõe* pro *Anija*, *Paadenurme* pro *Paadrema* jne. Etümoloogilise printsiibi all tuleb mõista seda, et kui nime etümoloogia pole teada, õigupoolest kui nimi pole etümoloogiliselt läbinähtav, siis ei tohi tema ühtki komponendi seostada mõne apellatiivi kirjakuju, vaid peab nime murdelise kuju reeglipärase vastavuste alusel kandma kirjakeelde. Näiteks kui normijal pole teada, et nimes *kašsema* on teiseks komponendiks sõna *maa*, tuleb lähtuda hääldusest ja võtta kirjakeele normiks *Kassema*. Kui normijal pole teada, et *valjala* on liitüveline nimi, ei saa rakedada liitsõnaortograafiat. Muidugi tuleb alati arvestada nime kirjutamise traditsiooni ja nime tuntust. Kuigi me tänapäeval teame, et nimes *Kullamaa* ja *Kuremaa* on teiseks komponendiks algselt olnud *-mäe*, ei ole mõeldav võtta kirjakeele normiks ei *Kullamäe* ega *Kullama*, ei *Kuremäe* ega *Kurema*. Mõne vähem tuntud nime puhul aga tuleb kahtlemata kirjutada varasema *-mäe* asemel *-ma*, mitte *-maa*, näit. *Lenderma* (1699 *Lendermeh*).

Eespool käsitletud üldprintsiipe silmas pidades vaadeldakse järgnevalt murdelise kohanime ja selle kirjakeelse normitud variandi vahetkorda.

Sõnaalgulise *h* kirjutamine kohanimeses nii nagu apellatiivideski toetub enamasti ainult traditsioonile. Kohanimedes kipub pilti segasemaks tegema vahetkord apellatiivvastetega, näit. kas *Apumaa* või *Hapu-*

⁶ Praktikas näib olevat välja kujunenud lõunaeesiline ühisvorm *vastse*, vrd. *vähtselina* — *Vastseliina*, *vähtse rōsa* — *Vastse-Roosa*.

maa, *Araka* või *Haraka* jne. Kohanimena on käibele tulnud nii *Undi* kui ka *Hundi*. Põhiliselt määrab kohanimedes *h*- tarvitamise traditsioon, etümoloogiat peab arvestama ainult hiliste nimede puhul. Tuleb loobuda viimasel ajal (ka ENE-s) avalduvast tendentsist laiendada *h*- tarvitamist, näit. *Oovi* — *Hoovi*, *Ennu* — *Henno*. Mõnikord võib kerkida küsimus *h*- tarvitikkusest nende alade kohanimedes, kus *h*- on häälduses säilinud, näit. *Phl Hagaste* — *agaste*.

Rannikumurde üksikkluusiidid *p*, *t*, *k* on edasi antud *b*, *d*, *g*-ga, näit. *Adriku* — *atrika*, *Kudruküla* — *kutruküla* ~ *kutru*, *Laagna* — *lākna*, *Lüganuse* — *lūkanuse* jne. Erandlikult on hakatud tarvitama *Utria* — *utria*. Põhjust oleks küll eelistada kuju *Udria*. Ka geminaate on kantud kirjakeelde kahel kujul: *Teppelvälja* — *teppelvälja*, *Sope* ~ *Soppe* — *soppe*, *Suterma(a)* ~ *Suttermu* — *suttermu*. Et rannikumurdes puudub pika ja lühikese geminaadi opositsioon, ei saa kumbagi moodust pidada vääraks. Arvestades senise tarvituse kõikumist, etümoloogiat ja teiste murrete nimestruktuuri, fikseeriksin kaks viimast lühikese geminaadiga — *Sope* ja *Sutermu*. Üksikuid lahkuminekuid kohaliku pruugi ja kirjakeelse vormi vahel võib ette tulla muudelgi aladel, näit. *Vil Koogla* — *kõkla*, *Rõu Teedla* — *tjplä* ~ *tjllä*.

Üldpõhimõtteks peaks olema, et kohanimede õigekirja määravad üldised ortograafiareeglid. Kohanimede murdelisi jooni saaks seega edasi anda vaid sel määral, nagu seda võimaldab ortograafia. Konsonantühendite õigekirja põhireeglilik on, et helituid konsonante märkivate tähtede kõrval kirjutatakse *p*, *t*, *k*, mitte *b*, *d*, *g*. Seda reeglit ei rakendata liitsõnades, liidete ja morfoloogiliste tunnuste ees.⁷ Senises praktikas on kujunenud erandiks ka mõned Lõuna-Eesti, eelkõige Kagu-Eesti kohanimed, nagu *Vadsa*, *Vindso* jt. R. Kull peab seda erandit täiesti mõeldavaks.⁸

On vaja kaaluda, kas on otstarbekas lubada seda ortograafiaerandit kohanimede kirjutamisel. Jaatava vastuse korral tuleb otsustada, kui suures ulatuses seda lubada. Kas kirjutada *ds* kõigis nimedes, kus kohalik hääldus on *dz*? Või sallida *ds*-i ainult mõnes nimes? Millise kriteeriumi alusel need mõned nimed siis välja valida? On ju mainitud, et vähem tuntud ja vähem tähtsate objektide nimedes võiks lubada enam murdelisi jooni (ka ortograafilisi erandeid). Aga tähtsuse määramine on tülikas asi, eriti kui puuduvad vahendid täpsemaks mõõtmiseks. Pealegi tooks siis näiteks tärglusevabriku ehitamine praegusse väikekülla kaasa ka nimekuju muutmise.

Nüüdses tarvituses on küllalt väike rühm nimesid, kus kohalikule *dz*-le vastab ametlikus kirjakuju *ds*, näit. *Hindsa*, *Mudsi*, *Ruudsi*, *Vindso* jne. Veel vähem on neid, kus kirjakeeles on küll *ds*, kuid kohanimetokogujad on paikseks häälduseks märkinud *ts*, näit. *Rõn Rundso* ~ *Rundsu* — *runtsu*, *Rõu Hindsiko* — *hintsikko*. Tavalisem on see, et kirjakeeles on *ts*, kohalikus häälduses aga *dz*, näit. *Har Partsi* — *pařdzi*, *Kuutsi* — *kūdzi*; *Rõu Tautsa* — *taūdza*; *Vas Rootsi* — *rōdzi*, *Niitsiku* — *nīdziķku* jne. Järjekindluse mõttes tuleks ka nendes nimedes hakata kirjutama *ds*, sest nime tähtsuses ja tuntuuses ei oska leida mingeid erilisi vahesid. Üsna ebamugavad on sellised nimed, mida leidub ka mujal Eestis, näit. *Rootsi*, Kagu-Eestis *Roodsi*; *Antsu*, Kagu-Eestis *Andsu*. See teeb meie kohanimede normimise ja normingute järgimise veelgi raskemaks, kui see praegu on. Tundub otstarbekam fik-

⁷ Vt. Eesti keele grammatika I. Häälikuõpetus ja ortograafia. 2. vihik. Tartu, 1964, lk. 91—92.

⁸ Vt. R. Kull, Eesti kohanimede ortograafiast, lk. 562.

seerida kõikides nimedes *ts*, seega siis ka *Hintsa* — *hiňdza*, *Mutsi* — *mudzi*, nagu juba on *Kuutsi* — *kűdzi* jne. Ei ole see ju suurem vägi-
 vald murdepärasuste suhtes, kui on rannikumurde üksikkluusiilide mär-
 kimine *b*, *d*, *g*-ga, nagu ka Krk *lívago* asemel *Líivaku* ja Kod *keše*
 asemel *Kose*. Vastuväiteks võidakse tuua asjaolu, et mida rohkem nor-
 mida nimedesse murdejooni, seda suurem on võimalus vältida topo-
 nüümilist homonüümiat, seda kergem on kontekstita nime lokaliseerida.
 Varasemas normimistegevuses oleks võib-olla mõningate murdejoonte
 järjekindlam aktsepteerimine toonud mõningat kasu, näiteks idamurde
 õ tunnustamine nimedes *Kõdavere*, *Kõse*, *Õmedu* jne. Pole aga mõeldav
 arvestada lõunaeesilist vokaalide kõrgenemist. Väär olnuks asendada
 kolmanda- ja teisevärtelise *e*, *o*, *õ* opositsioon (*ĭ* : *ē*, *ŭ* : *ō*, *ŭ̄* : *ō̄*) kol-
 mandavärtelise *i*, *u*, *ü* ja teisevärtelise *e*, *o*, *õ* opositsiooniga. Võru *ts* :
dz (*partš* : *pařdzi*) vasteks kirjakeeles on *ts* : *ts* (*ts* : *ts*). Kui Võru
 murdeala kohanimedes kirjutada *ds*, tähendaks see ju kirjakeele seisu-
 kohalt uue vältevahelduse juhtumi (*ds* : *ts*) sissetoomist, sest vähemalt
 teoreetiliselt tuleks arvestada nendegi kohanimede lühikese illatiivi või-
 malust. Saarte murde *õ* edasiandmiseks on kirjakeeles *õ* siiski parem
 kui *ō*, sest nii säilib võimalus lahus hoida vokaale *ø* ja *ö*. Senises koha-
 nimede normimises on keeleajalooline nägemus olnud mõjusel kohal,
 kuigi normimis põhimõttena pole seda sõnaselgelt välja öeldud. Praegu
 pole enam mõistlik sellest põhimõttest loobuda, sest tänapäeval on
 täiesti uusi norminguid suhteliselt vähe ning usutavasti peaksid
 need moodustama olemasoleva süsteemi osa.

Mainitagu veel, et praegu on meil nimekujud *Võõpste* ja *Võõbste*.
 Viimase võiks viia eespool mainitud põhireegli alla kui juhtumi, kus
 tuletusliite ees on säilitatud tüve nõrk klusiil. Sel juhul tuleb lähtuda
 oletusest, et nime tüveks oli **võppu-*, millest on võimalik tuletada ka
 kohanimi *Võõbu*. Võib-olla see ongi nii, kuid päris kindlad me selles
 olla ei saa, sest *Võõbste* ~ *Võõpste* tüve rekonstruktsioonis pole välis-
 tatud ka tugevaastmelise geminaadi võimalus (**võppu-*). Vaevalt on
Võõbste fikseerija nii pikalt arutlenud rekonstruktsioonide üle. Küllap
 on silma ees olnud nimi *Võõbu*, millega on püütud kokku viia nimi
Võõbste. Kui aga arvestada, et meil on juurduanud häälikuliselt lähe-
 darte kohanimi *Võõpsu*, oleks ehk otstarbekam kirjutada *Võõpste*.

Üks kõikuvuste alasid on kaksik- ja üksikkonsonandi tarvitamine.
 On küllalt juhtumeid, kus kirjakeeles on kaksikkonsonant, häälduses
 aga lühike konsonant, näit. Võn *Melliste* — *meliste*, Ris *Vannika* —
vaniikka ~ *-kku* ~ *-kke*, VMr *Võnnusvere* — *vonusvere*, LNg *Anniste*
 — *äniste* jne. Kuigi siin võib mõnel juhul ehk olla säilinud vana saksa-
 pärane märkimisviis, ei tarvitse selles rühmas muudatusi ette võtta,
 sest küllap enamik häälduslikke üksikkonsonandiga kujusid on tekki-
 nud kohanimedele nii omase lühenemise tulemusena. Seepärast võikski
 ennatlikuks arvata Plt *Kalliküla* tarvitamist kujul *Kaliküla* (ka ENE),
 eriti kui arvestada, et meil on kohanimed *Kalli* ja *Kallivere*. Vastu-
 pidistel juhtudel — kirjakeeles lühike konsonant, kohalikus häälduses
 pikk — tuleks küll kaaluda võimalust muuta nime kirjutamist, näit.
 Lai *Lemmuvere* ~ *Lemuvere* (ENE) — *lemmuvere* ~ *lemuvere*, Plt
Annikvere ~ *Anikvere* (ENE) — *aännikvere* jne. Erinev on olukord siis,
 kui võib tegu olla lõunaeesilise gemineerumisega, näit. *Sõmerpalu* —
semmerbalo. Häälduspärase geminaadi asendamisel üksikkonsonandiga
 tuleb siiski ettevaatlik olla. Normija peab kindel olema, et üksikkonso-
 nant on seal vähemalt keeleajalooliselt õigustatud. Nende ridade kir-

jutaja pole sugugi kindel, et Plv *Sõrreste* — *seřreste* peaks asendama kujuga *Sõreste*, nagu on viimasel ajal tehtud. Üsna rappa on läinud asi nimega Kos *Lakesöödi* — *lakkesüđdi*, mis ENE-sse on ilmunud kujul *Lagesöödi*. Niisugune nimi on muidugi võimalik, aga see on hoopis teine nimi.

Vokalismi osas on ehk kõige ulatuslikum küsimus *o* tarvitamine järgsilpides. Seniste seisukohtade järgi tuleks põhjaeesti kohanimesedes kirjutada *u*, lõunaeesti, eelkõige Võru murdeala kohanimesedes võib kirjakeeles säilitada häälduspärase *o*.⁹ R. Kulli sõnade järgi «tuleb *o*-lisi kujusid rohkem arvestada». Põhja-Eestisse on R. Kull nõus jätma *o*-lise nimena vaid *Varbola*. See nimi on muidugi mitmes suhtes erand, loomuliku arengu tulemusena oleks sellest saanud *Varbla*. Märkigem ka, et nime *Lehola* on siiani üsna järjekindlalt kirjutatud *o*-ga.

Tegelik tarvitus ei järgi mainitud üldisi põhimõtteid päris täpselt. Leidub ainult üksikuid näiteid, kus ametlikus nimekujus fikseeritud *o*-le vastab häälduses *u*, näit. Kad *Pakitu* ~ *Pakito* — *paķkiittu*, *Tokolopi* — *tokkuloõpt*, Ran *Utokolga* — *üttugolk*, Rõn *Rundso* — *rantsu*. Valdav enamik *o*-lisi fikseeringuid on Võru murde alalt, näit. *Palometsa*, *Ropso*, *Räpo*, *Tsolgo*, *Viro* jne. Seejuures on vaheldust ka kirjallikus tarvituses, nagu *Arujärve* ~ *Arojärve*, *Uibujärve* ~ *Uibojärve*, *Kahru* ~ *Kahro*, *Reedu* — *Reedo* jne.

Tunduvalt rohkem on aga näiteid selle kohta, et ametliku nimekuju *u*-le vastab häälduses *o*. Üksikuid selliseid nimesid leiame ranniku- ja keskmurde ning Mulgi ja Tartu murde alalt: Lüg *Aruvälja* — *arovälja*, Jõh *Konju* — *koñjo*, Tür *Vahastu* — *vahasto*, Krk *Liivaku* — *liivago*, Võn *Kavastu* — *kavasto*. Rohkem on neid aga läänemurde alal, näit. Mar *Kaasiku* — *käsiķko*, Kul *Koluvete* — *kolovete* ~ *koluvete*, Mär *Konuvete* ~ *Konovete* — *konovete*, Lih *Lihula* — *lihola* ~ *lihula*, PJg *Pitsalu* — *pitsalo*. Enamik selliseid nimesid pärineb muidugi Võru murde alalt, näit. Urv *Sõmerpalu* — *semmerbalo*, Rõu *Oru* — *oro*, *Kolureinu* — *koloreino*, Plv *Vagula* — *vagola*, Röp *Leevaku* — *levaķko*, *Võõpsu* — *võpso*, Se *Võõpsu* ~ *võpso* jne.

Niisiis kui teha kõigiti mõistlikuna näiv otsus, et põhjaeesti murrete, samuti Tartu ja Mulgi murde ala kohanimesedes me ei tarvi järgsilpides *o*-d, lahkneksid kohalik hääldus ja ametlik kuju ainult mõnedes nimesedes, peamiselt läänemurde alal (kus ka apellatiivide järgsilpides võib esineda *o*). Otsuse teises pooles tuleks nentida, et Võru murde kohanimesede ametlikes kirjakeelsetes kujudes on järgsilpide *o* lubatud (kuigi järgsilpide *o*-d apellatiivides peetakse võõrsõnade tunnuseks¹⁰). See jätab küll lahtiseks, kas *o* tarvitamises tuleb olla järjekindel ja parandada praegused *u*-lised nimekujud *o*-listeks seal, kus hääldus seda eeldab. Võib muidugi jääda seisukohale, et järgsilpide *o* on lubatud üksnes neis nimesedes, mis siiani *o*-listena fikseeritud. Eespool toodud üldiste põhimõtete järgi tuleks loogiliseks pidada otsust säilitada *u*-line kirjakuju *o*-lise häälduse puhul ainult siis, kui selleks sunnib küllalt pikaegne traditsioon, ülejäänud juhtudel aga fikseerida ametlik nimekuju *o*-lisena. Samuti tuleks hoolitseda selle eest, et ühese murdelise häälduse puhul ei praktiseeritaks kahesugust märkimist, nagu *Palo* ~ *Palu*, *Viro* ~ *Viru*, *Resto* ~ *Restu* jne.

Suure hulga nimesid haarab ka *e* ja *ä* vaheldus esimeses silbis (*Elli-*

⁹ Vt. R. Kull, Eesti kohanimesede ortograafiast, lk. 561; A. Kask, J. V. Veski ja eesti kohanimesede ortograafia fikseerimine, lk. 61.

¹⁰ Vt. J. Valgma, N. Remmel, Eesti keele grammatika. Käsiraamat. Tallinn, 1968, lk. 360.

vere ~ Ällivere). Kui püüda praegust olukorda iseloomustada, saaks esile tuua neli rühma: 1) kirjakeeles *e*, häälduses *ä* ~ *e* (Ann *Eivere* — *älvvere* ~ *eivere*, Ris *Erita* — *erittä* ~ *äriita* ~ *eritte*); 2) vaheldus olemas nii kirjakeelses tarvituses kui ka kohalikus häälduses (JJn *Ellivere* ~ *Ällivere* — *eļlvivere* ~ *ällivere*, Ris *Änglema* ~ *Englema* — *äņglema* ~ *eņglema*, Pal *Engküla* ~ *Änkküla* — *äņkküla* ~ *eņkküla*, Puh *Engo* ~ *Ängo* ~ *Ängu* — *eņgu* ~ *äņgu*). Nende rühmade puhul poleks siis põhjust muudatusi ette võtta. Kui *e*-line fikseering võib nime päritolu silmas pidades mõnel juhul olla ehk väärgi, on see igatahes seevõrra juurdunud, et on avaldanud mõju ka hääldusele. ENE on mõne nime puhul (*Engküla*) toonud taas tarvitusele *e*-lise kuju, kuigi kuni viimase ajani oli kirjasõnas enam läbi löönud häälduspärane *Änkküla*.

Kaks viimast rühma on sellised, kus KKI kohanimetogudes on kirja pandud ainult *ä*-line hääldus: 3) vaheldus ainult kirjakeelses kujus (Pee *Embra* ~ *Ämbra* — *ämra*, Trm *Enniksaare* ~ *Änniksaare* — *änniksäre*). Nendes tuleks küll õigemaks pidada *ä*-lise kuju ainu tarvitust ja ei oska aru saada, miks ENE esitab põhivormina *Enniksaare*. 4) Viimase, kõige suurema rühma moodustavad nimed, mis kirjakeelses pruugis on üsna järjekindlalt *e*-lised, häälduses aga märgitud ainult *ä*-listenä, näit. Mar *Ehmja* — *ähmja*, *Enivere* — *änivere* ~ *änivre*, Var *Ennikse* — *ännikse*, Kir *Seira* — *sälra*, Tür *Enniste* — *änniste*, Lüg *Erra* — *ärra* jne. Näited on pärit Põhja-Eestist, enamasti selle läänepoolsest osast. Siin võib arvesse tulla muutus *e* > *ä*, mis on eelkõige toimunud *r*-i ees, sõnuti aga muudetski ümbrustes, näit. *vedama* > *vädama*.¹¹ Samal ajal võib *e* pro *ä* saada seletuse vanast saksapärasest märkimisviisist. Seepärast võiks ehk olla kõige mõistlikum tarvitada kirjakeeles *ä*-lisi kujusid nii palju kui võimalik ning minna üle kirjakeeles *ä*-lisele kujule, kui pole takistuseks senine traditsioon või vaeeldamatu etümoloogia, mille alusel võib õigemaks pidada *e*-list kirjakuju.

Üksikjuhtumina ühenduses *ä*-ga märkigem veel nime *Aegna*, mis häälduspäraselt on kirja pandud ainult *ä*-algulisena: *äikna* ~ *äiona*. *Aegna* on aga nii laialt tuntud, et vaevalt enam oleks mõistlik midagi muuta.

Murdelise häälduse ja kirjakeelse nimekuju vokalism pole vastavuses mitmel muulgi juhul. Nii on meil külanimed *Veski* ja *Veske*, kuid mitte kõik häälduspärased *veske*'d pole *Vesked* kirjakeeles. Kui juba kord on tõstetud murdeline kuju *veske* ametliku nime ausse, tuleks selles olla järjekindlam. Olgu võrdluseks märgitud, et *Kirikuküla* pole enda kõrval sallinud *Kerikuküla* ja *keřugüla* on samuti kirjas *Kirikuküla*. Küll aga on meil *Kogri* (Kod) ja *Kogre* (Rõu). Tuleb ette kõikumusi ka pika ja lühikese vokaali osas, näit. Krj *Asuka* — *asukka*, Vän *Kavasoo* — *kävase* ~ *kävaso*, VII *Lõve* — *lõve*. Viimase puhul on ilmselt tegemist hilisema murdeomase vokaalipikenemisega *v* ees (*lāv* 'lävi', *kõvè* 'kõie').¹² On mitmeid üksikjuhtumeid, mille puhul ei oskagi leida seletust, miks nimi kirjakeeles on tarvitusele võetud just sellisel kujul, näit. *Palivere* — *palevere*, *Rüsipere* — *rüsebere*. ENE on isegi senise *Lituvete* — *littuvete* teinud *Liiduvete*ks. Himu nimesid ära seletada ja «ära etümologiseerida» on tõenäoliselt olnud põhjuseks, et Var *koiri* on saanud kirjakeeles nimeks *Koeri*. Puh *kobiluse* ~

¹¹ Vrd. V. Tauli, *Phonological Tendencies in Estonian*. København, 1956, lk. 98.

¹² Vt. E. Koit, *Valjala kohanimed*. ESA VIII. Tallinn, 1962, lk. 231.

kobilose kirjakeelseteks variantideks on *Kobiluse* kõrval ka *Kobilu* ja *Kobilo* (ENE), Kei *tألنا* õigeks vormiks on peetud *Tuulina't* (ENE).

Kõikuvust võib märgata ka lõpuvokaalide osas, näit. Kos *aéli* — *Aela*, Ans *imari* — *Imara* (1721 *Himari*), Muh *levalepme* — *Levalõpma* ~ *Levalõpme*, Vän *māvari* — *Mādara*, Kul *viñoutti* — *Vinguta* jne. ENE on Se *koittelnikka* ja Juu *pellikku* õigeteks vormideks arvanud vastavalt *Kotelniki* ja *Pöllika* varasemate *Kotelnika* ning *Pölliku* asemel. Millegipärast on Hls *ättikse* ~ *ahhtikse* saanud kirjakeelseks kujukse *Atike* ~ *Atika*. Ametlikku kasutusse on võidud võtta ka hoopis teine nimi, näit. Aud *sāri* → *Saarde*. Sageli vahelduvad järjendid (topoformandid) *-ste* ~ *-sti*, *-se* ~ *-si*, näit. JJn *Valasti* — *valaste*, Pil *Maalaste* (ENE) — *mālasti*, KJn *Paenaste* — *paēnasti*, VII *Kuiste* — *kuisti*, Põi *Iruste* — *irusti*; Rid *Aamsi* ~ ENE *Aamse* — *āmsi*, Juu *Tamsi* — *tamse*, Rõu *Ihatsi* — *ihatse*, Rāp *Kuuksi* — *kūkse* jne. Nendegi puhul tuleks üldpõhimõtetest lähtudes võimalust mööda viia kirjakeele kuju vastavusse kohaliku tarvitusega.

Liitnimede ja liitvälise sekundaarnimede õigekirjaga seoses on tarvis paikse häälduse ja märkimisviisi suhte kõrval arvestada nimestruktuurist lähtuvaid nõudeid. Kõigepealt kerkib liht- ja liitnime vahekorra küsimus. Kui püüda iseloomustada praeguse kirjakeelse tarvituse vahekorda kohaliku pruugiga, siis peamise lahkuminekuna tuleb märkida, et kirjakeeles on fikseeritud liitnimi (elliptiline nimi), kohalikus tarvituses eksisteerib liitnimi, näit. Saa *Rae* — *raēkkūla*, Amb *Sauna* — *sāunagūla*, Lai *Pāde* — *pādegūla*, Ksi *Põöra* — *põragūla*, Ran *Ervu* — *er'vugūla*, Plv *Hirmu* — *hiřmogūla*, Rõu *Abi* — *abigūla* jne. Muidugi ei või väita, et KKI kohanimekartoteek sisaldaks kõik ühe nime tarvitamisviisid. On võimalik, et teatavatel juhtudel eksisteerib kohalikus tarvituses nii elliptiline nimi kui ka liitnimi. Osalt on see nii ka nimesedelile kantud, näit. Nis *Sepu* — *seppu* ~ *seppugūla*, Amb *Rava* — *rava* ~ *ravagūla* jne. Mõnikord on nimi pandud liitnimena kirja ainult kohakäänetes. Nähtavasti on elliptilist nime ebamugavam käänata, näit. Emm *Riida* — *rīda*, aga *rīdagūlas*, Hag *Kānnu* — *kāñnu*, aga *kāñnuogūlašse* jne. Kirjakeeles ei tule loomulikult arvessegi, et liitnimi võiks kohakäändeis muutuda liitnimeks.

Häälikuliselt samane järjend võib olla ühes kohas elliptiline nimi, teises liitnime esikomponent, näit. Trm *Vadi* — *vabi*, VMr *Vadi* — *vav'igūla*; Khk *Sääre* — *siāregūla*, Jām *Sääre* — *sāre*, Rõn *Rootsi* — *rōřsigūla*, Khk *Rootsikūla* — *rōřsi*, LNg *Rootsi* — *rōřsigūla*, Vas *Rootsi* — *rōřzi*, Sim *Rohu* — *rohu*, Rid *Rohukūla* — *rohugūla* jne. Ametlike külanimedena eksisteerivad meil *Ranna* ja *Rannakūla*, *Oru* ja *Orukūla*, *Māe* ja *Māekūla* jne.

Küllap tuleb siin lahendus anda enamasti üksiknimede kaupa, lähtepunktiks kohalik tarvitust nagu kõigi nimede puhul. Seejuures on alati tarvis silmas pidada nimetarvituse ühtlustamise võimalust. Kui elliptilise nime kasutamine kohakäändeis on ebamugav, tuleks võtta tarvitusele liitnimi. Samuti peaks eelistama liitnimesid ilmetutele liitnimedele, näiteks *Aru*, *Metsa*, *Māe*, *Oja* jne. asemel *Arukūla*, *Metsakūla*, *Māekūla*, *Ojakūla* jne.

Liitnimede ja liitvälise sekundaarnimede puhul tuleb anda eraldi juhised eri komponentide kirjakeelestamiseks. Esikomponendid peaksid olema võrdsed liitnimedega. Liitnimede determinantides tuleks aga kirjakeelestamine läbi viia kõige järjekindlamalt. Õieti võiks öelda nii, et determinantina kasutame ainult sõna kirjakeelset varianti, näit.

järi → *järv*, *mõts* → *mets* jne. Muidugi ei tohi hakata determinante tõlkima, näit. *Allikalaks* → *Allikalomp*, *Konnaland* → *Konnalomp*. Et siin on peamiseks käsitlusobjektiks asustusnimed, pole determinante küsimus aktuaalne. Olulisem on liitüveliste sekundaarnimede teine komponent. Kas neid kohelda nii nagu determinante või nagu atribuute ja elliptilisi nimesid? Või tuleb neile esitada hoopis mingid erinevad nõuded? Näib, et praktiliselt on kõige reaalsem viimane võimalus. Väga sageli on liitüveliste sekundaarnimede teiseks komponendiks endine determinant. Seepärast võiks selle ametliku kuju fikseerimisel enam arvestada kirjakeelt. Seda aga muidugi ainult siis, kui ollakse kindlad nime etümoloogias, kui nime komponendid on selgesti eraldatavad. Siis on võimalik ühendada nime teise komponendi ja vastava apellatiivi kirjakujud. Nii on enamasti tehtudki, näit. *-mõtsa* on alati asendatud komponendiga *-metsa*. Ometi pole siin olnud järjekindlad ja vaevalt enam suurt järjekindlust taotleda saabki. Lõunaeestiline *-liina* on ainutarvitav nimes *Vastseliina*, nimes *Tsirculiina* võime leida teise komponendina mõnikord ka *-linna*. Kui need kaks nime ühendada, saame loendina väikese erandrühma.

Ebajärjekindel on olnud *pea*-lõpuliste kohanimede ametlike variantide fikseerimisel. Need kohanimed on kaheksast päritolu: a) *pea*-lõpulistest isikunimedest tuletatud (*Avispea*); b) lähtunud liitkohanimedest, kus *-pea* on tähistanud tippu, otsa, neeme (*Kasispea*). Kirjakeeles on seda nimekomponenti edasi antud põhiliselt kolmel kujul: *-pea*, *-pää*, *-pe* ~ *-be*. A. Kase järgi on selline tarvitus seotud eri murdealadega. Põhjaeesti murdeala kohanimes, kaasa arvatud rannikumurde omad, kirjutatakse *-pea*, seejuures aga saarte murde nimedes valitsevad lühendvormid *-pe* ~ *-be*. Lõunaeesti kohanimede lõpul seisab *-pää*.¹³ Üldjoontes see nii ongi. Tuleb vaid lisada, et viimasel ajal (ka ENE-s) on tulnud saarte murde kohanimeses tarvitusele kuju *-pää* (*Kaunispää*, *Kiduspää* jne.), mida ei oska küll kuidagi põhjendada ja millest kahtlemata tuleb loobuda.

pea-lõpuliste kohanimede senised normingud kutsuvad esile ka vastuväiteid. Lahkumine häälduse ja ametliku nimekuju vahel on sagedasem idamurde ja rannikumurde osas.¹⁴ Idamurde alal on hääldus kas diftongiline või tagavokaalne (*kaseva* ~ *kaseviä*), ametlikes nimekujudes aga fikseeritud ainult *-pää*. Rannikumurde ametlike nimekujude *-pea* vasteks vähemalt eesvokaalse esikomponendi järel on murdepärase häälduses *-pä* ~ *-pä* ning tagavokaalsegi esikomponendi järel on mõnikord märgitud paralleelselt ka eesvokaalne teine komponent. Murdelisi nimekujusid arvestades kutsub vastuväiteid esile ka see, et saarte murde alal on ametlikena tarvitusele võetud ainult lühenenud nimekujud. Siin on järgitud kohalikku hääldust ja kõrvale jäetud võimalus kirjakeeles midagi ühtlustada. Hääldusest lähtudes oleksid lühendvormid samavõrra õigustatud ka muudel aladel, näit. *pärispä*, *ärjapä* *kaseva*. Kirjakeelde aga on neid võetud suhteliselt harva, näit. *Amb Linnape* — *liinapä*.

Senisel nimetarvituse korrastamisel on kõige enam teoreetilist süsteemitaotlust märgata *ma*- ~ *maa*-lõpuliste nimede osas. On välja töötatud nime esikomponendi struktuurist lähtuv reegel, mis määrab, kas kirjutada *-ma* või *-maa*.¹⁵ Hääldust selles reeglis ei arvestata. Ilma seda sõnastamata on reegli moodustamise aluseks võetud eeldus,

¹³ Vt. A. Kask, J. V. Veski ja eesti kohanimede ortograafia fikseerimine, lk. 63.

¹⁴ Vt. V. Pall, Eesti kohanimede ortograafia päevakorraks, lk. 139—140.

¹⁵ Vt. A. Kask, J. V. Veski ja eesti kohanimede ortograafia fikseerimine, lk. 62—63; R. Kull, Eesti kohanimede ortograafiast, lk. 557.

et kõik *ma*-lõpuliste liitüveliste nimede teised komponendid on seostatavad apellatiiviga *maa*. Tegelikult see muidugi nii pole. Tänapäeva järjend *-ma(a)* on mitmelähteline.¹⁶ Kui võtta aluseks üldprintsip, et kohanimekomponendi kirjakuju saab apellatiivi kirjakujuga seostada ainult siis, kui on teada etümoloogia, tuleb *ma(a)*-lõpuliste nimede ametlikud kujud üle vaadata. Seda nõuab ka asjaolu, et senine praktika pole olnud järjekindel esikomponendi struktuuri arvestava reegli rakendamisel, vrd. *Vilama*, *Kurgemaa* (*kuřema*) jne.¹⁷ Muidugi on vaja siingi arvestada kirjakeele traditsiooni. Eespool juba viidati nimedele *Kullamaa* ja *Kuremaa*, mille kirjakuju muutmine poleks mõistlik. Küll aga tuleks kirjutada lühike vokaal nimedes *Nedrema*, *Oiderma*, *Paadrema*, *Kassema*, *Kõssima* jne., kus *-ma* ei ole pärit sõnast *maa*. Samuti nimedes *Matjama*, *Pärsama* jne., kus me ei tea, millist päritolu *-ma* on.

Liitnimede ja liitüveliste sekundaarnimede õigekirja käsitlemisel ei pääse mööda kokku- ja lahkukirjutamisest. Selle küsimuse mõistlikumaks esitamiseks peaks alustuseks määrama, mida peetakse liitnimeks ja mida liitnimeks, ning puudutama ka kohanime ja üldnime piiri. Oma artiklis «Eesti kohanimede struktuurist»¹⁸ olen jaganud eesti kohanimed kahte suurde rühma: liht- ja liitnimed. Esimeste hulka on arvatud elliptilised nimed, abstraheerunud nimed ning tuletuslikud nimed. Ülejäänud on liitnimed, mis koosnevad nimetatavat objekti määravast determinandist (*-jõgi*) ja nime eristavat funktsiooni kandvast atribuudist (*Ema-*). Nimede diakroonilisel käsitlemisel võiks mõnel juhul piirduda sellega. Tänapäeva nimekooslust käsitledes jõuame paratamatult sekundaarnimede juurde, näit. külanimed *Pikknurme*, *Saadjärve*, loodusnimed *Pärnu jõgi*, *Viljandi järv*. Sekundaarsetes liitüvelistes asustusnimedes puudub determinant ja seepärast on nad sünkroonilises käsitluses võrreldavad liitnimedega, eelkõige elliptiliste nimedega.¹⁹ *Saadjärve* puhul võime vormi järgi küll otsustada, et tegemist on asustusnimega, kuid nimes puudub objekti liiki osutav osis (vrd. *Mõisaküla*). Täielikku nimevarianti *Saadjärve küla* võib analüüsida järgmiselt: determinant *küla* ja atribuut *Saadjärve*. Tänapäeva nimestruktuuri seisukohalt on siis *Tartu*, *Võidu* ja *Saadjärve* võrdsed. Need on nimed, kus determinant on fakultatiivne (enamasti puudub). Nende nimede kohta võib öelda, et standardtarvituses ei kuulu determinant nime koosseisu ning determinandi esinemisel võib seda vaadelda kui täpsustavat üldnimelist lisandit.

Liitnimede hulka tuleb aga kahtlemata arvata osasekundaarsed nimed, nagu *Narva jõgi*, *Pärnu jõgi*, *Põltsamaa jõgi*, *Kääpa jõgi* jne. Nende nimede koosseisu kuulub kohustuslikuna determinant, mille atribuudiks on mõni teine kohanimi. Meie ortograafia praeguste reeglite järgi tuleb need liitnimed kirjutada kahes sõnas. Lahkukirjutamise põhjendusena mainitakse asjaolu, et üldnimi ei moodustavat siin kohanime lahutamatu osa, s. t. kohanimi võivad esineda ka üksi, ilma üldnimeta. Edasi esitatakse ühes reas sellised näited nagu *Peipsi järv*, *Tartu linn*, *Volga jõgi*, *Riia laht*, *Soome laht*, *Peetri as.*, *Pärnu jõgi* jne.

¹⁶ Vt. L. Kettunen, Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen. Helsinki, 1955, lk. 116–126; V. Pall, Kohanimedest ja nende uurimisest. «Keel ja Kirjandus» 1961, nr. 4, lk. 220.

¹⁷ Vt. V. Pall, Eesti kohanimede ortograafia päevakorraks, lk. 139.

¹⁸ V. Pall, Eesti kohanimede struktuurist. «Keel ja Kirjandus» 1968, nr. 3, lk. 147–158.

¹⁹ Nimestruktuuri seisukohalt oleks ehk õigem rääkida üheosalistest ja kaheosalistest nimedest. Kaheosaline nimi koosneb atribuudist ja determinandist. Determinandi puudumisel on tegemist üheosalise nimega, mis võib koosneda mitmest komponendist (liitüvi, tüvi + sufiks).

Nagu näeme, pannakse samale pulgale elliptilised nimed (*Tartu linn ~ Tartu, Peetri as. ~ Peetri*) ja liitnimed (*Riia laht, Pärnu jõgi*). Viimaseid aga ei saa kasutada ilma determinandita. Võib ju küll öelda *Riia* ja *Pärnu*, kuid see tähendab kindlasti midagi muud kui *Riia laht* ja *Pärnu jõgi*.

Liitnimede kokkukirjutamise põhjenduseks on toodud see, et üldnimi moodustavat kohanimega nii tihedalt seotud terviku, et kohanime ilma üldnimeta ei tarvitatavat, näit. *Munamägi, Emajõgi, Pühajärv*.²⁰ Selle järgi tuleb välja, et kohanimedeks on siin siis *Muna, Ema* ja *Püha*. Nii see muidugi ei ole. Meile kõigile tuntud mäe, jõe ja järve nimedeks, s. o. pärisnimedeks, on lahutatatud *Munamägi, Emajõgi* ja *Pühajärv*.

Käesoleva kirjutise autoril pole esitada mingit vähegi läbitöötatud ettepanekut kohanimede kokku- ja lahkukirjutamiseks. Siin on tahetud ainult tähelepanu juhtida sellele, et seniste reeglite põhjendused on väärad. Neis pole arvestatud eri nimetüüpe ega ole õigesti paika pandud pärisnime ja üldnime vahelist piiri.

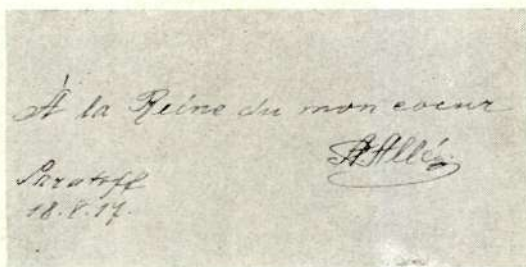
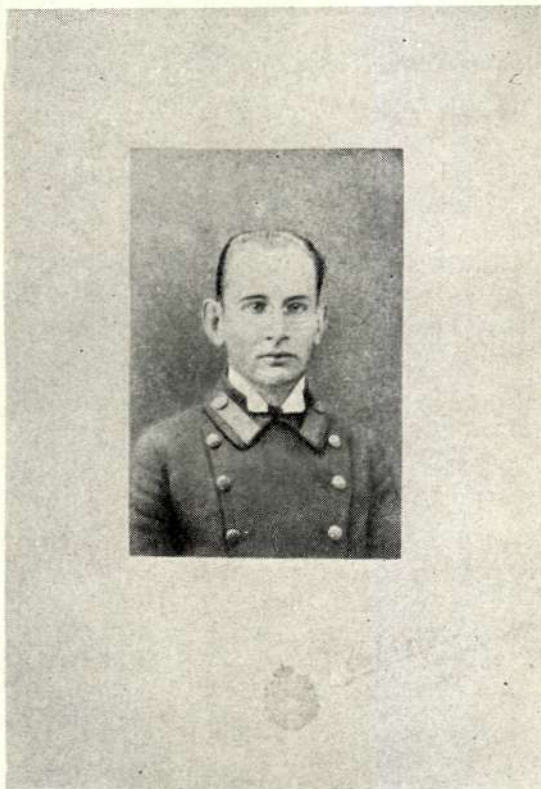
Hädast ei aita välja ka R. Kulli sõnastuses antud põhjendus: «... kui on tegemist tuletatud kohanimedega, s. t. kui kohanime esiosa on ka iseseisvalt kohanimena tarvitusel, tuleb ta kirjutada järgnevalt üldnimest lahku; kui aga kohanime esiosa iseseisvalt kohanimena ei tarvitata, tuleb ta kirjutada järgneva üldnimemega kokku.»²¹ *Nõmme* on meil iseseisev kohanimi. Kas siis tuleb kirjutada ka *Nõmme järv, Nõmme jõgi*? *Kure* ja *Püha* on tarvitusel iseseisvate kohanimedena. Kas siis tuleb lahku kirjutada *Kure jõgi* ja *Püha järv*? Kui aga R. Kulli formuleeringus on mõeldud seda juhtumit, kus üks konkreetne kohanimi *Nõmme* on olnud aluseks teise nime *Nõmme järv* sünnile, siis nõuaks see juba väga detailset keeleväliselt informatsiooni kokku- ja lahkukirjutamise otsustamiseks. Selle järgi tuleks ühes kohas kirjutada *Nõmme järv*, teises *Nõmmejärv*. Esimesel juhul on teada, et areng on toimunud selliselt: *nõmm* → *Nõmme* → *Nõmme järv*. Teisel juhul peab olema teada, et nime lähtekohaks on olnud *nõmm* + *järv*. Tegelikult ongi meil kahesugust tarvitust. Teosest «Eesti järvede nimestik» (Tallinn, 1964) leiame nimed *Kogrijärv* ja *Kogri järv, Lutikajärv* ja *Lutika järv, Kirbujärv* ja *Kirbu järv* jne. Julgen küll kahelda, kas selline erinevus nimede kirjutamises vastab alati nimede arenguloole, nagu reegel eeldab. Mainitagu vaid, et Kodaveres tuleb nimi *Kogrijärv* dokumentides esile XVIII sajandi keskel, järve lähedale tekkinud küla *Kogri* on hilisem.²² Reegli järgi tuleks siin kirjutada *Kogri järv*, kuigi primaarne on järve nimi. Hea näide võiks olla Kuusalu külanimi *Valgejõe* (← *Valgejõgi*), mida tuntakse ka kujul *valgegüla ~ valga*. Kui normijad oleksid külanimena käiku lasknud variandi *Valge(küla)*, oleksime jõe nime pidanud kirjutama *Valge jõgi*. Kuidas aga toimida siis, kui Kääpajõe (ametlikult vist siis Kääpa jõe) läheduses olev asula Kääpa kaob? Kas siis tuleb hakata kirjutama *Kääpajõgi*? Mida aga teha siis, kui Emumäe jalamile tekib uus suur asula Emu? Kas siis tuleb hakata kirjutama *Emu mägi*? Võrdluseks võiks mainida, et ajalugu appi võttes oleks selline teguviis põhjendatud. Praegu veel kehtiva etümoloogia järgi on *Narva* jõe nimena primaarne (*Narvajõgi*). Kui aga tekkis asula, mis sai endale nime jõelt, kohtleme jõe nime sekundaarnimena (*Narva jõgi*).

Edasi peatugem veel mõnedel liitnimede ja liitüveliste sekundaar-

²⁰ Vt. Eesti keele grammatika I. Häälikuõpetus ja ortograafia. 2. vihik, lk. 143.

²¹ R. Kull, Eesti kohanimede ortograafiast, lk. 562.

²² Vt. V. P a l l, Põhja-Tartumaa kohanimed I. Tallinn, 1969, lk. 76.

August Alle ja Regina Sztrallówna

(vt. R. Parve art., lk. 467—472)

Vasakul ülal: August Alle tsaariaegses üliõpilasmundris. Selle all sama foto tagaküljel leiduv prantsuskeelne pühendus Regina Sztrallównale. Teksti võib tõlkida kaht viisi (pealegi selle tõttu, et Alle pole prantsuse keeles päris kindel): sõnalähedasemalt «Minu südame kuningannale», vabamalt «Minu armsale Reine'ile», sest üldnimena tähendab *reine* 'kuninganna', pärisnimi *Reine* aga on *Regina* prantsuskeelne vorm. Parem ülal: Regina Sztrallówna (1914). All: A. Alle Saraatovis. Kirjanikul on peas poola üliõpilasmüts. (Suurendus grupipildilt.)

Vasakul: Grupipilt Saraatovist. Vasakult esimene Regina Sztrallówna, tagareas paremal A. Alle. Ülal: Regina Sztrallówna 1920-ndail aastail.

Sztrallide maja Vilnos (Vilniuses), kus A. Alle töötas koduõpetajana. (Foto 1930-ndaist aastaist.)

nimede ortograafia küsimustel. Nende õigekirja, nagu kõigi meie kohanimede õigekirja, reeglistavad üldised ortograafia nõuded. Liitsõna komponendid kirjutame nii, nagu seisaksid nad eraldi (*lattpõrand*). Samuti toimitakse ka liitüveliste kohanimede puhul, näit. *Nõmmküla*, *Põllküla*, *Pikkjärve*, *Pikknurme*, *Selgküla*, *Tammsaare* jne. Kohanimedes ei ole see aga läbi viidud järjekindlalt. Mitte kõikides nimedes ei kirjutata esikomponendi pikka konsonanti kahe tähega, näit. *Lemküla*, *Tamsalu*, *Patküla*, *Melsaare* jne. Liitüvelistegi nimede puhul võiks olla lähtekohaks põhimõte, et apellatiivi kirjakuju seostame kohanimekomponendiga, kui need on etümoloogiliselt läbinähtavad. Eriti oluline on see liitüvelise nime teise komponendi osas. Näiteks järjendiga *-jala* lõppevate kohanimede kohta ei või väita, et teiseks komponendiks on alati olnud sõna *jalg* : *jala*.²³ Kui pole selge teise komponendi koosseis ega päritolu ning nimetarvituses ei seostata teist komponenti mingi apellatiiviga (näit. illat. *jalga*), ei saa rakendada liitsõnaortograafiat. Otstarbekam on kohanimede ortograafia seisukohalt käsitada selliseid järjendeid topoformantidena, võrdsustada need sufiksiga ja loomulikult kirjutada need siis vastavalt liitsõnaortograafiale, näit. *Paslepa*, *Sutlepa*, *Haljala*, *Valjala* jne. Kindlasti tuleb sufiksiga võrdsustada ka topoformant *-vere* ja vastavalt kirjutada *Rakvere*, *Palvere* ja *Täsvere* (pro *Tässvere*). Seal aga, kus teine komponent on etümoloogiliselt läbinähtav, võib tulla arvesse liitsõnaortograafia rakendamine, kui seda ei takista senine väljakujunenud nimetarvitus, näit. *Lemküla* → *Lemmküla* (vrd. *Lemmjõgi*) jne.²⁴ Liitsõnaortograafia rakendamist ei õigusta alati R. Kulli antud põhjendus, et nime *Nõmmküla* kääname nii nagu sõna *küla*, aga nime *Tamsalu* ei käänata nii nagu sõna *salu*.²⁵ Ei käänata ju ka nimesid *Mustjõe* ja *Pikknurme* nii nagu sõnu *jõgi* ja *nurm*.

Järgnevalt veel mõnedest nimerühmadest ja üksiknimedestki. Meil on rohkesti nimesid, mille teise komponendi võiksime liitsõnaortograafia järgi kirjutada *-saare* (pro *-ssaare*). Tänapäeva pruuk on üsna kirev.²⁶ Arvestades senist kirjakeelset tarvitust, kohalikku hääldust ning võimalust mõneski nimerühmas suuremat ühtlust saavutada, on igati põhjendatud R. Kulli ettepanek, et kõikides *saare*-lõpulistes kohanimedes, kus seni on olnud kõikuvusi, tuleb kirjutada geminaat *-ss-* (*-ssaare*). Erandiks jääksid *Soosaare* ja veel mõned üksikud nimed, kus *-saare* tarvitamine on kirjakeeles juurdunud ja kooskõlas kohaliku hääldusega. Muidugi tuleb sellise ühtlustamise puhul arvestada, et mitte alati ei vasta ametliku nimekuju geminaadile geminaat kohalikus häälduses. Mittevastavust tuleb argi ette ka praeguse ebajärjekindla kirjakeelse tarvituse puhul, näit. Trm *Laurisaare* — *laürišsäre*, Plt *Pällusaare* — *pälluüşsäre*, Vän *Vainusaare* — *vaënuüşsäre*, Põi *Orissaare* — *orisäre*, Vas *Kõrgessaare* — *koõgesäre* jne.

-ss- kirjutamine komposituumi teise komponendi alguses pole toponüümikavälise vasteta, näit. *aamissepp*, *kellassepp*, *potissepp*. M. Hint märgib, et apellatiivides ei saa pidada teise komponentsõna *sepp* sibilandi gemineerumist reeglipäraseks, vaid üksiksõnade eripäraks.²⁷ Kohanimedes oleks otstarbekas kuulutada gemineerumine komponendis *-saar*

²³ Vrd. L. Kettunen, Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen, lk. 50—54.

²⁴ Vt. V. Pall, Eesti kohanimede ortograafia päevakorrade, lk. 141.

²⁵ Vt. R. Kull, Eesti kohanimede ortograafiast, lk. 559.

²⁶ Vt. R. Kull, Eesti kohanimede ortograafiast, lk. 558; V. Pall, Eesti kohanimede ortograafia päevakorrade, lk. 140.

²⁷ Vt. M. Hint, Eesti keele sõnafonoloogia I. Rõhusüsteemi fonoloogia ja morfofonoloogia põhiprobleemid. Tallinn, 1973, lk. 103.

reeglipäraseks ning erandlikuks teiste järelkomponentide puhul, näit. *Juhasselja*, *Riisselja*, aga *Mäeselja*. Kohanime *Tännassilma* (Kei, Tür, Puh, Ply) senistes fikseeringutes on esindatud kõik võimalikud variantid: *Tänasilma*, *Tännasilma*, *Tänassilma*, *Tännassilma*. Kohanimetogudes on häälduseks kõikjal märgitud *tännassilma* (kui kõrvale jätta vokaalharmonia). Seega oleks loomulik, et ametlikuks nimekujuks jääks ainult *Tännassilma*.

Kohanimedete teine komponent *-soo* on kirjakeeles järjekindlalt üksik-sibilandiga ning hääldusest lähtuvate üksikute erandite sissetoomine poleks otstarbekas. *-soo* ~ *-suu* vahelduse juhud (näit. Kuu *Pudisoo* — *puvisu*, *Kodasuu* ~ *Kodasoo* — *kodasuò*) tuleb otsustada üksik-nimeti üldistel alustel. Võib tähele panna, et sageli vastab kõikumusele kirjakeelses pruugis ka kahesugune kohalik tarvitus, näit. Amb *Jõgisoo* ~ *Jõgisuu* — *jeçisu* ~ *jeçisò*. Kui paralleelsus kohalikus pruugis ongi tekkinud kirjaliku tarvituse mõjul, ei ole enam põhjust ametlikku nimekuju muuta. Mõnikord aga sunnivad murdelised nimekujud kaaluma, kas kirjakeelne *soo*-lõpuline nimi on just kõige sobivam, näit. Hag *Tohisoo* — *tohisu* ~ *tohise*.

Liitüveliste nimedega seoses tuleb tegemist teha ka mõningate muude järelkomponentide vaheldusega, näit. Ksi *Altnuka* ~ *Altnurga* — *altnurca*. Siin peab leidma lahenduse iga üksiknime jaoks eraldi. Olgu mainitud, et ENE on mitmel juhul muutnud senist nimekuju, näit. TMr *Sääsekõrva* → *Sääsekõrve* — *säseçerva*, Tor *Tammuru* → *Tammuru* — *tammuru*, Kod *Virtsu* → *Virtsoo* — *virtsu* jne. Selliste muutuste motivatsioon jääb küll täiesti arusaamatuks. Ilma vajaduseta ei tohiks tänapäeval enam nimekomponente asendada. Kaalumisele võiks tulla ametliku nimekuju ja kohaliku tarvituse ühtlustamine siis, kui kohalik kuju lülitub mõnda nimesarja, näit. JIn *Jalalõpe* — *jalelõppa*, Hlj *Karulõpe* — *karuleppa*, vrd. *Kihlepa*, *Saulepa*, *Süvalepa* jne. Lisaks võib ja tuleb ka liitüvelistes kohanimedes ette võtta kohalikele tarvitusele toetuvaid või kirjakeele nõuetest lähtuvaid kohendusi, vrd. näiteks Se *Varesmäe* — *varçsemäe*, Vas *Rebasemäe* — *rebasmäe*. Seda tuleb teha kooskõlas eespool mainitud üldprintsipiidega.

(Järgneb)

August Alle ja Regina Sztrallówna (Strall)

RALF PARVE

August Allelt 1918. aasta lõpul ilmunud luuletuste debüütkoogu «Üksinduse saartele» algusse on trükitud märkus: «Pühendet / M-lle Regina Strall'ile / Autor.»¹

Ka mainitud värsiraamatu ühe soneti («Nocturne») pealkirja alt leiame Regina nime.² Ja mitmes teiseski selle kogu luuletuses, mille sünniaeg langeb ajavahemikku 1913—1917, s. o. aastatesse, kui Alle elas Vilnos ja Saraatovis, võib kohata ja aimata samast naisest inspireeritud lembemotiive, samuti nagu poemis «Laul kleidist helesinisest ja roosast seelikust» (1925). Olen neid põhiseid aastate eest eraldi käsitlenud,³ mistõttu luuletustel uuesti peatuda pole siinkohal vajadust.

Pikka aega on mind aga huvitanud ka Alle noorpõlve armastuslühirikat põhjustanud isik ja ajaline taust. Et tegemist oli konkreetse inimese, mitte *fable convenue*'ga, sellest kõneleb peale esikkogus mainitud nime ka seik, et Alle ise on ametlikes dokumentides märkinud oma repetiitori ametit Sztrallide perekonnas. Alle armumisest oma leivaisa tütrele on rääkinud J. Semper ja H. Kruus.⁴ Igasugune lähem jälgede ajamine jäi aga kauaks ajaks tagajärjetuks. Pöördumised mitmete Vilniuse kolleegide poole, selgitamaks Sztrallide perekonnaga, eeskätt muidugi Regina isikuga ja käekäiguga seotud asjaolusid, ei andnud paraku tulemusi.

1971. aasta septembris, kui ma Varsavis loomingulises lähetuses olles arhiivides üpris nappide tagajärgedega Alle 1920. aasta Poola reisi kajastusi otsisin, tõi ootamatu juhus Regina Stralli (õieti Sztrallówna) isiku peaaegu käegakatsutavasse lähedusse. Mainitud Poola Kirjanike Liidus muu hulgas, et Alle oli kunagi Vilnos elades kiindunud poolatarisse, kelle kohta puuduvad täpsemad andmed, tuli mulle täieliku üllatusena, kui ühel päeval teatati, et leidub inimene, kes väga lähedalt tunneb Reginat.

Veidi hiljem toimus Poola Kirjanike Liidus kohtumine Maria Poniatowskaga, kes osutus Regina Sztrallówna naoks. Et tegemist oli tolesama otsitava Reginaga, seda tõendasid vestluskaaslaste kinnitused: Sztrallide perekond elas pikki aastaid Vilnos, evakueerus Esimese maailmasõja ajal Saraatovisse, kust hiljem repatrieerus taas Vilnosse.⁵ Sztrallide siirdumisest Saraatovisse leidub kajastus ka ühes Alle elulookirjelduses: «Mu valik langes Saraatovi ülikoolile osaliselt seepärast et sinna evakueerus juba varem paniperek. Strall, kus ma kaua aega olin kodukooliõpetajaks.»⁶

Et Alle üliõpilasena «suuremas Volga äärses ülikoolilinnas» oli edasi «kodukooliõpetajaks ühe poola soost tõusiku miljonääri N. pere-

¹ A. Alle, Üksinduse saartele. Tartu, 1918, lk. 5.

² A. Alle, Üksinduse saartele, lk. 44.

³ R. Parve, Varane Alle. «Keel ja Kirjandus» 1958, nr. 8, lk. 449 jj.; ka rmt.: Mõttematkad. Tallinn, 1963, lk. 235 jj.

⁴ J. Semperi suulised teated 7. XII 1953 ja 17. II 1966; H. Kruusi suuline teade 26. XII 1959.

⁵ M. Poniatowska suuline teade 27. IX 1971.

⁶ KM KO, F 207, M 3:1.

konnas», seda on ta fikseerinud ka trükisõnas.⁷ Nõnda polnud vähi-
matki kahtlust, et tegu oli ühe ning sama Sztrallide perekonnaga. Pea-
legi kinnitas M. Poniatowska sedagi, et Sztrallidel olnud kunagi laste
jaoks repetiitor, ainult August Alle nimi ei ütelnud talle midagi. Ta
kõneles lähemalt sellest, et Regina isa Boleslaw Sztrall oli jõukas mees
ja mitme kohviku omanik Vilnos. 1923. aastal abiellus Regina Sztral-
lówna M. Poniatowska venna Jan Sobieskiga, kes Teise maailmasõja
algul sattus välismaale. Regina aga asus 1939. aasta sügisel koos
emaga Vilnost Toruńisse, kus elavad tänini.

M. Poniatowska lisas veel mõningaid üksikasju Sztrallide pere-
konna kohta, iseloomustas lähemalt Reginat, keda kodused kutsusid
Reniks. Regina oli nooruses tasakaaluka iseloomuga, rõõmsameelne,
kuid vaikne, armastas elegantselt riietuda, «oli tõeline leedi», nagu
vestluskaaslane tähendas. Ka olid Reginal suured vaimsed huvid: ta
luges palju, valdas vabalt prantsuse ja saksa keelt, käis sageli teatris
ja kontsertidel ning mängis ise hästi klaverit.⁸

Et mu komandeerimisaeg oli lõppemas, siis ei tulnud Toruńisse sõi-
dust ja isiklikust kohtumisest Regina Sobieska-Sztrallównaga midagi
välja. Küll aga läkitasin veel samal päeval teele kirja kuulsasse
Koperniku linna, ehk küll M. Poniatowska ette oli hojatanud, et aastaid
erakuna elav vana daam on ajapikku muutunud võõrastega suhtlemi-
ses pelglikuks ja eelarvamuslikuks, viibib mingis depressiooniseisun-
dis, olevat koguni oma välimuse eest hoolitsemise unarule jätnud.

Samal ajal oletas M. Poniatowska, et kuna ta vennanaine polevat
pärast Vilnost lahkumist 1939. aastal kõiki oma kohvraid veel tänini
lahti pakkinud, siis arvatavasti on perekonna arhiivist üht-teist huvi-
tavat säilinud. Ta lubas omalt poolt Reginat mõjutada käesoleva töö
autorile vastama. Ka oli M. Poniatowska valmis läkitama Tallinna
oma fotokogust mõned Regina portreed.

Aeg läks, aga Toruńist ja Varssavist ei järgnenud mingit teadet.
Mõlemale adressaadile saadetud uute kirjade peale reageeris üksnes
M. Poniatowska, kes avaldas hämmastust, et tema poolt 1972. aastal
saadetud kolm fotokoopiat pole päralt jõudnud. Järgnev kirjavahetus
tõi lõpuks siiski Tallinna mõned fotod ning teate, et mu viited Regina
ammustele noorusaegadele on viimast liigutanud, kuid «ses suunas
pole ta midagi ette võtnud, et rikastada andmeid A. Alle elu selle
järgu kohta».⁹

Regina viibis parajasti haiglas ja kurtis — M. Poniatowska sõnu
kasutades —, et «tal on lamades raske kirjutada, kuid ta lubas, et kui
enesetunne paraneb, siis kirjutab Teile kirja».¹⁰ Ent ometi oli Regina
oma naole, kes teda haiglas külastas, meenutanud mõningaid Allega
seotud detaile. Nii polevat Alle (esiotsa? — R. P.) «osanud sugugi
poola keelt, kuid ometi leidnud ta [= Regina] ükskord kaustikust luu-
letuse, soneti, mis olnud kirjutatud ilusas poola kirjakeeles ja temale
pühendatud. Saraatovis viibimise ajal oli ta [= Alle] rasketes aine-
listes tingimustes, tema vanemate majas peeti teda [= Allet] otsekui
perekonnaliikmeks, keda Regina isa väga armastas». Veel oli Regina
jutustanud, et mingil põhjusel, vastupidi oma kalduvustele, õppis Alle
Saraatovis arstiteadust, närvitses loengute ja lahkamisruumis toimu-
vate praktikumide eel. M. Poniatowska arvas: «Võib-olla, kui Regina

⁷ A. Alle, Kolmekorisuga fatalist. «Päevalehe» erileht «Kirjandus-Kunst-Teadus»
14. VIII 1922, nr. 32, lk. 249.

⁸ Reginale pühendatud «Nocturne'is» esineb Allet muide klaverimängu motiiv.

⁹ M. Poniatowska R. Parvele 17. III 1973.

¹⁰ M. Poniatowska R. Parvele 17. III 1973.

suudaks liikuda, jõuaksin teda veenda, et ta need mälestised või vähemalt tema fotod neist aastaist üles otsiks.»¹¹

Möödus kuid, Varssavist ega Toruńist ei saanud ikkagi täiendavaid andmeid. Sõandades saada pealetükkiva inimese maine, läkitasin 12. augustil 1973 Varssavisse uue, võrdlemisi konkreetsete küsimustega kirja. Lõpuks saabus M. Poniatowskalt viivituse pärast vabandav vastus, milles ta teatas:

«Olen äärmiselt kurb, et see kiri nii oluliste ja konkreetsete küsimustega saabus liiga hilja. Just 12. augustil, millal Teie kiri oli kirjutatud, halvenes Regina tervislik seisund järsult ja ootamatult, agonia kestis üle nädala ja 20. VIII s. a. elu lõppes — Teie kiri saabus 21. VIII s. a.

Ta suri Varssavi lähedal Otwockis Gruzlica luu- ja liigesehaiguste sanatooriumis, kust me viisime ta Toruńisse, seal maeti ta kalmistule, kus puhkavad ema ja vend.»¹²

Korraldades terve kuu kadunu korteris leiduvaid asju ja pabereid, avastas M. Poniatowska rea perekonnafotosid, kus mõnedel grupipiltidel on teiste seas ka August Alle. Paraku pole neil piltidel peale Regina Sztrallówna võimalust kindlaks teha teisi isikuid. Lisaks saadetud fotodele tõi M. Poniatowska kiri üksikud napid vastused mu hilinenud küsimustele. Mõned andmed vääriskid ehk mainimist.

Regina Ludwika Sztrallówna, Bolesławi ja Anieli tütar, sündis Vilnos 26. juulil 1895. M. Poniatowska arvamust mööda pärineb Alle tutvus Reginaga pärast Vilnot, s. o. 1917. aastast Saraatovis.¹³ Alle ei elanud Sztrallide juures, kuid viibis Regina repetiitorina pidevalt nende majas ning teda peeti nagu perekonnaliikmeks, keda eriti Regina isa armastas. Saraatovis elas Sztrallide perekonnas tõepoolest prantslannast kasvataja, kelle nime aga M. Poniatowska ei tea.¹⁴

Nõnda siis osutusid saadud andmed tagasihoidlikuks. Kui lisada siia veel vihje Reginast säilinud päevikule ja lootuseväljendus, et edaspidi ehk leitakse midagi huvipakkuvat, siis sellega ongi Poolast pärinev informatsioon tänini piirdunud.

Väärtuslikumaks tuleb hinnata fotosid Sztrallide perekonnast, nende majast Vilnos, Reginast ja Allest. Huvipakkuvaim on Allet üliõpilasmundris kujutatav pilt ning selle tagaküljel leiduv kirjaniku prantsuskeelne pühendus 1917. aasta maist. Et tegu on suuremal kartongil fotoga, mille rikkemist posti teel saates M. Poniatowska kartis, siis läkitas ta sellest ja pühendusest üksnes koopiad.

Foto tagaküljel leiduv pühendus *A la Reine du mon cœur* on küllalt intiimne ja selle najal võiks teha Alle kiindumuse kohta üsnagi kaugele ulatuvaid järeldusi.¹⁵

Mõnel puhul on oletatud koguni Alle abielu R. Sztrallównaga. Kui Alle 1920. aastal ETA esindajana Poolas viibis, kohtus ta tollal Varssavis elanud Linda Junkuriga, kellele kirjanik on maininud, et ta oli vahepeal Vilnos oma noorpõlvega seotud paikades käinud ning et

¹¹ M. Poniatowska R. Parvele 17. III 1973.

¹² M. Poniatowska R. Parvele 25. IX 1973.

¹³ Selle väite vastu räägivad käesoleva kirjutise algul mainitud faktid. — A. Allega sõjajärgseil aastail tihedalt suhelnud Imre Pullmann on väitnud: «Vilnos ei andnud Alle, nagu mina ta kõnelustest aru sain, tunde mitte Reginale, vaid selle vennale. Reginasse oli ta juba Vilnos armunud ja käis temaga salaja kohtumas. Muidugi oli see platooniline armastus» (I. Pullmanni suuline teade 7. XI 1974).

¹⁴ See oli vastuseks küsimusele, mis püüdis selgitada, kui võrd konkreetne on M-lle Marie Chaselle'i isik, kellele Alle esikkogus on pühendatud sonett «Mozarti menuett».

¹⁵ Vt. selle kohta pildiallkirjas tahvilil XXIX.

ta olevat olnud abielus poolatariga, abielu aga nurjunud ja naine pidavat veel kusagil elama.¹⁶

See ei tarvitse sugugi tähendada, nagu oluaks Alle abielus just R. Sztrallównaga ja mitte mõne teise poolatariga. Ent seni kasutada olnud andmeid, kaasa arvatud Alle ankeetid ja elulookirjeldused eri aegadest, puudub meil alus väita, et kirjanik üldse kunagi abielus oli. Ei kõnele sellest ka ankeet, mille Alle täitis 1920. aastal välispassi saamiseks Poolasse sõidu eel.¹⁷ 21. juulil 1940 on Alle oma elulookirjelduses maininud 1918. aastal Saraatovist lahkumise motiivina: «... kuid et minu passioon, poolatar, sõjapõgenikkude ešeloniga ära kodumaale sõitis, siis katkestasin ka mina oma kursuse ja kolisin ära kodumaale.»

Nõnda siis: passioon, kirglik armastus... Mitte enam. Kuid teineteise kaotamine keerukas kodusõja situatsioonis oli ilmselt ootamatu ja vähemalt luuletajale traagiline. Teisiti pole seletatav tema retrospektiivne elamuspilt:

Taas viirastub mu unne sünge linn,
kesk tuld ja suitsu tänavate rägan
sind otsin, jooksen, hüüan, ägan:
ürgsisalik kui õudne zeppelin
all taeva ristleb — hädaohun tema.
[— — —]

Nii kiusab, ajab taga uni kuri
mind, kuni kumab aovalge puri.¹⁸

Alle abielust võinuks midagi teada kirjaniku õde Marta Braff, kellega korduvalt Alle üle vestlesime, kuid nende kõneluste üleskirjutustes ei leidu selle kohta ainsatki märkust. Kõige vähem maksab võtta tõe pähe ühe ammuse följetoni vihjet: «Ent nigu August esi om kõnelnu, juuksvat temä vammil Saratovi nink Vilna linna müüdä ümbre nink müüvät tikke nink tseitonge.»¹⁹ Küllap veste autor on siin heal juhul tuginenud mõnele laudkondlikule lööpimisele, mida Alle teinekord suurustades harrastas.

Näib olevat põhjust jääda arvamuse juurde, et Regina Strallówna oli August Alle noorusaastate suur kiindumus. Seda südamearmu ei tõesta mitte üksnes eespool mainitud prantsuskeelse pühendusega foto. Kuigi Alle 1918. aasta oktoobris Saraatovist lahku,²⁰ on tema mõtted kodumaale saabudes tugevasti Regina juures. Muidu ta vaevalt paluks oma esikkoogu korrektuuri lugedes teose trükkiseadjat «Nocturne 1917 päälkirja alla kirjutada: R e g i n a l e.»²¹ Ja nagu juba mainitud, on luuletuskogu «Üksinduse saartele» tervikuna temale pühendatud.

Nõnda on loogiline ja kõigiti arusaadav, miks August Alle 1920. aasta kevadel nõustub esimesel avanenud võimalusel Poolasse sõitma. Hans Kruus, kes seda reisi vahendas, on ütelnud: «Allele see ettepanek meeldis, liiati kui ta tahtis Poolas oma isiklike asju ajada. [— — —] Pärast tagasitulekut oli Alle väga pettunud Poola suhtes, kus valitses panide vaim, kui ka isiklikes asjus.»²² L. Junkur on omakorda tähend-

¹⁶ L. Junkur R. Parvele 7. II 1974.

¹⁷ ENSV ORKA, F 957, nim. 16, s.-ü. 315.

¹⁸ A. Alle, Laul olevikust. «Looming» 1924, nr. 7, lk. 516. Hiljem liitis luuletaja selle IV peatükina poemi «Laul kleidist helesinisest ja roosast seelikust» juba varem avaldatud peatükkidele.

¹⁹ August (too kolmas), Kiri «Odamehele» Tallnast. «Odamees» 21. VIII 1919, nr. 1, lk. 11.

²⁰ Vt. A. Alle, Ühest päevikust. «Tõe Hää!» 15. XI 1930, nr. 1.

²¹ A. Alle A. Adsonile 22. XI 1918. KM KO, F 180, M 1:8.

²² H. Kruusi suuline teade 26. XII 1959. — Pole huvitusetä märkida Alle reisi tegelikku põhjust. Tollal toimus Poola ja Nõukogude Venemaa vahel sõda. Et viima-

danud veel Alle 1920. aasta Poolas viibimise kohta: «Et Alle abielus polnud, ma ei teadnud. Ta kõneles oma isiklikust elust ikka vihjamisi ja nii võisin ainult oletusi teha. Mäletan ainult, et pärast Vilnos käimist oli Alle kuidagi tujutu, tõsine ja hajameelsem.²³

Nõnda siis: ühe ütluse põhjal oli Alle «väga pettunud», teise tähelepanekute järgi «tujutu, tõsine ja hajameelsem». Need eri allikaist kinnitused kattuvad. Ka on H. Kruus veel täiendavalt lisanud: «Et ta [= Alle] aga peale Varssavi ka Vilnos viibis ja seal oma kallimaga kohtus, selles pole kahtlust. Ei usu, et Alle oleks olnud Regina Sztralliga abielus, sest nii või teisiti oleks sellest omal ajal lähemalt juttu olnud. Kaldun arvama, et äärmisel juhul võis Alle olla Saraatovis kihlatud.»²⁴ Uus kohtumine pärast poolteiseaastast lahusolekut toob kaasa sidemete lõpliku katkemise. Põhjust pole võimalik täpselt määratleda, oletatav on Regina jahenemine, kusjuures pole välistatud juba uue austaja olemasolu.

Alle ja Regina 1920. aasta viimse kohtumise kaudseks tunnistajaks võiks pidada A. Alle üldtuntud fotot 1920. aastast, mis avastati poolatariist järelejäänud asjade hulgast ja mille M. Poniatowska koos teiste päevapiltidega mulle 14. XII 1973 saatis.²⁵ Foto juhuslik sattumine R. Sztrallõwna valdusse on vaevalt mõeldav. Et päevapildil pole pühendust, ka mitte autogrammi, sellest saab vahest välja lugeda kohtumise põgusust ja võimalikku jahedust. Päevapildi säilitamine ka pärast abiellumist (kuni elu lõpuni!) laseb samal ajal uskuda, et Regina polnud siiski mitte vist päris ükskõikne oma kunagise austaja vastu.

Poola reisi järel avaldas Alle 1920. aastal ajakirjanduses rea kirjutisi, mis käsitlevad selle maa probleeme, ning vahetute matkamuljetena «Visla kallastelt» I ja II.²⁶ Siin kujutatakse elavalt Varssavi tookordset välisilmet ja olmet, kuid me ei leia vähimatki vihjet kirjaniku isikliku elu probleemidele. Puhtilukirjanduslikus loomingus äsjane reis ei kajastu. Õige aimamisi võib ehk esimesest pärast kodumaale naasmist avaldatud luuletusest «Hamleti vari» IV tabada poeedi tookordset meeleolu, mis väljendub soovis «mu hinge Kolgataga üksi olla».²⁷ Aastapäevad pärast Poolas viibimist jõuavad avalikkuse ette Alle pihitimuspoemi «Laul kleidist helesinisest ja roosast seelikust» kolm esimest peatükki, õige õelad oma hinnangutes kogu naissoo aadressil.²⁸

Leidub mõningaid andmeid, mis räägivad Alle kontaktidest Poolaga ka veel hiljem,²⁹ kuid kellega ta nimelt korrespondeeris, seda pole võimalik enam kindlaks teha, liiati et kodanlikul ajal korduvalt elukohta vahetanud kirjanik ilmselt mingit arhiivi ei talletanud ja suhtus üldse

sel polnud piisavalt informatsiooni Poola tegelikkuse kohta, otsis Nõukogude saatkond Tallinnas võimalusi Poola ajalehtede hankimiseks. Sel eesmärgil pööruti saatkonnaga kontaktis olnud H. Kruusi poole, et leida inimest, keda Poolasse saata. H. Kruus soovitas A. Allet kui poola keele oskajat. Saatkonnas, kus muide ka Alle ise käis, jäädi tema kandidatuuriga nõusse. Nüüd vormistati Alle H. Kruusi kui tookordse Asutava Kogu liikme eestkostel kodanlike ametivõimude poolt ETA korrespondendiks Varssavisse. Sealt hakkas ta otsese töö kõrvalt saatma H. Kruusi ja A. Jansoni aadressil Poola ajalehti, mis siis anti edasi Nõukogude saatkonnale.

²³ L. Junkur R. Parvele 20. II 1974.

²⁴ H. Kruusi suuline teade 7. II 1974.

²⁵ Samasugune foto leidub muide Eesti Välisministeeriumi jaoks täidetud ankeedil 8. märtsist 1920 seoses Alle sõiduga Poolasse (ORKA, F 957, nim. 16, s.-ü. 315). Laiemalt peaks see päevapilt tuttav olema G. Suitsu «Eesti nüüdislühirika», M. Kampmaa «Eesti kirjandusloo peajoonte» IV köite ning siinkirjutaja monograafia «August Alle» kaudu.

²⁶ «Tallinna Teataja» 3.—4. V 1920, nr. 97—98.

²⁷ «Ilo» 1920, nr. 7, lk. 8.

²⁸ «Murrang» 1921, nr. 3/4, lk. 1—10.

²⁹ A. Alle A. Tassale 6. VII 1922. KM KO, F 291, M 14: 4/5; A. Alle A. Adsonile 29. XI 1922. KM KO, F 180, M 1: 8.

ükskõikselt teda isiklikult puudutavasse asjadesse.³⁰ Tollest vähesestki, mis Allest 1941. aastal Nõukogude tagalasse evakueerumisel maha jäi, hävitas ta õde olulise osa fašistliku okupatsiooni päevil.³¹ On siiski ebatõenäoline, et Alle pärast viibimist Poolas 1920. aasta kevadel pidas veel mingit sidet Regina Sztrallównaga.

Kuskile hingepõhja jäi aga Alle kindlasti kauaks, võimalik, et väljaütlematult koguni elu lõpuni, mingi hellvalus mälestus oma noorusarmastusest. Äärmiselt äraspidi meeleoludega «Laulus kleidist helesinisest ja roosast seelikust» näib helesinine kleit, vastupidi lihaliku armastuse roosale seelikule, sümboliseerivat nimelt seda tundelist kiindumust. Luuletaja kinnitab korduvalt, et just «kleit helesinine» on «armas hingele», et kauaks «jääb kui abazuur / kleit helesinine mu südamele, / sest värsjalga sulend kleidi selle» ning «noorushavvale mu patuselle / jääb helesinine kui kivi raske».³²

Kuid enamasti püüab poeet nii luules kui ka elus rõhutada oma mehelikku üleolekut luhtunud armuloost, nagu ta teeb seda näiteks «Laulu» III peatüki lõppridades, kus katuse kohale kerkinud suure kuu silmitsemisest saab kujund:

Mõne meeleolu melankoolselt kiheleva
katkikriimustuna nagu sääse kubla
vajutaksin vastu seda külma vaske.³³

Teinekord, nagu seda mitmed kaasaegsed veel mäletavad, armastas Alle toniseeritud tujus hoobelda sellega, milline varandus võinuks talle abielludes sülle langeda. Nigol Andresen on mu mälu värskendanud ühe seesuguse meenutusega: «Poolast juttu tulles ei jätnud ta mainimata, et temagi oleks võinud poola pan olla, sest tal oli kaasavaraks saada vist 5000 tiinu kõige paremat palgimetsa.»³⁴ Nii või teisiti, kuid 1934. aasta kevadel on poeet jäänud kuulutama tuvipaari kudrust räästal ning lindude sädinat akna all õitseval uibul. Oma poissmehetoa liiliamustrilist luitunud tapeeti silmitsedes sõnastas ta hetkelamuse:

Luituvad kuldsed liiliad, —
mälestus õhulossi.
Ägedalt raputad tuhka
kustunud paberossi:
taas oled hundina liba
uidanud kallastel Viilia ...³⁵

Selle rohkete inversioonidega keerukaks aetud meeleolu tuum on lihtsalt dešifreeritav: jälle kord on luuletaja tabanud end mõtteis uitamas Vilnos Vilija jõe ääres — seal, kus ta elas läbi oma elu esimesed armupalangud.

August Alle esikkogu, eriti aga poeemi «Laul kleidist helesinisest ja roosast seelikust» ajalise tausta, samuti neis joonistuvate isikute konkretiseerimine pakub jätkuvat huvi. Kähju, et see, kes võinuks paljusid probleeme kõige täpsemalt valgustada, ei jõudnud seda enam teha.

³⁰ 50. sünnipäeva künnisel on Alle tema eluloo uurimise kohta kirjutanud: «Üldse too jant mulle väga meelepärane ei ole: mis on pistmist kellelgi minu elukäiguga? Lasku enne varbad välja sirutada ja siis trükkigu niipalju kui tahavad» (A. Alle F. Tuglasele 11. VIII 1940. KM KO, reg. 1965/51).

³¹ M. Braifi suuline teade 16. IV 1953.

³² «Murrang» 1921, nr. 3/4, lk. 2, 4 ja 10.

³³ «Murrang» 1921, nr. 3/4, lk. 10.

³⁴ N. Andresen R. Parvele 14. VIII 1973. — Vilnost 7 km kaugusel Kolonia Magistrackas kuulusid Sztrallidele tööpoolest suured metsavaldused (M. Poniatowska suuline teade 27. IX 1971).

³⁵ A. Alle, Kevad 2. «Looming» 1934, nr. 5, lk. 579.

Unustatud ajakiri

(„*Algus Keeles ja Kirjanduses*“ nr. 7)

SERGEI ISSAKOV

Paljud 1863.—1865. a. publitseeritud materjalid kuuluvad tegelikult ilukirjandusse. Need jutukesed ja kirjeldused ei ole küll kunstilise taseme poolest kuigi silmapaistvad, kuid neid ei saa enam kuidagi arvata jumalasõnaliteratuuri hulka, vaid nad kuuluvad pigem vaimulikku, mõnel juhul ka ilmalikku belletristikkasse.

Nii räägib jutustus «*Õnnetu Kaarel*»⁵⁶ talupojast, kes vaevleb südametunnistuspiinades: tema (pigem küll tema naise) süü läbi on end üles poonud ta venna lesk, kes jäi nelja väikese lapsega ilma hooleks, sest Kaarel ei tahtnud teda aidata.

Kõige paremad on lood kurjategijaist, keda südametunnistus sunnib oma tegu üles tunnistama. Neist võiksid olla mainitavad «*Jumala sõrm röövli noomimiseks*» ja eriti «*Üks lugu põlu-mehe elust*» (ajakirjast «*Dušepoleznoje Tštenije*»)⁵⁷. Neist viimane on juba otseses mõttes ja võrdlemisi hea tasemega kunstiteos, milles moraaliõpetus ja usulised alged isegi puuduvad. Selles jutustab postipoiss sõidu ajal autorile, kuidas kurjategija oma süüd kahetsenud. Lugeja saab tuttavaks peategelase Jaani eluga ja tema mõttemaailmaga, kõige tugevamad kohad esitatakse dialoogivormis.

Mõnedes lugudes kõneldakse salapärastest, mõistatuslikest nähtustest, mida lihtlugeja kirjandusest suure huviga otsis. Nii räägitakse jutustuses «*Üks teada andmine teisest ilmast*»⁵⁸ sellest, kuidas kaks sõpra, Perejaslavli ratsa-kütipolgu ohvitseri — õigeusklik H. Il. A-v ja luterlane Sch-r — annavad teineteisele töötuse, et see, kes neist sureb ennem, teatab ellujäänule, mis teda teises ilmas ootab. Autor, kelle suu läbi lugu esitatakse, tunneb mõlemat hästi, siis aga kaotab ta nad mitmeks aastaks silmist. Ootamatult saab ta 1836. aastal uuesti kokku A-viga, kes on hakanud maad mööda hulkuvaks kerjuseks. Nimelt ilmutanud Sch-r ennast varsti pärast surma A-vile ja rääkinud, mis teda teises ilmas ootab. Kohe otsustanud A-v siis loobuda oma varandusest, auastmetest ja karjäärist, hakata kerjavaks ränduriks, et kergendada oma patte. Mida Sch-r nimelt A-vile rääkis, see jäetakse saladuseks.

Paljudes lugudes on juttu kõikvõimalikest imedest, mis usklikega juhtuvat — kuidas ime läbi terveks saadakse või hädast pääsetakse,⁵⁹ teistes kõneldakse talupoegade või kehvemate linnainimeste vooruslikust elust.⁶⁰ Huvitav on jutustus «*Ära kuinud kaev*»⁶¹, milles didak-

⁵⁶ 1864, nr. 1, lk. 39—46.

⁵⁷ 1864, nr. 3, lk. 37—43; 1865, nr. 3, lk. 34—47.

⁵⁸ 1864, nr. 2, lk. 28—30.

⁵⁹ Näit. Imelik terveks saamine ja tähelepanemise väärt kokku saamine (1865, nr. 2, lk. 26—33); Pimeda terveks saamisest (1865, nr. 2, lk. 34—36); Jumal ei jätta palvet ilma maksuta. Kaks lugu ootmata ärapäsemesest (1864, nr. 3, lk. 3—13).

⁶⁰ Näit.: Vaeste inimeste õhtu (1863, nr. 1, lk. 3—17); Jumala kartuse ja eategemise eeskuju meie ajal (1864, nr. 1, lk. 3—18).

⁶¹ 1865, nr. 2, lk. 12—25.

tika küll koormavaks muutub. Selles räägitakse kaevust, mis olevat peategelase poja pattude pärast ära kuivanud: viimane elanud kõlvatut elu ja nõudnud kõigilt raha, kes tema kaevust vett võtmas käisid. Kuid «ime» ise — kaevu kuivamine — leiab jutustuses loomuliku seletuse.

Mõnedes kirjatükkides on kõneldud aastaaegadest.⁶²

Nagu näeme, oli «Jumala kartuse kool» esimene eesti perioodiline väljaanne, mis avaldas rohkesti tõlkeid vene kirjandusest — juba 1850-ndate aastate lõpul ja 1860-ndate algul.

1863. aastast peale hakkavad n.-ö. «teoreetilist» iseloomu kandvad õpetlikud moraaliartiklid sagedamini käsitlema päevakohaseid probleeme tegelikkusest ja sisaldavad näitematerjalina sageli vahelugusid igapäevaelust. Kuid ikkagi ei muutnud sisu paranemine (mis oli märgatav eeskätt 1863.—1865. a., välja arvatud 1865. a. esimene number) ajakirja ilmet kardinaalselt teistsuguseks. Põhjus oli selles, et kõik ajakirja materjalid olid endiselt vene keelest tõlgitud, nad rajanesid võõrastel ainetel, ei peegeldanud kohalikku elu, ei vastanud täielikult Baltimaade oludele, rahva mõttelaadile, kommetele ja kujutelmadele, ei puudutanud rahvaelu valusaid küsimusi, isegi mitte õigeusu seisundit Balti kubermangudes. «Jumala kartuse koolis» ei ilmunud üldse artikleid, mis oleksid kaitsnud õigeusku luterlaste vastu. Pealegi oli ajakiri juba oma esimesil ilmumisaastail jõudnud ennast niivõrd kompromiteerida, et tal polnud kerge oma reputatsiooni lugejate silmis tõsta.

3

On jäänud veel vastamata küsimus, kes «Jumala kartuse kooli» eestikeelset varianti praktiliselt tegid.

Vastust ei leidu ei ajakirjas endas ega arhiividokumentides⁶³. Peatoimetaja endagi nimi hakkab ajakirjas figureerima alles 1863. aastast peale. 1861. a. kolmandast numbrist kuni 1862. a. lõpuni on märgitud (küll mitte alati), kes on artikleid tõlkinud. Ülempiiskop Platoni ühest varasemast kirjast selgub üldjoontes ajakirja valmimise käik. Seminari juhtkond valis vene vaimulikest väljaandeist artiklid, need anti eesti ja läti keelde tõlkimiseks kohalikele vaimulikele, ja kui seminari õppejõud oli tõlked läbi vaadanud ning oma parandused teinud, saadeti nad tsensori kätte.⁶⁴ Ajakirjatööst võtsid osa ka Riia vaimulikus seminaris õppivad eestlased: ühest õppetööaruandest selgub, et eesti keele kirjatööde kirjutamise asemel tõlkisid seminaristid «Jumala kartuse kooli» tarvis vene keelest artikleid.⁶⁵

Toimetajad on võimalik kindlaks teha, sest Riia vaimuliku seminari rektorid on teada. Tõenäoliselt jõudis esimesed numbrid ette valmistada ülemal mainitud Pavel (P. Dobrohhotov), kes oli seminari rektor 1851—1855; 1856.—1857. a. oli samal kohal Nikanor (ilmaliku nimega A. Brovkovitš; 1827—1890), 1857. a. lõpust tuli tema asemele Jefrem (V. Rjazanov; surn. 1891), kes toimetab ajakirja 1865. aastani. 1866. a. asendas teda Modest Kuhhovski.

Nagu juba mainitud, kuulus toimetajaile vaid ajakirja üldjuhtimine, sest nad ei osanud eesti keelt. Nende määrata oli tõlgitavate kirjatükkide valik. Toimetajaid abistasid seminari inspektorid (kui rektorit polnud kohal, täitsid nad toimetaja kohustusi). Enamasti ei osa-

⁶² Mis Risti innimenne tunneb kewwade (1859, nr. 2, lk. 24—30); Süggis (1859, nr. 4, lk. 41—44); Talve aeg (1863, nr. 1, lk. 18—28).

⁶³ Pealegi ei ole Riia vaimuliku seminari arhiiv säilinud.

⁶⁴ NSVL RAKA, F 796, nim. 138, s.-ü. 2145, l. 1 p.

⁶⁵ NSVL RAKA, F 802, nim. 8, s.-ü. 24 345, l. 8, 13.

nud ka inspektorid kõnesolevail aastail eesti keelt,⁶⁶ nii et nemadki ei saanud toimetamisest lähemalt osa võtta.

Võib arvata, et neil asjaoludel jäi ajakirja eestikeelse variandi toimetamine Riia vaimuliku seminari õppejõudude, eeskätt eesti keele õpetajate ülesandeks. Arhiiviallikad võimaldavad nende nimed kindlaks teha. 1850-ndate aastate esimesel poolel ja keskpaiku olid Riia vaimulikus seminaris eesti keele lektoreiks Jegor Poromenski⁶⁷ ja Ivan Vinogradov (1855/56. ja 1856/57. õppeaastal ka Ivan Miloljubski).⁶⁸ 1857/58. õppeaastast loobus J. Poromenski küll eesti keele õpetamisest, kuid jäi seminari õppejõuks edasi, nii et võis ikkagi ajakirja eestikeelse variandi toimetamisest osa võtta. 1857/58. ja 1858/59. õppeaastal olid eesti keele lektoreiks G. Paro⁶⁹ ja I. Vinogradov⁷⁰, 1859/60 G. Paro ja E. Kõppar⁷¹, 1860/61 E. Kõppar ja Pavel Pokrovski⁷², 1861/62 E. Kõppar ja J. Toots⁷³, 1862/63 J. Toots⁷⁴, 1863/64 J. Toots ja K. Tiisik⁷⁵. Viimased kaks jäid sellesse ametisse 1866. aastani.⁷⁶ Mõnedel andmetel õpetas samal ajal seminaris eesti keelt veel K. Prants.⁷⁷ 1864—1865 oli seminari vene keele ja kirjanduse, samuti Vene ajaloo õpetajaks J. Lindenberg⁷⁸, kellest on teada, et temagi ajakirjale «Utsi-

⁶⁶ Ainuke erand nende hulgas oli Venjamin (ilmaliku nimega Vassili Karelin, 1822—1874), seminari inspektor 1856—1859. V. Karelin lõpetas Moskva vaimuliku akadeemia ja oli 1849—1852 preestriks Saaremaal, kus õppis ära eesti keele. Pärast naise surma siirdus Riiga ja hakkas vaimuliku seminari õppejõuks. 1866. aastast oli Tallinna piiskop, 1870. a. sai Riia ülempiiskopiks.

⁶⁷ Jegor (Georg) Poromenski (Paromenski) tõlkis eesti keelde ka kiriklikku ja vaimulikku kirjandust. Peale selle avaldas ta ühe esimese vene keele õpiku eestlastele ja kompilatiivse eesti keele grammatika («Этская грамматика ревельского наречия» I—IV. Riia, 1857—1858), mida aga ei saa pidada õnnestunuks.

⁶⁸ NSVL RAKA, F 802, nim. 6, s.-ü. 17 237, l. 12 p. — 18 p.; nim. 7, s.-ü. 19 731, l. 7 p. — 25 p.; nim. 7, s.-ü. 20 937, l. 6 p. — 18 p.

⁶⁹ Grigori Paro (Parro; 1834—1873) lõpetas 1857 Riia vaimuliku seminari (esimese lennuga) ja töötas 1857—1860 sealsamas eesti keele õpetajana; pärast seda oli preestriks Jõgevestes ja Kallis. Nende andmete eest võlgneb siinsete ridade autor tänu Jaan Kukele Tartust, kellelt on saadud mitmeid teisi Riia vaimulikus seminaris õppinud eestlaste kohta.

⁷⁰ NSVL RAKA, F 802, nim. 7, s.-ü. 21986, l. 5 p — 21 p.; s.-ü. 23146, l. 6 p. — 35 p.

⁷¹ NSVL RAKA, F 802, nim. 8, s.-ü. 24 345, l. 6 p. — 27 p. — Eufiimi Kõppar (Kõpparsep; 1838—1894) lõpetas Riia vaimuliku seminari 1859 ja õpetas sealsamas 1859—1862 eesti keelt; pärast seda oli preester Kolga-Jaanis, Nõos, Põltsamaal ja Tuhalaanes. Vt. tema kohta: «Рижские епархиальные ведомости» 15. X 1894, nr. 20, lk. 801—804. Sealse nekroloogis mainitakse, et E. Kõppar olnud ajakirja «Utsilitšje Blagotšestija» kaastöeline.

⁷² NSVL RAKA, F 802, nim. 8, s.-ü. 25 350, l. 5 p. — 24 p.

⁷³ NSVL RAKA, F 802, nim. 8, s.-ü. 26 628, l. 6 p. — 26 p. — Jegor (Georg) Toots (surn. 1880) oli Tartumaa mehi, 1857 lõpetas Riia vaimuliku seminari (esimese lennuga) ja 1861 Peterburi vaimuliku akadeemia usuteaduse kandidaadi kraadiga. 1866. aastani oli Riia seminari õppejõud, hiljem preester Saaremaal.

⁷⁴ NSVL RAKA, F 802, nim. 8, s.-ü. 27 911, l. 6 p. — 25 p.

⁷⁵ NSVL RAKA, F 802, nim. 8, s.-ü. 28 672, l. 5 p. — 26 p. — Karp Tiisik (1843—1922) lõpetas Riia vaimuliku seminari 1863 ja oli 1866. aastani seal õppejõuks. 1866—1870 õppis Moskva vaimulikus akadeemias (lõpetas usuteaduse kandidaadi kraadiga). Oli preestriks Arukülas, Haapsalus ja Tallinnas. 1919—1922 täitis ap. õigeusu dogmaatika professori ülesandeid Tartu ülikoolis. Avaldanud ajaloolisi töid ja belletristikat, muu hulgas kirjutanud eesti pulmakommetest.

⁷⁶ Vt. Eesti biograafiline leksikon. Tartu, 1926—1929, lk. 519 (K. Tiisiku kohta); ka J. Kukeilt saadud andmel (J. Tootsi kohta).

⁷⁷ «Рижские епархиальные ведомости» 15. VIII 1901, nr. 16, lk. 607. — Kallinik Prants (1838—1901) lõpetas Riia vaimuliku seminari 1863 (teistel andmetel 1865) ja jäeti sinna õpetajaks. 1867. aastast kuni surmani oli Häädemeeste preester.

⁷⁸ Jakob Lindenberg (1840—1898) lõpetas Riia vaimuliku seminari ja 1864 Moskva vaimuliku akadeemia. 1864—1865 oli Riia seminaris õpetajaks, pärast seda pidas preestriametit Väandras, Kuressaares, Liibavis ja Riias. Talle kuulub suurel hulgal tõlkeid vene keelest (peale vaimuliku kirjanduse ka belletristikat), on kirjutanud ka ajaloolisi ja vaimulikke teoseid, sealhulgas tuntud kooliõpiku «Wenne rahvas ja Wenne riik» (Riia, 1872). J. Lindenberg oli esimesi, kes tutvustas vene lugejale «Kalevipoega».

lištše Blagotšestija» kaastööd tegi. Ajakirja viimaseil aastail töötasid Riia vaimulikus seminaris õppejõududena eestlased D. Tamm⁷⁹ ja P. Mihkelson⁸⁰, samuti kuulus õppejõudude hulka P. Verhoustinski⁸¹, kes oskas hästi eesti keelt. On väga tõenäoline, et «Jumala kartuse kooli» eestikeelne variant oligi nende teha.

Sealjuures kasutati ajakirjatöös rohkesti eesti rahvusest ja Eestist pärit seminaristide abi. 1861.—1862. aastast on ajakirja enda järgi teada, et sel ajal tõlkisid artikleid seminaristid Ivan Meri, Nikolai Poletajev, Mihhail Suigusaar (pärastine tšensor), Peeter Mihkelson, Mihhail Orav, Andrei Teppaks ja Kallinik Prants. Ka hiljem kasutas ajakiri nende (võimalik, et samuti Peeter Metsa ja Georg Riisi) tõlkeid. Enne mainitud aastaid võtsid artiklite tõlkimisest tõenäoliselt osa seminaristid E. Kūppar, P. Pokrovski, D. Tamm, J. Lindenberg, I. Lutso, K. Tiisik jt.

Peamiselt aga tõlkisid ajakirja artikleid eesti keelt oskavad õigeusu preestrid. Nende nimed on teada ainult 1861.—1862. aastast: G. Paro, Kiprian Sarnet (Audrust), Vassili Karzov, Sergei Lebedev (Harglast), Vassili Zadvinski (Haanjust), Pavel Pokrovski (Veelikselt), Konon Sorohhov (Rannust), N. Tsvetkov (Ilmjärvelt) ja Georg Lutso, kõstreist Nikolai Orlov (Kuressaarest), Jakov Riis (Viljandist) ja Gavriil Lindenberg (Mõnistest).

Võimalik, et ajakirja esimesil aastail võtsid toimetamistööst osa kirikuteenistusraamatute tõlkimise komitee (asutatud 1850) liikmed preestrid Joann Jelenin⁸², Joann Lebedev, Jef. Verhoustinski, Aleksandr Poletajev, Jakov Kussovski ja Mihhail Tšihhatšov (kõik nad olid eesti keelt õppinud Pihkva vaimulikus seminaris).⁸³ Kuid see on ainult oletus, sest lähemad andmed puuduvad.

4

Nagu eespool mainitud, muutus «Jumala kartuse kool» sisult küll veidi paremaks, kuid ei rahuldanud siiski lugejaid ega täitnud oma peamist ülesannet, nimelt ei aidanud tugevdada õigeusu positsiooni Balti kubermangudes.

1860-ndate aastate algul oli õigeusu kirik siin õige raskes olukorras. Eesti ja läti talupojad, kes 1840-ndail aastail olid hulgaliselt siirdunud õigeusku, ootasid, et nende olukord selle tõttu kergeneb. Nad pidid

⁷⁹ Dionissi Tamm (1835—1898) lõpetas Riia vaimuliku seminari 1861 ja Peterburi vaimuliku akadeemia 1865. 1865—1872 töötas Riia seminaris õppejõuna. Tegi kaastööd ajakirjale «Utšilištše Blagotšestija» ja eesti ap. õigeusu kalendritele. Hiljem, kuni surmani, oli preestriks Urustes. Kui 1880-ndate aastate lõpul tõusis päevakorrale Eesti piiskopkonna loomine, peeti D. Tamme isegi piiskopikandidaadiks.

⁸⁰ Peeter Mihkelson (1842—1914) lõpetas Riia vaimuliku seminari 1863 ja Peterburi vaimuliku akadeemia 1867. Seejärel oli kuni elu lõpuni Riia seminari õppejõud (1871—1881 ka inspektor). Avaldanud vene keele õpiku eesti koolidele ja rohkesti tõlkeid vene keelest. Mitme aasta vältel toimetab eestikeelset ap. õigeusu kalendrit. Tema kohta lähemalt: S. Issakov, Kuidas algas vennasrahvaste tutvus eesti kirjandusega. «Keel ja Kirjandus» 1974, nr. 3, lk. 146.

⁸¹ Pavel Verhoustinski (1844—1907) on sündinud Rāpinas; õppis Riia vaimulikus seminaris ja töötas 1866. a. lühemat aega seal õppejõuna. 1866—1870 õppis Moskva ja Peterburi vaimulikus akadeemias. Hiljem oli Pootsi-Kõrpu ja Kärkna-Lähtel preestriks. Tema kohta lähemalt: Э. В., Священник Павел Евфимиевич Верхоустинский. «Рижские епархиальные ведомости» 15. XI 1907, nr. 22, lk. 844—847.

⁸² J. Jelenin pidas preestriametit Võrus. Teda tundis ka F. R. Kreutzwald, kes kirjutas A. Schiefnerile 21. III 1862 iseloomustas Jeleninit kui «niisama armastusväärset kui tublit meest, kelle surma siin kõik kahetsesid... Kadunud Jelenin oli nii tugev eesti keele mees, nagu ma seni pole juhtunud nägema ühtegi teist siinsete vaimulikkude hulgas» (Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III. Tallinn, 1953, lk. 245).

⁸³ Komitee koosseisu kohta vt.: А. Князев, Псковская и Рижская епархия под управлением преосвященного Платона (Городецкого), lk. 50.

aga oma lootustes rängalt pettuma, sest ususiirdlaste olukord ei paranenud, vaid halvenes: mõisnikud, pastorid ja ametivõimud kiusasid neid taga, neilt võeti ära maad, ei antud neile talusid rendile, neid sunniti endiselt luteri kirikule maksu maksma jne.⁸⁴ Selle tagajärjel hakkasid ususiirdlased 1860-ndate aastate algul luteri usku tagasi tulema, mis aga oli Vene riigi seadustega keelatud. Paljud usuvahtajad, kes polnud õigeusu rüpes veel jõudnud koduneda, muutusid uue kiriku vastu ükskõikseks või isegi vaenulikuks.

Kui asjalood sellised, oleks «Jumala kartuse kool» pidanud kahe kiriku vahelisest võitlusest aktiivselt osa võtma, et koguduseliikmeid kinni hoida, ja käsitlema kohaliku elu aktuaalseid küsimusi. Kuid 1852. aastal ajakirja jaoks kinnitatud programm ei lubanud seda.

Selle tõttu kerkis tungiv vajadus ajakirja programmi ja kogu tema profiili põhjalikult muuta. Kohalikele kirikumeestele oli see selge. 1863. a. tegi Riia vaimuliku seminari rektor ühele (eesti või läti) rahvusest õppejõule ülesandeks kokku seada ajakirja uus programm.⁸⁵ Samal aastal esines *Liivimaalase* varjunime kasutav kriitik ajakirjas «Duhhovnaja Besseda» oma uuendusetepanekutega. ««Jumala kartuse kool» ei pea minu arvates olema ainuüksi vaimulik ja sealjuures nagu varemalt kõlbelis-vaimulik ajakiri,» kirjutas ta. «Temas peab olema kaks osakonda — vaimulik ja ilmalik . . . , sest praegu — esiteks — ei ole veel materiaalset võimalust meie maanurga tarvis kaht ajakirja, ilmalikku ja vaimulikku, välja anda; teiseks sellepärast, et meie rahvas, lätlased ja eestlased, ei ole ilmaliku ja vaimuliku ajakirjanduse või kirjanduse vahe äratundmisele jõudnud; nende maailmavaade on veel ühtlane, vahetu; nad ei ole veel jõudnud sisemise kahestumiseni usu ja teaduse vahel. Sellepärast on vaja neile usutõdedega koos tutvustada ka ümbritsevat maailma, selle nähtusi, elanikke ja nende elu. Seda on vaja selleks, et edendada nende usulist teadvust, edendada neis teadlikku, mõistlikku usku. Uhesõnaga, ajakiri, mida ma soovitan, peab kaasa aitama inimese täielikule, igakülgsele, terviklikule arengule. Seepärast peab tema ilmalik osa võtma puhtrahvaliku iseloomu; ajakiri peab tingimata silmas pidama niihästi usulise kui ka mõistus-hariduse levitamist meie maanurgas ja isegi tema ainelist elujärge, ühesõnaga, kogu tema elu edendamist. Seepärast tuleb temas peale usu üldarusaadavalt selgitada maailma tema kogususes ja mitmekesisuses, inimest ja tema elu, päriselanike mõõdaläinud ja praegust elu ning kätte näitama viisid ja abinõud nende praeguste viletsate aineliste ja vaimsete olude parandamiseks. Mõistagi ei tohi ka siin teisi rahvaid ning nende nüüdset elu unustada.»⁸⁶

Ühtlasi soovitas *Liivimaalane*, et ajakiri saaks uue pealkirja ja et tema lätikeeelne variant ei tarvitseks kokku langeda eestikeelsega, sest «nende kahe rahva vaim, iseloom ja vajadused ei ole täiesti ühesugused». Kriitiku arvates võiks ajakirja läti- ja eestikeelsel variandil olla omaette toimetaja, kes peab hästi oskama vastavat keelt.

See vägagi radikaalne plaan ajakirja uuendamiseks ei leidnud küll ellurakendamist, kuid hilisemates programmikavades võeti teda arvesse.

Kui õigeusu kirikust lahkumine ning luteri usku tagasimineku võttis laia ulatuse ja valitsuse ringkonnis tekkis kavatsus seda isegi amet-

⁸⁴ Hulgaliselt sisaldab selle kohta andmeid J. Samarini viieköiteline teos «Vene-maa ääremaad» («Окраины России», I—II kd. ilmunud Prahast 1868, III—V kd. Berliinis 1871—1875). Vrd.: Н. А. Лейсман, Судьба православия в Лифляндии с 40-х до 80-х годов XIX столетия, lk. 71—110; Г. Пассит, Из истории православия в прибалтийском крае. Рига, 1892, lk. 56—93.

⁸⁵ «Духовная беседа» 1863, nr. 27, lk. 373.

⁸⁶ «Духовная беседа» 1863, nr. 27, lk. 373—374.

likult lubada, sattus Riia ülempiiskop mõistagi ärevusse. Ta sooritas 1864. a. juunist septembrini inspekteerimisingõidu oma piiskopkonnas, et selgusele jõuda teistkordse usuvahetuse põhjustes ja võimalustes seda takistada. Pärast ringsõitu kirjutas Platon selle kohta ulatusliku aruande, milles ta üksikasjalikult analüüsis — endastki mõista, tema enda tõekspidamiste kohaselt — õigeusu olukorda Balti kubermangudes ja tegi ettepanekuid selle parandamiseks. Aruanne esitati Aleksander II-le, kelle käsul loodi kõrgemaist võimukandjaist erikomitee Platoni ettepanekute läbivaatamiseks.

Ülempiiskopi aruanne sisaldas «Liivimaa talupoegade kinnitamiseks õigeusus» ja «nende hoidmiseks luterlusse tagasiminekest» muu hulgas ettepaneku muuta ajakirja «Jumala kartuse kool» programmi: «... avaldada mitte ainult kõlbelis-vaimuliku ja ajaloolise sisuga artikleid, nagu Kõige Pühama Sinodi 28. märtsi 1852. a. ukaas nr. 23 ette kirjutab, vaid ka selliseid, milles selgitatakse, tõestatakse ja kaitstakse õigeusu dogmasid ning sellega ühes näidatakse teiste usuliste õpetuste eksimusi, ja seesuguseid artikleid võtta mitte ainult raamatuist, mis juba riigikeeles [на отечественном языке] ilmunud, nagu nimetatud ukaa-sis nõutakse, vaid neid ka ise kokku seada vastavalt Liivimaa talupoegade arusaamistele ja Riia piiskopkonna oludele.»⁸⁷ Peale selle palus Platon, et ajakiri kohalike ametnike-luterlaste tsensuurijärel-valve alt vabastataks.

7. mail 1865 arutati sinodis Platoni ettepanekuid ja lubati ajakirjas «Jumala kartuse kool» avaldada peale vene vaimulikest välja-andeist tehtud tõlgete ka algupäraseid artikleid, milles arvestatakse kohalikke vajadusi, sealjuures niihästi kõlbelis-usulise, ajaloolise kui ka dogmaatilise sisuga, kuid ainult sel tingimusel, «et needsinased kirjatööd piirduksid õigeusu kiriku õpetuse positiivse esitamisega ega sisaldaks teiste usutunnistuste eksimuste paljastamist».⁸⁸

Pärast seda, 1866. aasta 1. numbrist peale, ilmub «Jumala kartuse koolis» ka algupärasteid.⁸⁹ Sama aasta 2. numbrist alates hakkab ülempiiskop Platon ajakirjas avaldama oma kuulsaid karjasekirju läti ja eesti kogudustele. Neis väitis Platon, et õigeusu kirik olevat ainuke «tõeline» ristiusu kirik, ja manitses oma kogudusi õigeusule truuks jääma. Ta ei hoidunud ka luterluse kriitkast, pidades luteri usku võrdseks «ketserlusega». Platoni karjasekirjad ilmusid ka vene keeles ajakirjas «Strannik» ja tekitasid nii vene kui Baltimaade ajakirjanduses suurt kära. Ka riigivõimud muutusid rahutuks, sest nad kartsid usutülide suurenemist Balti kubermangudes. Need karjasekirjad said üheks peamiseks põhjuseks, miks Platon 1867. a. märtsis Doni piiskopkonda ümber paigutati.

Tõsi küll, algupärastest kirjutistest oli puudus (kui välja arvata viis Platoni karjasekirja, millest kaks täidavad ajakirja terve viimase — 1867. a. 2. numbri), seepärast oli ajakiri suurelt osalt tõlkeid täis nagu ennegi.

Algupäraste kirjatööde lubamine ei toonud ajakirja ilmes kaasa põhjalikku muutust ja nagu varemgi ei olnud tal lugejate hulgas menu. Viiburi piiskop Joann oli juba enne seda, 1865. a. teisel poolel, kui ta revideeris sinodi ülesandel Riia vaimulikku seminari, juhtinud tähelepanu sellele, et «Jumala kartuse koolis» avaldatud artikleist pole kasu, ja soovitanud selle asemel rahvale raamatuid välja anda.⁹⁰

⁸⁷ NSVL RAKA, F 908, nim. 1, s.-ü. 240, l. 35 — 35 p.

⁸⁸ NSVL RAKA, F 796, nim. 146, s.-ü. 229, l. 10.

⁸⁹ Neist esimene: Esimene Jutlus Väandra Õige usu Kirikus 1865 aastal Novembri kuu 14mal päeval (1866, nr. 1, lk. 3—16).

⁹⁰ [Е. М. Крыжановский,] Остзейский вопрос и православие, lk. 118.

Neil asjaoludel saatis ülempiiskop Platon 14. juulil 1866 sinodile ettepaneku ajakirja põhjalikult uuendada.

«Riia vaimuliku seminari juures väljaantava ajakirja «Jumala kartuse kool» kogemused, mis kümne aastaga saadud, näitavad,» kirjutab Platon, «et ei sellesinase ajakirja eeskava ega tema ilmumistähtjad ei ole õigeusku kuuluva läti ja eesti rahvastiku vajadusi ega harjumusi täielikult rahuldanud. Kogemuste kaudu on teada saadud, et artiklite valik — ehkki need on usulis-kõlbelise sisuga, kuid mitte alati ei ole kohased õigeusuliste lätlaste ja eestlaste arenemisastmele ja elule-olule, sest niihästi kirikuisade teostest kui ka vaimulikest perioodilistest väljaannetest on seesuguseid artikleid raske leida — ei ole lugejate pidevat huvi hoida suutnud. Teiselt poolt on samuti teada, et neid lugejaid on kohalike luterlike väljaannete kaudu harjutatud lugema kas eraldi monograafiaid või ajalehti, mitte aga ajakirju, mis ilmuvad kord kuus või veerandaastas, nagu «Jumala kartuse kooli» välja antakse. Samal ajal, arvestades õigeusuliste lätlaste ja eestlaste kohalikke olukordi, on tarvis niisugust ajakirja, mis nende vajadusi ja elu-olu mitmekülgsemalt käsitledes ühtlasi neid vaimselt lähendaks õigeusklikule Venemaal, oleks neile kasulikum ja huvitavam kui siiaamaani väljaantud «Jumala kartuse kool». Neil kaalutlustel ja seda tähele pannes, et ajakirja peab saama välja antud lihtinimeste, peaasjalikult lätlaste ja eestlaste tarvis, kes hiljaaegu on luteri usust õigeusku pöördunud ega ole seal mitmesuguste ebasoodsate asjaolude tõttu veel kindlaks saanud, olen pidanud tarvilikuks ajakirja «Jumala kartuse kool» endist eeskava muuta ja uue kokku seada.»⁹¹

Uus programm, mis pidi aluseks võetama 1867. a. algusest peale, lubas avaldada niihästi algupärandeid kui ka tõlkeid. Ajakiri pidi sisuliselt jaotuma kuude ossa. Esimene pidi olema «kirikuajaloolise sisuga», kuhu oleksid kuulunud lood piiblist ja kirikuajaloost, pühakute elulood ning «teated sellistest sündmustest Venemaal ja iseäranis Baltimaadel, mis võivad õigeusklikele õpetust pakkuda». Teine osa pidi olema «dogmaatilise ja kõlbelise sisuga» ning sisaldama õigeusu aluste selgitusi, kusjuures «seesuguste tõdede esitamine peab olema kohaldatud kohaning ajaoludele ja siinsete lihtinimeste elule-olule». Kolmas, «liturgilise sisuga» osa oli ette nähtud selliste kirjutiste jaoks, mis selgitaksid õigeusu jumalateenistust, pühi ja kombetalitusi. Neljandas osas pidi avaldatama kohalike kirikumeeste jutlusi, seega paremaid näiteid kohalike jumalaskoltsude kõnekunstist. Viiendaks pidid olema «riigivalitsuse korraldused Baltimaade, iseäranis õigeusklike talupoegade kohta». Ja lõpuks pidi ajakirjas olema rubriik «Mitmesugust». «Siia kuuluvad mitmesugused sõnumid, milles kõneldakse Baltimaade talupoegade usulis-kõlbelisest ja majanduslikest elust, külakoolidest ja Riia piiskopkonna kogudustest, jumalakodade ehitamisest ja sisseõnnistamisest, Venemaal üldse ja iseäranis Baltimaadel õigeusku astunudest, rahva tervishoiu abinõudest, lugemiseks kõlblike uute raamatute teatavakstegemine ja muud teadaandmised, mis võivad Balti kubermangude maaelanikele huvi pakkuda ja kasulikud olla.»⁹²

Nagu sellest programmist näha, ei pidanud ajakiri enam olema puhtvaimulik, vaid temas kavatseti käsitleda ka ilmalikke teemasid.

Peale programmi muutmise tegi ülempiiskop Platon ettepaneku avaldada ajakirja mitte ainult läti ja eesti, vaid jälle ka vene keeles, «igaüht kaks poognat kuus, veerandkaustas, 1. ja 15. kuupäeval». Programmi muutmise tõttu ja selleks, et väljaandel oleks rahva hulgas minekut,

⁹¹ NSVL RAKA, F 796, nim. 141, s.-ü. 1489, l. 22 — 22 p.

⁹² NSVL RAKA, F 796, nim. 141, s.-ü. 1489, l. 25—26.

soovitas Platon muuta ka pealkirja, pannes selleks kas «Üldkasulik Lugemine», «Rahva Õpetaja» või — veel parem — «Lätlaste ja Eestlaste Sõber». Endiselt palus Platon vabastada ajakiri kohalikust luterlikust tsensuurist, tsensoriks aga määrata Tallinna piiskop Venjamin, kes oskas kohalikke keeli.⁹³

Enne kui ülempiiskop Platoni ettepanekud otsustamisele pandi, pidi sinod järele küsima, mida arvavad asjast Baltimaade kindralkuberner ja siseminister. Need kõrged võimukandjad ei olnud ajakirja uue programmi vastu, kuid nõudsid ikkagi, et väljaanne alluks kohalike Balti võimude tsiviiltsensuurile, liiatigi sellepärast, et ajakiri pidi nüüdsest peale olema nii vaimuliku kui ka ilmaliku sisuga. Vastus, mille P. Valujev 27. dets. 1866 (nr. 2784) sinodi ülemprokurörile saatis, sisaldas just seda nõudmist.⁹⁴

Sinod arutas P. Valujevi ja Baltimaade kindralkubeneri P. Albedinski vastust, mis olid sisult identsed, alles 15. nov. 1867. Kõrge kirikuvõimu asutus tegi Tallinna piiskopile Venjaminile, kes ajuti-selt täitis Riia ülempiiskopi kohustusi⁹⁵, korralduse, et ta «pärast käesoleva asja lähemat läbikaalumist Kõige Pühemale Sinodile ette kannaks, kas ta peab võimalikuks ja sobivaks ajakirja «Jumala kartuse kool» asemel Riia seminari juures teise pealkirja all välja anda vaimulikku ajakirja siseministrilt ja Baltimaade kindralkubernerilt viimati saadud arvamustes väljendatud tingimustel»⁹⁶.

Mida Venjamin vastas, ei ole teada. Tõenäoliselt otsustas ta juba 1867. a. ilmumast lakanud ajakirja mitte enam jätkata (1867. a. 2. number on meie andmeil viimane⁹⁷).

Mis põhjustel «Jumala kartuse kool» seisma jäi, ei ole teada. Võib arvata, et see oli tingitud ka ülempiiskop Platoni ümberpaigutamisest, sest just tema oli olnud väljaande hing ja mõjuvõimas eestkostja. Pole võimatu, et ajakirjale sai saatuslikuks Platoni enda karjasekirjade avaldamine. On ju teada, et võimud ei lubanud nende kirjade eesti- ja lätikeelseid tõlkeid levitada.⁹⁸ Tekib küsimus, kas ajakirja viimased numbrid kohalikust tsiviiltsensuurist läbi käisidki.⁹⁹ Vähemalt 1866. a. 3. numbrist peale ei leidu ajakirjas enam tsensori ametlikku «viisat»: «On trükki lubbatut.»

Nii lakkas ilmumast isepärane väljaanne, mida võib pidada järjekorras teiseks eesti ajakirjaks.

⁹³ NSVL RAKA, F 796, nim. 141, s.-ü. 1489, l. 22 p. — 24.

⁹⁴ NSVL RAKA, F 796, nim. 141, s.-ü. 1489, l. 27—28 p.; F 776, nim. 3, s.-ü. 179, l. 10—21.

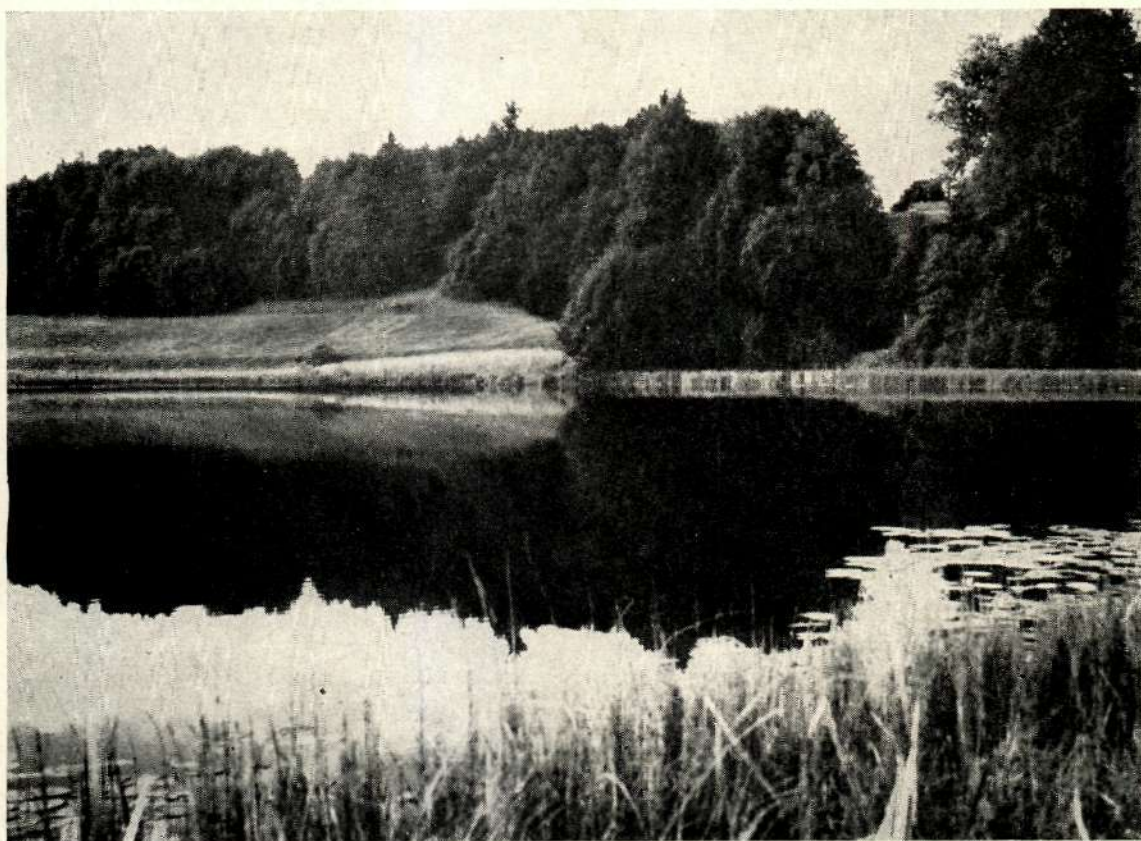
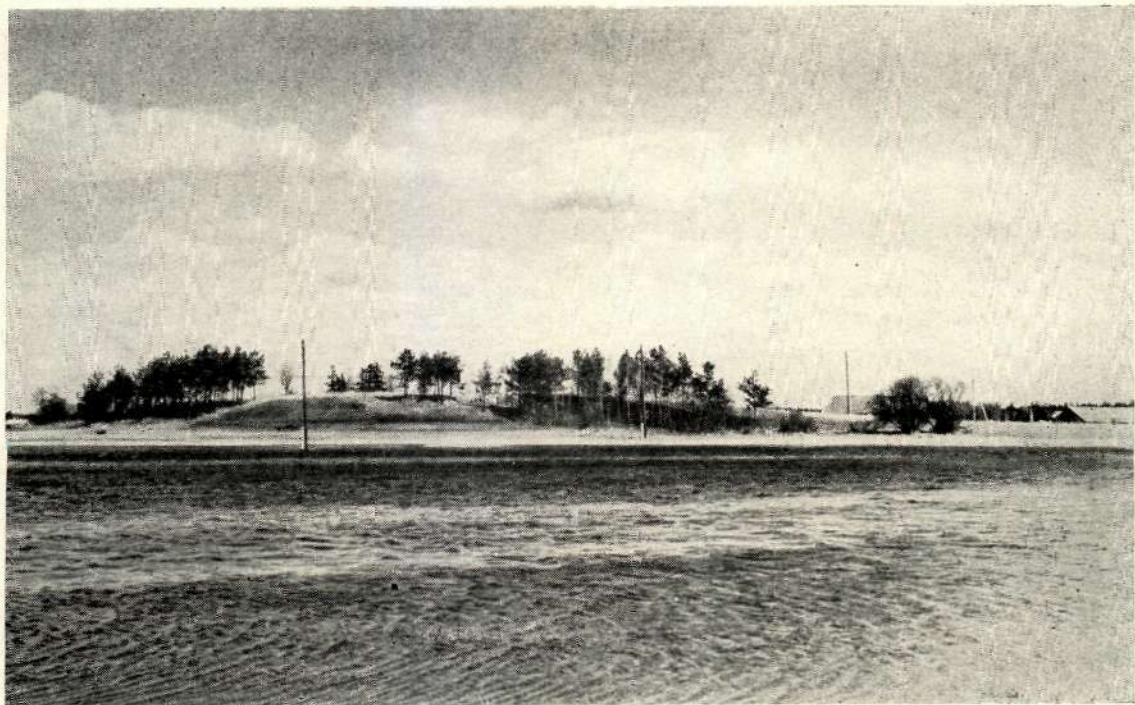
⁹⁵ Vahepeal oli Platon ümber paigutatud ja Riia ülempiiskopi koht oli vakantne.

⁹⁶ NSVL RAKA, F 796, nim. 141, s.-ü. 1489, l. 46 p. — 47.

⁹⁷ Siiski ei ole täit kindlust, et see tegelikult viimane number oli, sest leidub andmeid, et ajakiri ilmus 1867. a. lõpuni (A. Birk, Riia Vaimuliku Seminari ajalugu, lk. 81. Käsikiri J. Kuke valduses) või koguni 1870. aastani (H. A. Лейсман, Судьба православия в Лифляндии с 40-х до 80-х годов XIX столетия, lk. 85). Muide on ajakirja seismajäämise kohta esitatud ka ebaõigeid andmeid: nii väitis A. Князев [Псковская и Рижская епархия под управлением преосвященного Платона (Городецкого), lk. 81], et «Jumala kartuse kool» olevat ilmumast lakanud 1865. a. Ajakirja kõige täielikum komplekt säilib Tartus Kirjandusmuuseumis ja seal lõpeb see 1867. a. 2. numbriga.

⁹⁸ H. A. Лейсман, Судьба православия в Лифляндии с 40-х до 80-х годов XIX столетия, lk. 111.

⁹⁹ Baltimaade kindralkuberner, nagu selgub tema ettekandest keiser Aleksander II-le, palus Platonit eraldi, et ta oma karjasekirju eesti ja läti keelde ei laseks tõlkida, kuid ülempiiskop ei hoolinud sellest ja avaldas need koguni tsensori loata (vt. Ю. Ф. Самарин, Краины России. V. Berlin, 1875, lk. 68—71). Tõsi küll, paistab, nagu oleks küsimuses olnud Platoni karjasekirjade trükkimine eraldi vihikutena (brošüüridena).

Kalevipoja muistenditega seotud paiku. Ülal: Assamalla Maksamägi — Kalevipoja hobuse maksa ase. All: Rõuge Kausjärv — Kalevipoja kaev.

(H. Joonuksi fotod, 1975.)

Ülal: Endine Viru-Nigula pastoraat, kus XIX sajandi algul elas O. W. Masing (1973).
Paremal: O. W. Masingu praegune hauakivi Tartu Raadi kalmistul (1975). (H. Joonuksi fotod.)

Õiendusi ja täiendusi O. W. Masingu elukäigu asjus

LEO ANVELT

Umbes saja aasta jooksul, mil eesti kirjasõnas O. W. Masingut on käsitletud, on tema kohta avaldatud mõndagi paikapidamatut või väga küsitavat. Ja seda mitte ainult Masingu tegevuse iseloomustamisel ning hindamisel, kus arvamuste lahknemine on ootuspärane, vaid ka lihtsalt daatumeid või muid selliseid fakte tuues. Tegemist on toetumisega ekslikele allikaile või allikate valesti mõistmisega. Vaadelgem siin mõnda seesugust eksemust ja küsitavust.

Kirjutades raamatu «Masingite suguvõsa» tegi Martin Lipp omal ajal kaheldamatult ära suure töö Masingute genealoogia uurimisel. Kuigi ta üldiselt tundub olevat sünni- ja surmadaatumeid usaldusväärsetl kindlaks teinud, on temalgi juhtunud tohutu hulga faktide selgitamisel vahel väärtusi. O. W. Masingu ainsa õe Helene Charlotte sünniaega ei õnnestunud Lipul meetrikaraamatuist leida. Selle ligilähedaseks määramiseks lähtus ta ühest O. W. Masingu poolt 1825. aastal saadetud kirjast, kus kirjamees ütleb oma õe olevat seitsmekümneaastase. Järelikult pidi õe sündima umbes aastal 1755.¹ Mainitud kiri aga ilmselt ei anna Masingu õe vanust täpselt. Nimelt selgub ühest Lohusuu meetrikaraamatust, et Helena Scharlotta — nii kirjutatakse seda nime seal — on ristitud alles 27. juunil 1759. Sünniaega kahjuks pole märgitud ei tema ega teiste tolleaegsete Lohusuu ristitute juures. Isana on kirja pandud Christian Masick, emana Anna Ludovicka. Ema varasemat perekonnanime ei mainita. Sissekanne² on tehtud meetrikaraamatus eestlastele reserveeritud ossa. Viimase asjaolu tõttu jäi see vist Lipul või tema abilistel märkamata: Lohusuu köstri Maasiku (hiljem Masing) ja tema perekonnaliikmete kohta on andmed meetrikaraamatus üldiselt toodud sakslastele määratud lehekülgedel. Nii on ka köstripaari teine laps Otto Wilhelm sündimisel (1763. a.) sisse kantud sakslaste hulka.³

Kui Helene Charlotte oleks 1755. a. sündinud, siis oleks ta ristimisel pidanud olema umbes nelja-aastane. Nii hiline ristimine on vastuolus tolleaegse tavaga ja kiriku nõudmistega. Eriti väheusutav on see sellise isa korral, keda peeti vääriliseks juhtima Lohusuu abikirikut. Lohusuu armulaualiste, seekord juba «sakslaste» hulgas mainitakse Helene Charlottet esmakordselt aastal 1775. Siis oleks ta pidanud olema umbes kahekümneaastane. Köstri tütre jaoks on see jällegi lubamatult hiline aeg! Tema vend Otto Wilhelm on esmakordselt Lohusuu armulaul a. 1779, niisiis umbes viieteistkümne ja poole aastasena.⁴ Kõike seda arvestades peaks Helene Charlotte sündimise asetama aastasse 1759, äärmisel juhul aastasse 1758.

Lipu dateeringu aluseks olev Masingu kiri Liivimaa kindralsuperintendendile on kirjutatud selleks, et vabandada kavatsatud puudumist

¹ M. Lipp, Masingite suguvõsa. Tartu, 1907, lk. 163 ja XVI (trükievad ja õiendused).

² RAKA, F 1265, nim. 4, s.-ü. 1, lk. 182. Kuupäevad on artiklis vkj.

³ RAKA, F 1265, nim. 4, s.-ü. 1, lk. 174.

⁴ RAKA, F 1265, nim. 4, s.-ü. 2, lk. 435.

Äksist, kus Masing oli tol ajal pastoriks. Masing kirjutab, et ta peab hädasti oma seitsmekümneaastase, lesena Narvas elava õe asju korraldama sõitma.⁵ Võib-olla vanandas ta õde kirjas meelega, et ametist puudumine tunduks õigustatum. Tõenäolisem aga on, et Masing kirjutab kiirustades, ei läbenud õe täpse vanuse üle mõelda ning pani paberile umbkaudse arvu, õigusega arvates, et täpne vanus pole kindralsuperintendentidele oluline.

Lähtudes Helene Charlotte arvatavast sünniaastast oletas M. Lipp, et lapse vanemad abiellusid aastal 1754. Nüüd võib nende abielluminegi osutada hilisemaks. Selle dokumentaalset daatumit pole nende ridade kirjutajal õnnestunud selgitada.

Lohusuu kõstri perekonna figureerimisest sakslaste hingekirjas ei saa rutakalt järeldusi teha. See ei tarvitse veel tõestada, et nad end sakslasteks pidasid või et neid sakslasteks peeti. Maakoguduste meetrikaraamatuis XVIII sajandil ja XIX sajandi algul on sakslased ja vähesed vabad eestlased mõnigi kord koondatud ühise pealkirja alla «Sakslased ja muud vabad inimesed» (ka: «Sakslased ja vabad» vms.). Teisal, kus pealkirja järgi peaks tegemist olema ainult andmetega sakslaste kohta, võivad «muud vabad» olla vaikides kaasa mõeldud. Küsimus vajaks uurimist. Lohusuu meetrikaraamatu «sakslaste» hulgas sellest ajast, kui Kristjan Masing kõstriks ja koolmeistriks oli, leidub igatahes selliseid, kel ei ole perekonnanime (näit. Ninasi postijaama virtin), või selliseid, kelle laps tuli panna leeri koos pärisorjade lastega põhjusel, et see saksa keelega toime ei tulnud (nii juhtus ühe Avinurme mõldri tütrega).⁶

O. W. Masingu ja Caroline Antoinette Piccaluga abiellumise kohta teab M. Lipp jutustada, et laulatus toimus Tartus 13. novembril 1818 nähtavasti katoliku kirikus, sest seda mainib Tartu Jaani koguduse kirikuraamat. Samas tsiteerib Lipp üht Masingu kirja, kust selgub, et laulatus leidis aset kell 9 õhtul.⁷ Katoliku kirikus laulatamist aga ei saa meetrikaraamatus sissekandest⁸ välja lugeda. Sõnad *Katholischer Kirche* pruudi nime järel tähendavad pruudi kuulumist katoliku kirikusse. Arvestades hilist kellaaega on tõenäoline, et laulatus ei toimunud üldse avalikult kirikus, vaid oli nn. kodune laulatus, vahest Masingu linnakorteris või Jaani kiriku pastoraadis.

Kirjamehe isast Kristjan Masingust, kes vanas eas poja juures Viru-Nigulas elas, kirjutab M. Lipp, et ta oli «karujahi pääl põrgates oma meelemõistuse kaotanud».⁹ Varem oli sedasama jutustanud R. Kallas.¹⁰ Et R. Kalda lühikeses Masingu biograafias leidub üht-teist fantastilist, siis kahtles siinkirjutaja mõnda aega Kristjan Masingu vaimuhaiguses, kuid asjatult. Olgu lugu haiguse tekkega kuidas ka oli, vaimuhaiguse fakti kinnitab üks O. W. Masingu kiri koos Viru-Nigula kiriku-eestseisja major Friedrich Adlerbergi tõendiga. Aastal 1804 otsustas Masing puududa sinodilt Tallinnas ja selle õigustamiseks kirjutas 16. juunil 1804 Eestimaa provintsiaalkonsistoriumile: «Juba aastaid hooldan ma oma elatanud isa, kes on iseendale koormaks oma nõrgamõistuslikkuse tõttu, ja kui see üle läheb teadvuse täielikuks puudumiseks, nagu aeg-ajalt juhtub, muutub ta teistele ohtlikuks. Mõne päeva

⁵ O. W. Masing K. G. Sonntagile 25. I 1825. KM KO, Koopiad, M 191 : 1, l. 130.

⁶ RAKA, F 1265, nim. 4, s.-ü. 2, lk. 439.

⁷ M. Lipp, Masingite suguvõsa, lk. 172.

⁸ RAKA, F 1253, nim. 3, s.-ü. 4, l. 19 p.

⁹ M. Lipp, Masingite suguvõsa, lk. 168.

¹⁰ R. G. Kallas, Olto Wilhelm Masing. Rmt.: Tähtsad mehed I. Tartu, 1883, lk. 6.

eest algas jälle täieliku hullumeelsuse kurb periood, mis on kardetav nii talle endale kui ka minu majalistele. Et selles ärevas seisukorras on ainult minul õnnetu rauga peale mõju ning ma ainus olen, kes temale läheneda tohib...., siis sel põhjusel jääb minu ametireis Tallinna ära.»¹¹ Kirjale lisatud tõendis kinnitab kirikueestseisja, et pastor Masing ei saa sinodile sõita tema isa äsja alanud «häiritud hingeseisundi» tõttu.¹² Umbes poolteist kuud hiljem, 28. juulil 1804, suri kirja-mehe isa 71-aastasena.¹³

Millal Kristjan Masingu vaimuhaigus algas, pole teada. 26. mail 1799 on ta igatahes veel kõstrina ametis ja käib koos naisega Lohusuus armulaual. Hiljem meetrikaraamatus Masingute paari Lohusuu armulaualiste hulgas enam ei mainita. 1800. a. novembris käib armulaual juba uus kõster.¹⁴ Arvatavasti asusid Masingu vanemad sel aastal poja juurde Viru-Nigulasse, kuid see, kas isa saabus sinna haigena või tervena, jääb lahtiseks.

Kõster ning koolmeister Masingu tervise kohta Lohusuus on arhiivimaterjalist vaevalt andmeid oodata. Nende ridade kirjutaja teab üsna juhuslikult vaid seda, et 17. aprillil 1782 võttis Torma pastor kõstri «eraviisiliselt raske haiguse puhul» armulauale.¹⁵ Kodus anti sakramenti tavaliselt surmaohus viibivatele haigetele. Meetrikaraamatust siiski ei selgu, mis haigusega tegemist oli.

O. W. Masingu elujärgkude ajaline piiritlemine on problemaatiline mõnikord isegi seal, kus ta ise nende kohta teateid on andnud. Aastal 1826 vastas Masing väikesele ankeedile Liivimaa ülemkonsistoriumi jaoks, täitis «personaalnotiitsi»¹⁶, nagu tol ajal öeldi. Muu seas kirjutab Masing seal, et ta on Narvas koolis käinud aastast 1777 kuni 1779. Kooskõlas sellega lõpeb ka akadeemilises «Eesti kirjanduse ajaloo» Masingu kooliskäik Narvas aastal 1779 ning jätkub samal aastal Torgaus.¹⁷ Keda siis veel usaldada kui mitte Masingut ennast?! Ja siiski on mõeldav, et mees, kel on kuhjaga olevikumuresid, veidi vääratab umbes 47 aasta eest toimunud meenutades. Paar sissekannet Lohusuu meetrikaraamatus näivad vihjavat sellele, et Masing veel 1780. a. algul Narvas koolis käis. Kindel on, et 7. augustil 1779. seega aasta teisel poolel, oli O. W. Masing Lohusuus esmakordselt armulaual. Pastor Asverus teeb sel puhul sissekande meetrikaraamatusse tavalisest pidulikumalt ja pikemalt: «Siinse kõstri poeg m[onsieu]r Otto Masing, kes Narva koolis studeerib.»¹⁸ Olevikuvormis sõna (*studiert*) sunnib arvama, et nooruki õpingud Narvas jätkuvad. See sissekanne pole siiski kuigi kaalukas argument. Masing võis Narva kooli lõpetada sügisel või ka kooli lõpetamata veel samal aastal Torgausse sõita. Mõtlemata paneb teine sissekanne samas meetrikaraamatus. Sellest nähtub, et 14. jaanuaril 1780 ristiti rätsepmeister Johann Friedrich Lehmanni ja tema naise Helene Charlotte (s. o. Masingu õe) poeg Christian Wilhelm. Vaderite hulgas pannakse kirja ka «O. W. Masing, Narva gümnasist (*O. W. Masing, Narwischer Gymnasiast*)».¹⁹ Ristimisdaa-

¹¹ RAKA, F 1187, nim. 2, s.-ü. 456, l. 334.

¹² RAKA, F 1187, nim. 2, s.-ü. 456, l. 335.

¹³ RAKA, F 1231, nim. 2, s.-ü. 7, lk. 97.

¹⁴ RAKA, F 1265, nim. 4, s.-ü. 2, lk. 440–441.

¹⁵ RAKA, F 1265, nim. 4, s.-ü. 2, lk. 436.

¹⁶ O. W. Masing K. G. Sonntagile 17. XI 1826. KM KO, Koopiad, M 191 : 1, l. 143.

¹⁷ Eesti kirjanduse ajalugu I. Toim. A. Vinkel. Tallinn, 1965, lk. 343.

¹⁸ RAKA, F 1265, nim. 4, s.-ü. 2, lk. 435.

¹⁹ RAKA, F 1265, nim. 4, s.-ü. 2, lk. 3.

tumis pole põhjust kahelda. Kui vader O. W. Masing isiklikult ristsetel viibis, siis küllap ta polnud 1779. a. teisel poolel Torgausele veel siirdunud, sest nii sageli pikki reise Lohusuu ja Saksimaa vahel ette võtta oluks raudteedeta Euroopas väga kulukas ning talve ajal üsna vintsutav. Et aga vahel ka eemalolijaid vaderiks kirjutati, siis ei saa O. W. Masingu ristsetel viibimises kindel olla. Kaalukam on asjaolu, et 1780. a. jaanuaris nimetatakse Masingut Narva gümnaasistiks. Saksa-keelne Narva linnakool polnud küll gümnaasium, aga ta oli siiski üsna ulatusliku õppekavaga kool. Kõrgeimas klassis (tol ajal nimetati seda esimeseks) olid 1786. aasta kooliaruande põhjal geograafia, loodusloo, ajaloo ja muidugi usuõpetuse kõrval esindatud ka ladina keel (8 tundi nädalas), kreeka keel (2 tundi), loogika (1 tund), saksa- ja ladinakeelsete kirjandite harjutamine (1 tund).²⁰ Kui oletada, et õppeained 1780. aastal olid enam-vähem samad, siis võis pastor lõppklassi õpilast sisuliselt liialdamata austada gümnaasisti nimetusega. Seesugust haruldast sündmust nagu köstri poja koolimine välismaale oleks pastor Asverus pidanud ometi teadma. Aga muidugi võib iga kirjutaja hajameelsusest vääratada ja käesoleval juhul võis Asverus *Torgau* asemel *Narva* paberile panna. Raske on öelda, kas usaldada enam Masingut või Asverust, kas lasta kirjamehel veel 1780. aastal Narvas koolis käia või mitte. Vahest otsustavad küsimuse tulevased arhiivileiud.

Siintoodu põhjal sai lugeja küllap aimu raskustest, millega kohtutakse O. W. Masingu elu kronoloogilise raamistiku rekonstrueerimisel. Vaadeldud vastuolud allikate vahel pole kaugeltki ainsad ega kõige komplitseeritumad.

²⁰ RAKA, F 1646, nim. 1, s.-ü. 1926, l. 53.

Saaremaa kontakte mehenimede alal

LEO TIIK

Käesolev kirjutis on «Keele ja Kirjanduse» eelmises numbris ilmunud artikli «Nimesid Saaremaalt XVI ja XVII sajandist» järg. Saaremaa mehenimede allikaiks on Saaremaad ja Muhu saart hõlmavad maaraamatud aastaist 1592 (märgitud tähega A), 1617/18 (B), 1618/19 (C), 1627 (D) ja 1630/31 (E) ning 1645. a. revisjoni puhul koostatu, samuti üksikute mõisate vakuraamatud 1620-ndaist aastaist. Nimedele on lisatud viited, kus aastaarv või täht näitab ära allika ning järgnev külanimi paikkonna, kust üleskirjutus tehtud.

Eelkõige on siin silmas peetud, et Saaremaa merelised kontaktid ulatuvad kaugetesse minevikku. Nende kaudu rikastus nimerepertuaar kohalikule keelepruugile sobivate võõraste nimedega, nende muganditega, mis ilmselt mõjustasid mõnevõrra ka siinseid põlisnimesid. Teiselt poolt omakorda on selge, et kohalike nimede üleskirjutamisel ei suutnud võõrad tabada alati õiget hääldust. Teatavasti leidub juba 1255. a. saarlaste ja ordumeistri vahel sõlmitud lepingus kaheksa saarlase (maavanema?) nime: *Ylle, Culle, Env, Muntelene, Tappete, Yalde, Melete, Cake*. Mõned neist kõlavad päris eestipäraselt, kuid sobivad niisama hästi ka mujale. Kui võtame appi Johan Winkleri teose friislaste nimedest (Frische Naamlijst. Onomasticon friscum. Leeuwarden, 1898. 459 lk.), siis leiame sealt neile üsna lähedasi nimesid: *Ylle* — *Yle, Ylo*, deminutiividena *Yllje, Ylje* (lk. 183); *Culle* — *Kolle, Kole* (lk. 219); *Env* — *Eno, Enno, Heno* (lk. 89, 90, 157); *Muntelene* — *Munte, Munt* (lk. 265), *Mynt* (lk. 262), *Moontie, Monte* (lk. 264); *Tappete* — *Tabbe, Tabbinthie, Tabicke* (lk. 378), *Taepke* (lk. 379); *Yalde* — *Jalt, Jalte, Jaldert* (lk. 191); *Melete* — *Mele, Melef, Melis* (lk. 256); *Cake* — *Kaeke, Keke, Kekke* (lk. 207, 210, 211). Nimede sarnasus on ilmne, kuid põhjused teadmata. Ometi päris juhuslikuks seda ka pidada ei saa.

Kuid siirdugem eelmainitud maaraamatuis leiduvate nimede juurde:

Acki Marret (B, C Mustjala) — vastavad mehenimed on vanaülemsaksa *Acco*, friisi *Akko, Akke, Hakke, Hakko*, taani *Aki, Aggi*, ning ka Saaremaal *Haggi Hans* (C Võhma).

Nackata Laur, Nackete Jackh, Nackede Schweder (A, B, C Torgu) — vüsk *Nacko*, isl *Hnaki*. Kui *Nackede* on mitmuse gen., siis ainsuse nom. pidi olema *Nacke*, vähemalt Saaremaal.

Hannus Rack, Simo Rack (B, C Pärsama), *Racki Giert* (C Võhma) — vüsk *Raco*, tn *Racki*, isl ja nr *Ragi*.

Hans Himmerens/Himmers (A, B Salme, hiljem Imara küla) — vüsk *Emheri*, tn *Ymer Bondessen, Per Ymerssen* (1445. ja 1435. a.).

Kattel Jack (A Tagavere), *Kattla Lüll* (1627 Undva, kalur) — isl ja nr *Katta, Ketill*, rts *Kætil*.

Bendt Kuddemer, Judemar/Judemer/Kudemmer Matt (A, A, B, D Pahila) — rts *Gudhmar*.

Simo Runckell (B Atla), *Ruchell Tepp* (D Elme) — rts *Runkil*.

Sigga Tonno, Sigga Nellies ja tema järglane *Sea Rett* (A, B, D Tamse), *Sigge Neils* (C Rahula) — vüsk *Siggo*, nr *Siggi*, fr *Sike, Sika, Zyke, Sycka*. 1354. a. elas Tallinnas *Sygghe*, kelle nime L. Arbusow luges eestikeelseks ja andis vastava seletuse (estnisch: *Schwein*). P. Johansen tõestas siiski, et ühe turupoe eest maksis 1352. a. renti *Siffridus*, kelle nimi järgmistel aastatel esineb mitmeti: *Sywerderus, Sygwerdus, Sigghe*. Järelikult tuntud *Siegfried*'ist tuletatud lühinimi, mis oli käibel nii Tallinnas kui ka Saaremaal, kuid rahvaetümoloogia tegi sellest Muhus Tamse vakuses tavalise 'sea' juba 1627. aastal.

Kihelkonna naabrusest on kirjas *Maz Pilter* ja tema järglane *Piltu Duber* (B, D Läägi), samuti üksjalg *Pilta Arendt, freyweib Pilta Ayt* (B, C Läägi) ning Karja

kihelkonnast *Pille Matz* (D Pamma). Lahenduse annab J. Winkleri teos, kust selgub, et *Pitter* on mehenimi (lk. 290) ja samuti ka *Duber* (lk. 72 *Dubbe*, lk. 62 *Deuwer*, lk. 74 *Duwer*, lk. 63 *Dieuwer*). Üksjalg *Prißka Peet* (B Torgu) laheneb samuti: fr mehenimi *Priske* (lad *Priscus*). Võib muidugi arvata, et tolleaegsed skribendid tõid oma kirjaviisiga Saaremaa nimedesse mõningaid võõrapäraseid erijooni. Ometi ei saa kirjaviisi arvele panna kõike seda, mis järgnevas Saaremaa mehenimede loetelus otseselt ühtib J. Winkleril leiduvate friisi nimedega või on neile väga lähedane.

Nimed Saaremaalt ja Muhust	Aasta ja vakus	Friislaste nimed J. Winkleri teoses (lk.)
Acki Marret (naine)	1617 Mustjala	Akke, Akko, Ack, 10
Hake Jost	1617 Läägi	Hake, Haco, Hacke, 142
Haggi Hans	1618 Vöhma	
ABiko Hannus	1617 Metsküla	Asigo, Azyge, 19
ABo Simo	1618 Torgu	Asse, Asso, As, 19
Matz Hase	1592 Lömala	Hase, Hazo, Haseke, 147
Mick ABuck	1592 Nurme-Metsküla (hiljem Asuka)	Hasse, Has, Haska, 148
Beddo Marcus	1617 Torgu	Bedde, Bede, Bedo, 28
Ayeste Beddo	1617 Torgu	
Lan Dauwen	1630 Tahula	Dauwe, Daue, Daw, 59
Deuener Hans	1626 Eikla	Dew, Deuwo; Dieuwer, 62, 63
Ebbo Hanß	1627 Lömala	Ebbo; Hebbo, 79, 150
Edo Pertt	1627 Vältä	Edo, Eddo, 80
Ello Willem	1627 Odalätsi	Elle, Ello; Helle, 88, 155
Else/Elso Thomas	1618, 1627 Lümända	Else, Elso, Els, 88
Erri Hannus	1617 Rahula	Errit; Herrit, 92, 160
EBo Simo	1618 Undva	Esse, Eso, 92
Gile Hanß	1618 Salme	Gile, Gilo, Gille, 127
Kilcke Jack	1627 Kiratsi	Gylk, 127
Habbo Thomas	1592 Odalätsi	Habbo, Habbe, 139
Halla Tonno	1618 Rahula	Halle; Helle, 142, 155
Halli Pert	1592 Angla	
Steffen Hallo	1592 Mätja	
Wilck Heelen	1592 Ilpla	Hele, Heelle, 155
Heylike Hanns	1617 <i>Nennall</i> (Löve)	Heil, Heilke, 153
Harro Lüll	1617 Lümända	Harre, Harro, 146
Hetto Maz	1592 Ardla	Hette, Hetto, 161
Hibi Casper =	1617 Kõruse	Hibe, Hybo, 162
= Hiebe Jasper	1627 Kõruse	Hiebbe, 162
Hubbi Jackh =	1617 Kõruse	Hubbe, Hube, 175
= Hiebe Jaack	1622 Kõruse	
Hidto Matt	1617 Leedri	Hitto, Hitte, 167
Himmy	1592 Leedri (Himmiste)	Himme, Hyme, 165
Hummi Michell	1617 Ilpla	Humme, Hummo, 176
Hüdza Marre (naine)	1617 Koimla	Hitse, Hitsje, 167
Huða Mart	1618 Lömala	Huse, Huso, 177
Lüll Hürz	1617 Koimla	Hortse, Horsa, 174
Hüette Melens =	1617 Tahula	Huite, Huytte, 176
= Hütt Meh lens	1630 Tahula	Hutte, Hutgen, 177
Thomas Heppe	1627 Mätja	Heppe, Heppo, Hepke, 158
Hoppe Matz	1627 Torgu	Hoppe, Hopke, 173
Jätze Brandt	1618 Tumala	Jetse, Jetso, 197
Jemma Matt	1592 Pamma	Jemme, Jemma, Jemmo, 196
Matz Emmepoke	1592 Angla	Emme, Emmo, Emma, 89
Jep Micke	1617 Torgu	Jeppe, Jep, 197
Jurgen Kay	1617 Karala	Kai, Kaye, Kaike, 207
Kaicko Roeß	1617 Läägi	Gaike, Gaiko, 116
Jack Karck	1592 Vätla	Garke, Garck, 118
Matt Kars	1617 Aula	Kars, Karsten, 209
Keye Jack =	1618 Odalätsi	Kei, Keike, 211
= Keicke Jack	1627 Odalätsi	Geike, Geycke, 121
Kecke Thomas	1617 Kõrkvere	Kekke; Geke, Geka, 211, 122
Kecke/Kegge Hanß	1622, 1623 Tumala	(isl Skeggi, Skegge)

Keyne Hannß (Keines Holmichen = Kõinastu 1.)	1617 Kõrkvere	Keyn, Keyne, Keins, 211
Keppa Nicko	1627 Kuivastu	Kepe, Keppe, 212
Kippe Andruß	1617 Lümanda	Kippe, Keppe, 214
Koepe Matz =	1592 <i>Vrringkas</i> (Muhu)	Koep, Coep, 218
= Koppe Matz	1630 <i>Vrringkas</i>	Kop, Koppe, 221
Clawes Koy	1618 Lõmala	Goye, Goy, Goi, 131
Koya Pertt	1623 Roobaka	Kooye, Koye, 220
Hans Koicke	1627 Kalli	Goike, Goik, Goycka, 131
Hinto Kock	1618 Ilpla	Kok, Cock, 219
Kocke Lüll	1617 Lümanda	Goke, Gokke, Gocka, 132
Jack Kolp	1592 Aula	Kolp, 220
Maz Kracht	1617 Vätta rootslane	Craght, Kracht, 222
Kuick Laeß	1618 Painasse	Gui, Guike, 138
Kudi/Kuddi Peter	1617, 1618 Mustjala	Godde, 130 (tn Gutti, isl Góti)
Kulerant/Kullert Otto	1618, 1627 Tagavere	Gulbert, 138 (= Gulbrand)
Hans Kum	1592 Mätja	Gumme, 138 (skand Gumi)
Kume/Khume Jack	1617, 1618 Odalätsi	
Pentz Kunder	1592 Pärsama	Kundert, Kunder, 223
Lancki Michell	1627 Kapra	Lanke, Lancke, 227
Lente Matz	1618 Atla	Lente; Lenter, 231
Lummers Jahn	1627 <i>Vrringkas</i>	Lummer; Lumme, Lumma, 245
Lutter Hans	1592 Randvere	Luter, 246 (Hliudheri?)
Oytemall Gorris	1627 Angla	Oetje, Oete; Oide, 276, 277
Pelli Willem	1627 Lümanda	Belle, Bella; Pelle, 30, 287
Perro Jack	1592 Läägi	Berre, 32
Porro Clement	1617 Läägi	Borre, Borra; Porre, 46, 295
Poya Hinno	1592 Kõrkvere	Poye; Boye, Boi, 293, 43
Lello Poytz	1592 Kuivastu	Boitse, Boitze, 43
Pocka Nelließ	1627 Võhma	Pocka, Poke, 293
Polti Broß	1627 Lõmala	Bolte, Bolto, 44
Laur Raep	1592 Torgu	Rape, Raep, Raap, 299
Rauki Casper	1617 Lõetsa (Raugi)	Rauwe, Rauke, 299
Reicke Bertt	1617 Välta	Reye, Rey, Reyke, 302
Roike Blasius =	1617 Rahula	Roeke, 320
= Rocheke Blasius	1627 Rahula	Rouke (= Rochus), 323
Nellius Rebben	1592 Angla	Rebbe, Rebba, 300
Hannus Reddo	1617 Pamma	Redde, Redt, 300
Remma Peter	1592 Kapra	Remme, Remmo, Remma, 305
Remo Tõniß	1618 Pamma	Reme, Remo, Rema, 305
Matz Remp	1592 Vaivere	Rempe, Remp, 306
Remselt Jürgen	1627 Tõnija	Remse, 306
Andreß Ryke	1592 Vedruka	Rico, Rike; Rikke, 309, 312
Rickas Vstall	1617 Vedruka	Ricks, Rix; Rikkart, 313, 312
Keiste Rose	1592 Mustjala	Roos, Rose, 322
Pißko Schweder	1617 Torgu	Sweder, Zweder, 376
Sille Steffann	1618 Lõöne	Sille, Sillo, 342
Silcke Frantz	1627 Tupenurme	Sille, Silke, Silka, 342
Tonnies Schubbe	1592 Lõmala	Subbe, Subke, 372
Tello Laur	1592 Läägi	Telle, Telken, Telte, 384
Tilli Peter	1617 Kõrkvere	Tille, Tilcke, 393
Tilcke Teffen	1627 Angla	Dille, Dilke, 64
Oloff Tholl	1592 Salme	Thole, Tole, Toele, 389
Tollo Peter =	1617 Paadla, Salme	Tolie, Tolke, 401
= Peter Tollo	1627 Paadla, Salme	Dolle, Dolke, 69
Tecke Kerstickk	1617 Läägi	Tekke, Tecke, 384
Ticka Jaen	1617 Lõetsa	Dikke, Dikka, Dikko; Tikke, Tycke, 64, 393
Togko Tonnieß	1617 Kõruse	Dokke, Docko, 69
Tochko/Tocko Hannuß	1617, 1618 Undva	Toka, Tocke, 401
Tucker Thomas	1627 Tõrise	Ducke, Duker, 73
Hinrich Tolck	1592 Salme	Tolle, Tolke, 401
Tonti Martt	1617 Aula	Tonte, 401
Top Maz, Toppe Matz	1618, 1627 Ardla	Toppe, Topo, 402
Clawes Torcke	1592 Lõöne	Dorke, Dorcke, 70
Toro Matz	1618 Lõetsa	Torre, Tore, 402
Tusti Steffen	1617 <i>Vrringkas</i>	(vüsks Tosti, isl Tosti, nr Tosti, Tysti)
Köwertt Tusti	1617 Kapra	
Jurgen Vsße	1617 Uduvere	Uso, Usso, Uske, 418
Weye Jackepöke	1617 Tamse	Weye; Feye, Feya, 430, 97

J. Winkleri teosesse kogutud friisi mehenimede enamik pärineb XVI sajandi dokumentidest, Saaremaa ning Muhu nimed on XVI sajandi lõpust ja XVII sajandi esimesest poolest. Friisi nimed on olnud aluseks sealsetele koha- ja perekonnanimedele ning Saaremaa omadest on osa juba tollal taandunud lisanimedeks ehk talunimedeks, mõned hiljem ka küla- ja perekonnanimedeks, nii et areng on kujunenud analoogiliselt. Seejuures väärib tähelepanu, et mõnedki Saaremaa ja Muhu kohanimed, mis eesti keeles on raskesti seletatavad, lähevad kokku friisi mehenimedega, näiteks *Ilpla* (1592: *Ilpell*; vrd. fr mehenimi *Ilp, Ilb, Ilbe*) ja Muhu *Lõetsa* (1592—1618 *Loetz, Lötetze, Loetze*; vrd. fr mehenimi *Loetze*).

Tuleb muidugi hoiduda sellest, et eeltoodud kokkulangevustest järeldada friislaste nimerepertuaari otsest ülekandumist Saaremaale. Ometi pälvib tähelepanu kokkulangevuste arvukus, mis sunnib mõtlema eriti lühinimede repertuaari rahvusvahelistele rännetele ning ühtlasi ka kahtlema mõnegi nime suhtes, mida seni on peetud kohalikuks või ürgeestiliseks. Näib, et ühe- ja kaheasilbilised nimed levisid oma suupärasuse tõttu hõlpsasti, kuid lihtsat konstruktsiooni arvestades pole võimatu, et samakõlalised nimed võisid tekkida ka mitmes eri paigas. Üldiselt aga tundub, et rahvuse selgitamine mehenime ja sellega kaasneva lisanime põhjal, mida mõnedki uurijad juba möödunud sajandil ja ka hiljem on üritanud, võib pahatihti viia ekslike tulemustele. Pisutki hoolikam süvenemine Tallinnas, Hiiumaal, Saaremaal ja Muhus varasemal sajandil levinud nimedesse, eriti nende variantide vaheldumisse, sunnib mõneski käibetões kahtlema.

Talupoegade lisanimedena on kasutusel olnud kolmesilbilisi *mick-* ja *nick-*lõpulisi sõnu, millest ainult osa on tänaseni püsima jäänud.

Kertzemick, Kortzemick, Körzemickh, Kortzmick kordub seitsmes vakuses. Viiel juhul on tegemist adratalunikuga, kahel juhul üksjalaga. Kas nad ka tegelikult kõrtsmikud olid, selle kohta puuduvad andmed.

Moisenick, Mösenick, Möißnickh on kolmel juhul adrataluniku lisanimeks.

Pundenick on sage nimi ja tähistab väljaspool küla asuvat uudismaatalupoega, kes on juba kindlatele andamitele viidud. *Pund* on teravilja mõõtühik (= 5 saaremaa vakka = $\frac{1}{12}$ säilitist).

Wabbanick, Wabbenick on korduvalt adratalunike lisanimeks ja ilmselt tähendab, et talu resp. talupoeg kasutas suuremaid või väiksemaid maksusoodustusi. Selline talupoeg oli seega vabatalunik kõige laiemas mõttes. Et aga suur osa sellenimelisi siiski kannab regulaarseid koormisi, siis on alust arvata, et lisanimi võis säilida ka pärast soodustuste äralangemist.

Huldenick, Hulldenick figureerib lisanimena ainult Vätta rootslastel. Üks sellenimeline on adratalunik, kaks on üksjalad. Tähendus teadmata.

Höbenik on tänapäevalgi Saaremaal perekonnanimena tuntud. 1592. a. ja hiljem oli see lisanimeks tervelt kaheksas vakuses (*Hebnick, Hebbenick, Heppenick*) Mustjalast kuni Vältani.

Rusenick, Rosenick, Rusemneck on adrataluniku lisanimeks Pahila ja Angla vakuses. Tähendus on teadmata.

Sannik on perekonnanimena tänaseni kasutusel. 1592. a. ja hiljem oli *Sandenick, Sandnick*, gen. *Sannicke, Sannika, Sanika* talunike ja üksjalgade lisanimeks neljas vakuses: neljal korral Lööne vakuses, peale selle veel Kalli, Pahna ja Vätta vakuses. Viimases kandis seda nime üksjalg. Teised nimekandjad elasid kõik Valjala lähemas ümbruskonnas, Lööne ja Kalli vahelisel alal.

Eraldi väärib märkimist, et 1617/18. a. ja hiljem olid Kuivastu vakuses pundenik *Hoppekacke Matz* ning üksjalg *Hobbekack Tonno* (hiljem *Oobaka* talud). 1826. a. sai sellest ka perekonnanimi *Hobbokak*. Wiedemanni sõnaraamatus tähendab *hobukakk* teatavat kala (*Cyclopterus Lumpus* L.). See nimi oli tuntud peale Muhu ka veel Saare- ja Hiiumaal.

Samuti omapärase nimega oli 1592. a. Kõrkvere vakuses adratalunik *Matt Super Jalg*. See nimi on kohapealt kadunud ilmselt seetõttu, et 1611. või 1612. a. sõjakäigu ajal viisid rootslased palju rahvast mandrile tühjade talude asustamiseks. Nõnda elaski selle lisanimega isikuid veel XVII sajandi lõpul Varbla kihelkonnas.

August Ahlqvist ja tema suhted Eestiga

Käesoleval aastal tähistab Soome avalikkus eelmise sajandi väljapaistva keeleteadlase ja luuletaja August Ahlqvisti (kirjanikunimega A. Oksanen) 150. sünniaastapäeva. Sel puhul on meilgi põhjust mitmekülgset kultuuritegelast meenutada, sest tal on olnud viljakaid kokkupuuteid meie maa ja rahvaga.

August Engelbrekt Ahlqvist sündis 7. augustil 1826 Kuopios. Raskustega võideldes lõpetas ta kohaliku triviaalkooli ja pärast iseõppimist pääses 1844. a. Helsingi ülikooli, kus õppis algul ajalugu, hiljem soome keelt ja kirjandust. E. Lönnroti eeskujul käis ta juba üliõpilasena Karjalas kogumas rahvalaule, mida Lönnrot hiljem kasutas «Kalevala» täiendatud väljaandes, samuti kogus ta murdeaineid Põhja-Soomest. 1853. a. sai ta magistriks, järgmisel aastal siirdus ingerlaste ja vadjalaste keelt uurima ning tegi sealt 1854. a. sügisel kõrvalepõike Eestisse. 1855. a. käis ta vepslasti uurimas. Aastail 1856—1859 viibis Ahlqvist pidevalt Volgamaal ja Uuraleis, kus uuris tšuvasi, mordva ja tatari keelt, reisi lõpul siirdus Siberisse ostjakkide (hantide) ja vogulite (manside) juurde. 1859. a. kaitses ta doktori-väitekirja ja valiti Helsingi ülikooli dotsendiks. Kui E. Lönnrot 1863. a. ülikoolist lahkus, sai Ahlqvist tema asemele soome keele ja kirjanduse professoriks. Veel 1877. ja 1880. a. käis ta Siberis keeleuurimisel. Ta suri 20. novembril 1889.

Ahlqvist avaldas oma uurimisreisidest pidevalt ülevaateid, mis ilmusid koondatult teoses «Muistelmia matkoilta Venäjällä vuosina 1854—58» (1859). See oli esimesi soome keeles kirjutatud reisikirjeldusi, rohke kultuuriloolise ainekuga poolest on raamat praegugi loetav. Uurimisreiside teaduslikud tulemused esitas Ahlqvist suuremates eriteostes. Ta tegeles ka soome keele uurimise ja keelekorralduse küsimustega, mille kohta avaldas mitmeid teoseid: «De vestfinska språkens kulturord» (1871, ka saksa keeles) käsitleb läänemeresoome rahvaste kultuurisõnu eelajaloost alates; «Suomen kielen rakennus» (1877) on peamiselt soome keele tuletusõpetus, milles leidub ka eesti keele ainekust, jt. Teinud 1861. a. reisi Ungarisse, kirjutas ta teose soome ja ungari keele sugulusest. 1860-ndail aastail tegutses Ahlqvist juhtivalt Soome Kirjanduse Seltsis, kuid jäi lahkkelide tõttu sealt

kõrvale ja asutas 1871. a. esimese soome keeleteadusliku ajakirja «Kieletär», mida toimetas ja täitis peaaegu üksik (ilmus 1871—1875). Järgmisel aastal (1876) rajas ta *Kotikielen Seura* ja oli kaua selle esimees. Selts eksisteerib praegugi.

Ahlqvist on tegev olnud ka kirjanduse ja rahvaluule uurijana ning kirjanduskriitikuna. Teosega «Suomalainen runousoppi kielelliseltä kannalta» (1863) on ta soome värsiõpetuse alusepanijaid. Üli-kooliloenguist kasvasid välja uurimused «Tutkimuksia Kalevalan tekstistä ja tämän tarkastusta» (1886) ning «Kalevalan karjalaisuus» (1887), milles ta väitles J. Krohniga, pooldades «Kalevala» laulude Karjala päritolu. Kirjandusarvustustes on Ahlqvist hinnanud kunstiteoseid peamiselt keelelisest seisukohast, millega aitas kaasa kirjakeele arengule. Negatiivset kuulsust on talle toonud Aleksis Kivi loomingu, eriti «Seitsme venna» jäägitu eitamine. Tänapäeva soome kirjandusteadus seletab konflikti kriitiku ja kirjaniku põhilise antipoodsusega: Ahlqvist taotles hästi normeeritud kirjakeelt, Kivile meeldis elav rahvakeel; arvustaja akadeemilis-idealistikule iluõistele ei vastanud kirjaniku loomingu algav realistlik rahvaelu kujutamine; Ahlqvist nõudis kriitiku seatud normide arvestamist, Kivi aga ignoreeris neid ja läks oma teed. Ahlqvisti arvustused pidurdasid Kivi tunnustamist ja aitasid kaasa tema füüsilisele hävingule. Oma järsu karakteri ning rangete põhimõtetega sattus Ahlqvist konfliktiks ka paljude teiste kultuuritegelaste ja kirjanikega.

Luuletajana on Ahlqvist-Oksanen soome kirjanduse markantsemaid järeloomantikuud. Viisistatult sai ülemaaliselt lauldavaks juba tema 1852. a. kirjutatud «Savolaisen laulu», mis L. Koidula tõlkes kõlas ka esimesel eesti üldlaulupeol. Ahlqvisti luule tipuks on jäänud eepiline «Koskenlaskijan morsiamet» (1853), mida peetakse soome kirjanduses esimeseks ballaadiks. Tema luuletuskogu «Säkeniä» (1860, II osa 1868) loetakse soome kunstluule alguseks; sellel oli suur mõju järeloomantilisele luulele. Peamise osa Ahlqvisti luulest moodustavad isamaalaulud, mis viisistatult said väga populaarseks.

Huvi Eesti ja eestlaste vastu tärkas Ahlqvistil juba 1840-ndail aastail. 1844. a. külastas Eestit E. Lönnrot ja võis talle oma muljeid jutustada. Uljaspea üliõpi-

lane hakkas juurdlema eesti ja soome kirjakeele ühendamise võimaluste üle, kuid Lönrot ei pooldanud ta fantastilist ideed. Noore teadlase huvi aga ei kustunud. 1854. a. sügisel veetis ta ligi neli kuud Tartus. Tugipunktiks sai talle Opetatud Eesti Selts ja peamiseks nõuandjaks selle sekretär E. Sachssendahl. Mõningat informatsiooni selle kohta andis nädalaleht «Inland». Seal loemegi (1854, vg. 707), et OES-i president G. M. Santo tõi 6. oktoobri koosolekule külalisena kaasa soome keeleuurija A. Ahlqvisti ja avaldas rõõmu, et Soomes pannakse suurt rõhku eesti keele uurimisele. Ta kahtses, et eestlaste hulgast pole võrsunud sääraseid isikuid, kes «nagu soomlased lähikesid laulude ja muistendide jahile, ning saak ei võiks väike olla». Ahlqvist oli seltsile toonud Euréni soome keele grammatika. Järgmise kuu koosolekul (3. nov.) Ahlqvist «luges ette huvitava kirjutise Peterburi kubermangus elavate vadjalaste kohta»; oma uurimistöö tulemusena ei arvanud ta seda rahvakest mitte soomlaste, vaid eestlaste hulka ja esitas tõestuseks keelenäiteid. Samal koosolekul valiti Ahlqvist koos akadeemik A. Schiefneriga OES-i kirjavahetajaliikmeks («Inland» 1854, vg. 771). Aasta lõpul lahkus Ahlqvist Eestist, kuid jätkas suhteid OES-iga. Järgmise aasta alguses saatis ta seltsile «olulise hulga väljalülitatud soome trükiteoseid» ja aastakäigu ajakirjast «Suometar» («Inland» 1855, vg. 77). Hiljemgi läkitas ta «Suometari» numbreid ja muud kirjandust, 1855. a. lõpul ka oma ülevaate eesti kirjandusloost («Inland» 1855, vg. 820). Järgmistel pikematel uurimisreisidel ei suutnud ta OES-iga kontakti pidada, kuid «Inland'is» toodi korduvalt teateid tema retkede kohta.

Tartus viibides kirjutas Ahlqvist artikli «Einige Missgriffe im etymologischen Wörterbüchlein des Herrn Pastor Ahrens», mille avaldas «Inland» (1854, vg. 725—729). Ahlqvist jagas E. Ahrensi eesti keele grammatikale tunnustust, kuid pidas paljude sõnade etümoloogilisi selektusi ekslikuks. Ahrens solvus ja kirjutas iroonilise «tänuavalduse» («Danksagung», «Inland» 1854, vg. 826—827), milles tänas tunnustuse eest, kuid võttis Ahlqvisti 24 etümoloogiaseletusest omaks ainult neli, kuna viis olevat lihtsalt võõrsõnad. «Viieteistkümne vastu nende hulgast on mu vastane küll mõndagi kõnelnud, kuid mitte midagi õelnud, nõnda et need enne ja pärast vankumatult paigal seisavad,» väitis enesekindel autor. Vaidluses oli pisut ka F. R. Kreutzwaldi puudutatud. Ahlqvist temaga isiklikult ei kohtunud, kuigi tundis huvi tema tegevuse, eriti «Kalevipoja» koostamise vastu. Ahlqvisti järgnevas kirjavahetuses E. Sachssendahliga puudutati korduvalt «Kalevipoja» küsimust. Teose trükkimisel

kardeti takistusi tsensorilt, seepärast kaaluti võimalusi eepost Soomes välja anda, kuid sedapuhku kavatsus ei teostunud. «Kalevipoja» rahvaväljaande trükkimisega Soomes 1862. a. polnud Ahlqvist seotud, ent «Eesti rahva ennemuistsete juttude» väljaandmisel Soome Kirjanduse Seltsi poolt (1866) oli ta seltsi sekretärina juhtivalt tegev, nõnda et Kreutzwald tunnistas: «Ilma Teie vahetalitusest ja Soome Kirjanduse Seltsi ohvrimeeleta poleks tööst ilal asja saanud...» (Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus IV. Tallinn, 1959, lk. 371—372).

Ahlqvist jälgis jätkuvalt eesti kultuuri ja kirjanduse arengut. Ta oli esimene, kes võttis Soome ülikooli õppekavasse eesti keele tervikuna. Ülikooli õppetöös koostas ta antoloogja «Suomalainen Murteikirja» (1869), milles esitas eesti-, karjala-, vadjala-, vepsa- ja liivikeelseid tekste; ülekaal on eesti keelele — 112 lehekülge — ning esitatud huvitav ja mitmekülgne. Rosenplänteri «Beiträge»dest on võetud tihe ülevaade eesti rahva elulaadi, pulma-, ristimis- ja matusekommete kohta, valik muinasjutte, muistendeid, mõistatusi, vanasõnu ja rahvalaule; ajalugu käsitleb O. W. Masingu kirjutis Narva lahingust; kunstluulet esindavad Mann-teuffeli, Faehlmanni, Kreutzwaldi ja «Emajõe õõbiku» (s. o. Koidula) loomingu parimad näited.

Kreutzwaldilt saadud teadete mõjul astus Ahlqvistiga 1871. a. kirjavahetusse Ado Reinvald, kes palus endale saata soome kirjandust; vastutasuks läkitas ta oma teoseid ja eestipoolset informatsiooni. J. Hurdal tekkis Ahlqvistiga kirjavahetus 1870-ndail aastail Eesti Kirjameeste Seltsi asjaajamisel. Kui selts valis Ahlqvisti oma auliikmeks, siis kirjutas soomlane, et 1854. aastast saadik «on Eesti keele lugemine ja mälestuses pidamine mule mu armsamid koztusi olnud». Ta saatis seltsile kirjandust ja lubas seda teha edaspidigi (A. Ahlqvist J. Hurdale 20. II 1875). Hiljem andis ta Hurdale soovi kohaselt ülevaate Soome Kirjanduse Seltsi arengukäigust, Hurt aga informeeris teda Eesti Kirjameeste Seltsi tegevusest. Kui Hurt hakkas 1882. a. ettevalmistusi tegema doktori-väitekirja kaitsmiseks Helsingi ülikoolis, siis oli Ahlqvist talle nõu ja jõuga abiks; kaitsmine toimus 1886. aastal.

Kui Ahlqvist 1854. a. detsembris Eestist lahkus ja siirdus Peterburisse, kirjutas ta järgmisel kevadtalvel teose «Viron nykyisemmistä kirjallisuudesta». See on üks varasemaid soome keeles kirjutatud teaduslikke teoseid ja leidis täit tunnustust. Teose sissejuhatuses käsitleb autor poolehoiuga eesti rahva ajalugu ja süüdistab maa vallutajaid kultuurivaenulikkuses. Ta hindab kõrgelt XVII sajandit, millal kujunes rahvakeelne kirikukirjandus ning ilmusid mitmed grammatikad ja sõnastikud. XVIII sajandist läheb

ta kergelt üle, sest seal leidus vähe kirjandust. Suuremat tähelepanu koondab ta XIX sajandile. Eriti kõrgelt hindab autor J. H. Rosenplänteri «Beiträge»sid. Selle väljaande parima kaastöölisena tõstab ta esile A. F. J. Knüpfferi, kes olivat suur rahvaluulekoguja ning keeleteooria uurija. Tema artiklid võivad isegi soome keelele kasu tuua. Ahlqvist kiidab Saaremaa ratsionalistlike kirjameeste (P. H. Frey, F. W. Willmanni ja J. W. L. Luce) saavutusi. Frey poeetikakäsitluse kõrval olevat väga populaarne tema «Ued waimolikkud laulud» (1793), mis olewat «palju luulelisem ja hõlpsam lugeda kui endiste lauluraamatute kõlbmatud sepiused». Positiivse hinnangu saab Willmanni «Juttud ja Teggud» (1782), kiitust jagatakse ka Luce «Sarema Jutto ramatule» (1807—1812) rahvaelu tundmise, loetava tunnistab ja hea keele eest. Ahlqvist tunnistab, et säärast kirjandust olewat Soomes vähem. R. J. Winkleri luulest toob ta näiteid ja meenutab, et ta olewat 1854. a. sügisel Tartus kuulnud, kuidas Riia poole marssivad sõdurid laulsid «Nekrutilaulu», seejuures tundunud, et laulud on rahvasuus arenenud paremuse poole. Ahlqvist on tutvunud Rosenplänteri materjalikogudega OES-is ja hindab neidki kõrgelt.

Eri peatükis kõneleb Ahlqvist O. W. Masingust. Talle meeldib eriti «Ehstnische Originalblätter für Deutsche» (1816), milles autor vaimukalt sarjavad saksa ja prantsuse kirjandust. Raamat üllatavat sakslasi eesti keele paindlikkusega, kuid need suhtuvad sellesse külmalt. Avara sisu ja korrektse keelega teose «Pühapäeva Wahhe-luggemissed» (1818) võtnud rahvas kiitusega vastu. Tunnustust leiavad veel «Marahwa Näddala-Leht», Masingu tarbeteosed, õpikud ja kalendrid. Keelenäitena tuuakse koos soomekeelse tõlkega pikk kalendrikirjutis Peeter I eluloost. Käsitletakse ka Masingu keeleast tegevust, eriti ortograafiaparandusi (õ ja

muud). Tema suurust polevat osatud rohkete vastaste tõttu veel täiesti tunnustada, kuid Masingut peetavat «ometi eesti keele ülimaliks sangariks». Eri käsitluse on teeninud ka P. Mannteuffel, kellel olewat jutustamisannet ja kes kujutavat rahvaelu paremini kui keegi teine. Tema tekstid olewat sobivad eesti keele õppimiseks ja seepärast toob kirjanduslugu pikki katkendeid tema teostest.

Lõpp-peatükk käsitleb Opetatud Eesti Seltsi. Ahlqvist kiidab seltsi raamatukogu, mida ta viljakalt kasutas. Vaadeldakse sõnaraamatu eeltöid, kirjastustegevust ja raamatulevitamist. Selts üritanud ajalehte asutada, kuid polevat luba saanud samadel põhjustel kui Soomes (s. o. Nikolai I surverežiimi tõttu); nüüd asendavat puuduvat ajalehte kalender. Seltsi «Toimetised» («Verhandlungen») sisaldavat häid artikleid. Pikemalt käsitletakse F. R. Faehlmanni elu, arengulugu ja kirjanduslikku tegevust, milleks autor näib olewat andmeid saanud ka suulistest teadetest. Faehlmanni muistendeist olewat eriti «Koit ja Hämarik» paljudes Euroopa keeltes tuntud, kuigi kaheldavat selle rahvapärasuses. Ahlqvist esitab muistendi ja mitme luuletuse tekstid koos soomekeelsete tõlgetega. Faehlmanni keeleteaduslikud artiklid olewat eesti keele õppimiseks sobivamadki kui E. Ahrensi grammatika. F. R. Kreutzwaldi võrdleb Ahlqvist E. Lönnrotiga, kuigi «Kalevipoeg» oli veel ilmumata. Eesti rahvalaulu ei hinda ta kõrgelt. Ta kahetseb D. H. Jürgensoni varast surma, mis kahjustanud keeleteooriat OES-is. Kirjandusloo lõpposa on ilmselt ajapuudusel jäänud hõredaks. Teos lõpeb optimistlikult: eesti rahva kannatusajad olewat möödas ja loodetavasti ärkavat ta kauaaegsest unest. Ahlqvisti hinnangud on küllalt julged ja iseseisvad, seejuures tabavad ja õiglased ning arvestatavad tänapäevalgi.

R. Põldmäe

Hõredaid ja tühje kohti eesti leksikograafias

Kultuurkeelte kirjavaras on eriline koht sõnastikel. Prantsuse Akadeemia on sajandite jooksul üheks oma peamiseks saavutuseks pidanud suurt, üha uutest trükkides ilmunud prantsuse keele sõnaraamatut «Dictionnaire de l'Académie française» (1694), mis rajas kindla aluse prantsuse kõrgele keelekultuurile. Suuremad soome-ugri rahvad ungarlased ja soomlased peavad samuti oma kiriakeele sõnaraamatuid rahvuslikuks uhkuseks. Niisuguste akadeemiliste väljaannete koostamisel on töötanud suured kollektiivid ja see on ikkagi kestnud suhteliselt kaua. Näiteks ungari seletavat sõnaraamatut «A magyar nyelv értelmező szótára» (I—VII) koostas pidevalt 17 inimest ja neile lisaks veel 10 ajutist abilist. Sõnaraamatu teoreetiliste probleemidega tegeles ja käsikirja redigeeris 18 leksikoloog. Töö kestis 12 aastat. Soome «Nyky-suomen sanakirja» (I—VI, 1931—1961) tegiاید oli vähem (12 inimest) ja töö kestis 34 aastat. Võrdluseks olgu öeldud, et eesti keele seletussõnaraamatut on seni koostatud umbes kaheksakesi ja ometi on jõutud üle poole käsikirja valmis.

Eesti leksikograafia senistest saavutustest ning puudujääkidest andis hea ülevaate esimene suurem eesti sõnastike näitus, mis toimus eesti raamatu juubelinäituste sarias möödunud aastal TA Teaduslikus Raamatukogus. Seal nägid paljud esmakordselt nii suurt hulka eesti sõnastikke. Juba see üksikasjus näituse peakorraldajate V. Milleri ja K. Roberti vaeva.

Millest on siis tingitud, et me oma vaimuvara üht põhilist valdkonda ei tunne või isegi näinud ei ole? Tundmine tuleb teadmisest. Kust aga võiks keelehuviline teada saada, millised sõnastikud meil on olemas, kui tänapäevani puudub isegi sõnastike bibliograafia? Ilma täpse bibliograafiata ei saa olla ka sõnastike koostamise ja väljaandmise asjatundlikku planeerimist — kuidas me muidu teaksime, millised alad mahajäänumatena vajavad rohkem tähelepanu ja viljelemist.

Mainitud näitusel kerkisid teiste hulgas kindlalt esile oskussõnastikud. Meie terminoloogiasõnastikud on juba möödunud sajandist alates olnud oma ala entusiastide töövili. Sihikindlalt teaduslikele printsiipidele tugineva terminite loomise ja vastavate sõnastike koostamise alga-

tajaks sai aga 1908. aastal Eesti Kirjanduse Selts, kes moodustas keeleteoimkonna ja erialade kaupa alatoimkondi terminite läbiarutamiseks. Niisugune mitme eriala spetsialistide ja keeleteaduste kollektiivne töö oli algusest peale edukas, mistõttu ilmusid kiiresti oskussõnastikud matemaatika (1909), maateaduse (1911), keemia (1914), arstiteaduse (1914), botaanika (1918) jt. aladelt. Erakordselt viljakaks muutus oskussõnade loomine 1920-ndaiast aastast alates. Seda stimuleeris emakeelne kool, eriti eestikeelseks saanud ülikool. Sõja tõttu tekkinud seisak ja üha suurenev mahajäämus andis end kaudu tunda. Kuid 1960-ndaiast aastast peale hakkas terminoloogiatöö märgatavalt paranema, nii et praeguseks on ilmunud terve hulk mitmesuguse suuruse ja ilmeaga oskussõnastikke eri valdkonnast, üks viimane suur vene-eesti tehnikasõnaraamat (1975). Seda uut tõusu ei kannu mitte ainult paar-kolm kutselist terminoloogiat, vaid eelkõige erialainimeste aktiivne koostöö keeleteadlastega. Teisiti pole see tänapäeval enam mõeldavgi. Haavavalt torkab aga silma humanitaarteaduste esindamatus uute oskussõnastike hulgas. Kuhu on jäänud ajaloo, keeleteaduse, kirjandusteaduse majanduse ja poliitökonoomia moodsad sõnastikud?

Täiesti erakordne olukord on meil õigekeelsussõnastikega. Hästi väljaarendatud keelekorraldustöö ja keeleuuendus kajastusid ka heades sõnastikes nagu «Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat» (1918), mille käsikirja koostaja J. Tamme mäe nimegi me ENE-st ei leia, J. Aaviku «Uute sõnade sõnastikes» (1919, 1921), 1720-leheküljelises põhiliselt J. V. Veski koostatud «Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatus» (1925—1937) ning pidevalt kordustrükkidena ilmunud E. Muugi «Väikeses õigekeelsuse-sõnaraamatus» (VÖS-id). Kuid pärast sõda jõuti 1960. aastani kaante vahele panna ainult kaks suure õigekeelsussõnaraamatu vihikut ja uus VÖS (1953). Niisuguses olukorras oli 1960. a. ilmunud «Õigekeelsuse sõnaraamat» omamoodi saavutuskivi, kuigi ta täiesti ei rahuldanud. Et järgneval viieteistkümnel aastal ei ilmunud kordustrükke, mistõttu paljudel eesti keele õpetajailgi ei ole eesti keele sõnastikku, see on muidugi juba lausa kurjast. Aga kui jõudsim viieteist aastat oodata

FOLKLOOR TÄNAPÄEVAL

Folklore tänään. Toimittaneet Hannu Launonen ja Kirsti Mäkinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Hämeenlinna, 1974. 207 lk.

«Tietolipas'e» sarja 73. number äratav juba väliselt tähelepanu oma erksavärvilise kujundusega ja kaanel oleva fotokollaažiga. Ka sisult, nagu kinnitab pealkiri, on raamat kaasaegne, mitte Agricola aegadesse või veel kaugemasse minevikku vaatav. Prof. Matti Kuusi avasõnast ema teada, et raamat on sündinud Smakeeõpetajate Liidu algatusel ja et teoksil on veel teisigi ainekult lähedasi artiklikogumikke.

Tutvustatavas raamatusse on koonatud 14 artiklit üheteistkümnelt autorilt. Need käsitlevad küllalt mitmekesist ja eripalgelist ainekku. Vaatluse all on terved alakultuurid, klassikaliste folkloorižanride tänapäevaseisund, aga ka seesugused nähtused nagu šlaagrid ja filmid. Kuigi viimastel on mõningaid kokkupuutepunkte folklooriga, kuuluvad nad pigem poploori mõiste alla. Kogumiku sellenimelises avaartiklis selgitabki M. Kuusi mainitud termini tähendust. Poploor on linliku massikultuuri see edukas osa, mis vastab lajade hulkade ootustele, harjumustele ja traditsioonidele ning on seetõttu omaks võetud. Lai levik on folkloori ja poploori ühine tunnus. Erinevusi on siiski rohkem: esimesel juhul vastuvõtjate aktiivsus, teisel juhul passiivsus; folkloorile on tunnuslik variaablus, poplooril see puudub; folkloor levib suuliselt, poploor mehaaniliste levitusvahendite abil.

M. Kuusi artiklid «Poploor» ja kogumikku lõpetav «Maailmalüürrika» on mõeldud eeskätt õpetajatele. M. Kuusi leiab, et õpetaja ei peaks rahvaluulet käsitledes eirama massikultuuri. Taotluseks olgu aidata õpilastel saada teadlikuks sellest, milles nad iga päev passiivselt kaelast saadik ujuvad, võimaldada neil vaadata maailma oma, mitte poploori tootjate silmade läbi. Selleks on M. Kuusi osutanud mõnede võimalustele. Esimene aste oleks noorte stiihilise kogumisharrastuse suunamine poploori talletamisele, et nii saada tuleviku tarvis usaldatavat uurimismaterjali. Jõukohane võiks õpilastele olla ka poploorikroonikate koostamine. Poploori vaatlusel koolis tuleb õpetajale kasuks sisuanalüüsi põhimõtete tundmine. Poploori uurimisel peab M. Kuusi perspektiivikaks motiivi-, funktsiooni-, žanri-, stiili- ja eriti struktuurianalüüsi. Viimase rakendusist tutvustab ta Itaalia semiootiku U. Eco uurimust Ian Flemingi romaanide ja Marja Paasio üliõpilastööd nädalalehe «Nyyrikki» armastusnovellide struktuuri kohta. M. Kuusi usub, et poploori käsitlemisest on kasu ka klassikaliste folkloorižanride lähendamisel õpilastele.

tele. Didaktika põhinõude kohaselt tuleb tuntu juurest minna tundmatu juurde — niisiis poplauljate kaudu vana Väinämöise juurde. See võimaldab teha rohkesti võrdlusi, annab enesetunnetusele ajaloolist perspektiivi. Ohud, mille eest autor hoiatab, on ühelt poolt kurtmine, et «enne oli kõik paremini», teiselt poolt usk, et «oleme saanud päev-päevalt üha paremaks». Ideaalne kiretus jätab küll M. Kuusigi maha, kui ta oma teises artiklis võrdleb soome kuulsaimat (467 keelde tõlgitud) laulu «Jos mun tuttu tuli» (A. Annisti tõlkes «Kui mu kul-lake tuleksi», «Kanteletar» II) ja muid muistseid jahvatajanaiste ning -neidude laule tänapäeva šlaagriga «Ei enam vaikida ma või». Ja kes tohikski seda talle ette heita. Regivärsilistele lembelauludele ei leita lähedasi mitte soome tänapäeva poplaulude seast, vaid rahvalaulude hulgast, mida on lauldud Lapist Lihavõttesaarteni. Näitetekstide seas on kaks kaunist ambo rahvalaulu Edela-Aafrikast, pärit soome misjonäri E. Liljebliadi kogust. Ambo rahvalaule lugedes hakkas kahju, et meil pole midagi seni järgnenud J. Kaplinski tõlgitud ja kommenteeritud rahvaste laulude sarjale (ajakirjas «Noorus» 1971). Ootaks nimelt tõsist valimikku (veel parem valimikke) maailma rahvaste lauludest. Muidugi oleks vaja ka täiskasvanuile mõeldud muinasjuturaamatuid, mitte ainult laste pildiraamatuid. Aga eks propageeri me ka ise väljapoole «Kalevipoega» ja mitte «Setukeste laule». Et me paraku pole kuhugi veel jõudnud omade pärimuste avaldamisega, on ehk eespool avaldatud soovid sobimatudki. Kuid olgu sellega kuidas on. Kindel on ometi, et paljud tunnustavad kaugete aegade ja maade luule tundmaõppimise vajalikkust.

Tegelikkuses on see ometi vaevane ja inimese mõttelaiskusele tuleb vastu «folklorismiks» nimetatud nähtus, mille all Pekka Laaksonen kirjutises «Folklorism, kohaldatud traditsioon» mõistab rahvaloomingu kõigi võimalike ja võimatute elementide sobitamist kaubanduslike, ideoloogiliste, ajaviiteliste ja muude eesmärkide teenistusse. (Lähedases tähenduses on rahvusvaheliselt kasutatud ka terminit *fakelore* 'võlts-, tehiskultuur'.) Seda on tinginud üha laieneva turismi vajadused — turisti jaoks peab maa(koha) omapära olema suurte teede äärde välja pandud. Muidugi pole turistid ainsad kohaldatud traditsiooni tarbijad: seatud (ja originaali mõnikord ainult nime poolest meenutatavat) rahvalaule ning -tantsu

eitavaid vorme, infinitiive ning partitsiipe. Kõik osad on kirjutatud süsteempäraselt ja igati asjatundlikult. Mineviku partitsiibi läänemere üldtunnuseks on toodud *-nut* ja *-nüt* (lk. 162), kuigi vadja keelest ja lõunaeesti murdest on esitatud näiteid selle kohta, et mineviku partitsiibi tunnuseks on võinud murdeti olla ka *-nuk* ja *-nük*.

Lk. 195 kõneleb A. Laanest «enkliitlistest partiklitest», nagu eesti *-gi*, *-ki*, soome *-kin* (*tulebki*, *allgi*; *tuleekin*, *allakin*), eesti *-p*, soome *-pa*, *-pä* (*see'p see on*). Neid «partikleid» nimetab ta «sufiksi-laadseteks sõnaosisteks», mis erinevad derivatsioonisufiksist selle poolest, et nad paiknevad muutelõppude järel. Oleks ehk juba aeg loobuda neist «partiklitest» ja hakata neid kutsuma kuidagi teisiti, kas või rõhusufiksiteks, sest nad pole ju mingid partiklid partikli otseses tähenduses. Lk. 196 on küll asjata öeldud, et eesti sufiks *-p*, soome *-pa*, *-pä* «on võib-olla laenatud balti keeltest». See on vana soome-ugri element, mida ka A. Laanest ise näib uskuvat.

«Sissejuhatus» viimane suur peatükk on läänemere keelte sõnavara päritolu kohta. Kõigepealt on esitatud valik oma sõnavara, s. o. sõnu, mis on üldsoome-ugrilist või isegi uurali päritolu. Neile järgnevad ühisläänemere sõnad. Käsitledes sõnu, mille levik piirdub peamiselt ühe keelega ja mille etümoloogiad pole kindlad, on A. Laanest siiski esitanud ka paar sellist sõna, mis on kas soomeugrilised (nagu vepsa *tšapta* 'raiuda', millele vastab komi *čapkyny*, norralapi *čuo'p'pät*, ungari *csapni*) või läänemere keeltes laiemalt levinud (nagu vadja *väittä* 'vedada', millele vastab eesti *vätama* 'sich anstrengen, drängen' jne.).

On meeldiv lugeda, et A. Laanest ei vaidle oletatavate substraatsõnade olemasolu vastu (lk. 214 j.). Substraatsõnad on tegelikult laensõnad, millele ei osata leida otseseid etümoloogilisi vasteid mingist teada olevast keelest. Läänemere keeltes on aga ka vanemaid ja nooremaid laensõnu, mille päritolu on etümoloogiseeritav. «Sissejuhatuses» on vaadeldud vanu indoiraani ehk *satem*-keeltest saadud sõnu ning neidki, mis soome-ugri ja indoeuroopa keeltes on ühised, kuid mille kohta ei või kindlalt öelda, kas nad on laensõnad emmal-kummal poolel või on nad mõlemasse keelkonda tulnud kolmandast keelest või tõendavad nad isegi soome-ugri ja indo-euroopa keelte algusulust. A. Laanest on toiminud õigesti, jättes selliste sõnade päritolu lahtiseks (lk. 214).

Balti laenudest on antud üsna ulatuslik loend. Lk. 218 öeldakse, et läänemere laenusid on balti keeltes suhteliselt vähem. Seda küll! Kuid ei tohi unustada tõika, et varem on arvatud ning arvatakse edasigi balti laenudeks ka selliseid

sõnu, mis seda pole, sest baltistid on alles hakanud suuremat tähelepanu pöörama soome-ugri keelte mõjule. Mitmed näilised balti laenud on kas soome-ugri omasõnad või vanemad indoeuroopa laenud. Vanade balti laenudega seoses on põgusalt mainitud ka hilisemaid, mis on saadud läti keelest. Kuna on öeldud, et vanu soome-ugri laenusid on balti keeltes vähevõitu, siis poleks olnud liigne mainida, et läti keeles on eriti ohtrasti eesti ja liivi laenusid.

Vanade germaani ning eri keeltesse tulnud alamsaksa, saksa ja rootsi laenude käsitlus on asjalik. «Sissejuhatuses» on puudutatud ka seda küsimust, kui suur on võinud olla vanagermaani mõju läänemere aluskeelele. A. Laanest on ses küsimuses õigel seisukohal, ta ei poolda vaadet, nagu oleksid germaani keeled põhjalikult muutnud läänemere keelte häälikulist struktuuri. Germaani laenude suhtes peab ütlema veel seda, et poleks küll vaja olnud J. Koivulehto järgi korrata, nagu oleks meie *laev*, soome *laiva* jne. vana germaani laen. See veesõiduki nimetus on soome-ugri sõna, millel on otsesed vasted mordva keeltes.

Slaavi laenud on üldiselt nooremad kui vanad balti ja germaani omad. Nende päritolu selgitamine on seega kergem ning lihtsam. Slaavi laenude puhul on senini lahtine vanimate laensõnade saamise aeg ja päritolu. Mõned arvavad, et läänemere keeltesse on need sõnad tulnud alles I aastatuhande teisel poolel m. a. j. Teised väidavad taas, et slaavi laensõnad on palju vanemad. Nad on saadud osalt juba lääneslaavlastelt, enne seda kui idaslaavlastel siirdusid Läänemere poole. A. Laanest ei eksi, pooldades slaavi laenude suuremat vanust. On usutav seegi väide, et enamik laensõnu on siiski idaslaavlastelt, kes I aastatuhande teisel poolel jõudsid läänemereleste naabruses.

«Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse» on sisult ning tehniliselt viimistluselt sümpaatne teos. Ta on rotaprintrükise hea näidis. Muus trükitehnikas poleks meil olnud võimalik seda teost nii hästi ning kiiresti avaldada.

Retsensiooni alguses on allkirjutanu öelnud, et tal oli mõningane tusatunne sellepärast, et ta polnud ise suuteline sellist raamatut kirjutama. Retsensiooni lõpus võib ta öelda, et igasugune tusk on lõplikult hajunud ning selle asemele on tulnud uhkustunne. Uhkustunne selle üle, et Tartu Riikliku Ülikooli kasvandik on avaldanud teose, mis kõigiti väärib rahvusvahelist tunnustust. Fennougristika seisukohalt on otse vajalik, et «Sissejuhatus» tõlgitaks mõnda enam levinud keelde, ka soome keelde, liiatigi selle tõttu, et ta on kompositsioonilt kirjutatud pigemini soomlastele kui eestlastele.

Paul Ariste

A. Laanest veenvalt, et ka isuri keel on iseseisev läänemere keel, mitte ainult mingisugune murderühm. Veel käesoleva ajani on eriti soome fennougristide hulgas neid, kes ei taha isuri keelele anda keeleõigust.

Võib ainult toetada A. Laanesti väidet, et eesti keele rannikumurde kujunemisel on kaasa mõjunud ka mingid põhjaeestlastest erinenud etnilised elemendid, olgu need mujalt sisse rännanud või kohaliku põliskasustuse jäänused (lk. 34). Sellele väitele oleks aga saadud veelgi tugevam alus, kui oleks arvestatud ka arheoloog M. Schmiedehelmi asjaomaste uurimuste tulemusi.

Läänemere keelte keerulisest häälikuloost on A. Laanest suutnud anda selge analüüsi. Ka on usutav, et läänemere keelte *h* pole tulenenud vahetult soomeugri keelte *č*-st afrikaadi muutumisel *h*-ks. Afrikaadist sai alguses *š* ja alles siis *h* koos algupärase *š* muutumisega (lk. 59). Klassikaline arvamus on see, et *č* on ühel juhul muutunud *h*-ks ja teisel juhul *t*-ks, mis on tegelikult ebaloogiline. Üks A. Laanesti tõestusnäide *č* > *š* > *h* kohta pole siiski sobiv, nimelt ersa *čapamo*, millele vastab eesti *hapu* ja soome *hapan*, om. *happamen*, sest ersa keeles on sõnaalguline *č* sekundaarne; mokša keeles on *šapama* (vrd. ersa *čejer*, mokša *šejör*, komi ja udmurdi *šyr*, meie *hiir*). Väike ebatäpsus on ka *č*-st kujunenud läänemere *t* näitestikus (lk. 59). Omaaegsele *č*-le ei vasta see *t* ehk *d*, mis esineb eesti sõnas *oodata* (*ootama*), vadja sõnas *õtõlla* jne., vaid see *t*, mis on kadunud kahe *o* vahelt: soome *odotella*, eesti murdeline *oduma*. Ersa keeles on *učoms* 'oodata'.

Lk. 61 pooldab A. Laanest E. Itkoneni arvamus, et sõnas *jooma* olevat vokaalide vahel olnud spirant *ɣ*, sest norralapi murdes on vastavas verbis tugevas astmes klusiil: *juk'kát*. Äsja on J. Mägiste siiski üsna uskuma panevalt näidanud, et lapi verbile *juk'kát* võib vastata eesti murdeline *jugama* 'jooma'. Seega pole täiesti kindel, et *jooma*-sõnas oleks olnud spirant *ɣ*.

Käsitledes häälikumuutusi, mis on ühised vaid osale läänemere keeltele, näib A. Laanest olevat selle teooria poolt, et läänemere aluskeeles («Sissejuhatuses» autoril: *algkeeles*) pole olnud *ō*-d iseseisva foneemina. Ta mõõnab siiski, et «on küll võimalik, et tagavokaalsetes sõnades esines *e* variant, mida hääldati mõnevõrra tagapoolsemana kui eesvokaalsetes sõnades» (lk. 79). Selle arvamuslega võib leppida, sest sellega on ikkagi öeldud, et tagavokaalseis sõnus polnud *e*-d. Teatavasti on *ō* iseseisev foneem vadja, eesti ja liivi keeles. Miks ei võinud see olla foneem juba läänemere aluskeeles? Peab võtma arvesse, et kaugemais sugulaskeelis (nagu mordva keeled) on sageli esimeses silbis tagavokaal seal, kus eesti

keeles on *ō*. Retsensent usub isegi seda, et läänemere aluskeele vanemal arenemisastmel oli paitsi *ō* olemas ka *y* (= vene *ы*). Läänemere keeltes on õige ohtrasti selliseid tagavokaalseid sõnu, mille *i*-le näiteks mordva keeltes vastab tagavokaal, enamasti *o*: eesti *ihu*, soome *iho*, ersa *jožo* 'ihu, nahk'; *istuda*, soome *istua*, ersa *ozams* 'maha istuda'; soome *nila* 'puumähk', ersa *nola* 'mähk'; eesti *sig*, soome *sika*, ersa *tuvo*, mokša *tuva*; eesti *mina*, soome *minä* (< *mina*, om. *minun*), ersa, mokša *mon* jne. Sellised paralleelid sunnivad arvama, et läänemere aluskeeles oli tagavokaalseis sõnus *y*, mis hiljem on muutunud *i*-ks, nagu murdeti ka *ō* muutus *e*-ks. Lk. 80 on juttu vokaalharmoonia kaost. «Sissejuhatuses» arvatakse, et *e* ja *i* võisid esineda ees- ning tagavokaalseis sõnus. Retsensent tahaks siiski uskuda, et just eesti murretes ja vadja keeles on säilinud algupärased suhted, s. o. eesvokaalseis sõnus on järgsilpides *e* ja tagavokaalseis *ō*. Miski seik ei takista oletamast isegi seda, et tagavokaalseis sõnus võis murdeti ka *y* pro *i* säilida üsna kaua, sest muidu pole seletatavad niisugused vadja murdeseigad nagu *kurki* 'kurg' ja *mäi* 'mägi', kus *i* ees *k* on muutunud *č*-ks, kuid mingi tagapoolsemalt hääldatud vokaali ees võis püsida.

Häälikulooste peatükkide kohta võib kokkuvõtlikult öelda, et need on kirjutatud suure asjatundmisega.

Läänemere keelte morfoloogia ei põhjusta nõnda palju vastuväiteid kui foneetika- ja fonoloogiaosa. «Sissejuhatuses» on morfoloogiat käsitletud enam kui 100 leheküljel (lk. 89—196), nõnda et see on teose kõige ulatuslikum peatükk. Siin räägib kõik sellest, et A. Laanest on põhjalikult tutvunud eri arvamusetega, neid hoolikalt analüüsinud ning esitanud omad seisukohad, millele pole peaaegu midagi vastu vaielda. Hästi on kirjeldatud ühe- ja kahefüveliste sõnade olemust ning esinemust. On toodud esile kõik neli mitmuse tunnust (*t*, *i*, *n* ja *k*) ning näidatud, kuidas need on kasutatud ja kasutatakse. On osutatud, missugused käänded on primaarsed ja missugused hilistekkelised. Paika peab ka väide, et mõned käänded, nagu ekstessiiv, pole kunagi olnud üldtarvitavad (lk. 112). Üldtarvitavad ei ole usutavasti kunagi olnud ka vana komitatiiv, meie ja soome vana kirjakeele terminatiiv ja liivi daativ. Instruktiivi kohta arvab A. Laanest traditsioonipäraselt, et seda võidi kasutada vahel ka ainsuses, näiteks soome *jalan*, eesti *jala* 'jalgsi' (lk. 109). Retsensent sõandab siiski olla sellel seisukohal, et instruktiiv oli üksnes mitmuse kääne ja et sellised mäarsõnad nagu *jalan* on pelgalt genitiivid, sest ka genitiiv võib anda adverb.

Verbi puhul on käsitletud isikulõppe, aja-, kõneviisi- ja impersonaalitunnuseid,

RAAMAT, MIS AVAB VÄRAVA LÄÄNEMERE KEELTE MINEVIKKU JA OLEVIKKU

Arvo Laanest. Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn, 1975. 240 lk. Hind 1 rbl. 67 kop.

Kui retsensent luges läbi selle raamatu, oli tal kahesugune tunne. Oli tusa-tunne ja oli heameel. Tusatunne tekkis isiklikust alla- ja mahajäämisest. Aastate eest oli ka retsensent kavatsenud avaldada läänemere (ehk nagu teised ütlevad: läänemeresoome) keelte ajaloo õpiku kõrgkoolidele. Ta oli hakanud koostama käsikirjagi, ent see jäi pooleli osalt teiste kirjutus- ja uurimisülesannete, osalt küündimatuse tõttu. Nüüd on allkirjutatud tõeliselt hea meel, et temast on ette jõutud. On hea meel, et A. Laanest on kirjutanud parema raamatu, kui oleks leenu too retsensendi oma. Vaatlusele tulevas teoses on käsitletud läänemere keeli igast küljest. Retsensendi omasse oli kavatsatud üksnes foneetika ja morfoloogia.

1872. aastal kaitses Mihkel Veske doktoriväitekirja, millega ta rajas kindla aluse läänemere ning teistegi soome-ugri keelte võrdlev-ajaloolisele uurimisele. Eesti, soome, ungari, vene, rootsi, taani, kariaala, vepsa jt. lingvistid on läänemere keeleteadust edukalt mitmes suunas arenanud. On kirjutatud palju, nõnda palju, et põlinegi fennougrist peab alata mõne raamatu lahti lõoma ning kätte otsima, mida on üldiselt kehtivatele vaadetele lisatud või missugused vanad tõeksnidamised on kummutatud. Pole ju olnud sellist kokkuvõtlikku teost, kus oleks ühiste kaante vahel toodud esile kõik see, mida igaüks peaks läänemere keeltest teadma. Oma teose eessõnas on A. Laanest õigesti maininud, et väärtuslikke käsiraamatuid on vaid üksikute keelte kohta, neis pole aga seatudki eesmärgiks kogu läänemere keelerühma süstemaatilist käsitlet, või kui ongi käsitletud kõiki keeli, siis on seda tehtud ebapiisavalt või üksnes enese poleemiliste seisukohtade õigustamiseks. Fennougristika teatmeteoste hulgas oli läänemere keelte kohal pikka aega ilmne lünk, mida nüüd A. Laanest on püüdnud täita.

Et läänemere keeleteaduses on senini kõige olulisemaid tulemusi saavutatud võrdlev-ajaloolise meetodiga, siis on A. Laanesti teoses aineklikku võidud analüüsida esmajoones võrdlev-ajalooliselt. Autor on siiski ikka silmas pidanud ka keelte praegust seisut.

«Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse» annab kõigepealt ülevaate Läänemere mail elavate soomeugrilaste asumis-aladest ning iga keele kõneleja arvust. Sellele järgneb kokkuvõtte läänemere laste etnilisest ajaloo st ja keeltest. Teose autori

peaesmärk on olnud just keelte üksik-asjalik põhtimine, nagu seda ütlev juba pealkirigi. Lugeja ette on toodud keelte iseloomulikud jooned keeliti ja isegi murdeti. On käsitletud ka kirjakeelte arengut ning olemust. Ulatuslik peatükk on läänemere keelte uurimise ajaloo kohta. Põhjalikult vaadeldakse keelte endist ja praegust häälikusüsteemi. Suurt tähelepanu on pööratud konsonantide ja vokaalide muutustele, mis on toimunud aegade jooksul eri keelis või mis on ühised kõikidele keeltele. Mahukas on ka morfoloogiapeatükk. Süntaksist on puudutatud küll vaid üksikuid nähtusi, kuid need ongi just peamised, mis on tekitanud ja tekitavad probleeme. Küllaldane ülevaade on esitatud ka läänemere keelte sõnavara päritolust. Teose väärtust tõstab rikkalik bibliograafia iga peatüki ja alapeatüki lõpus.

Pole tarvis raisata lugejate aega teose kõigi väärtuste detailse loetlusega, sest neid on palju. Oluline on esile tõsta vaid seda, mis on täiesti uus või mis kummutab endiste autorite vaated. Teoses pole kuigi mainimisväärselt eksimusi või kõhk-lusi tekitavaid seiku. Ent mõningaid siiski on.

Etnilist ajalugu käsitledes (lk. 12 j.) on A. Laanest asunud õigele seisukohale, et läänemere laste eraldumise sugulashõimudest ning ka kujunemise eri üksusteks peab viima palju kaugemasse minevikku, kui seda on oletatud E. N. Setälä klassikalise teooria järgi. Mis puutub läänemere laste hargnemisse, siis vaidleb A. Laanest õigustatult vastu teooriale, nagu oleksid läänemere aluskeele murded algselt jagunenud põhja-, edela- ja kagurühmaks. Nõnda olevat soome keele läänemurded kujunenud põhjarühmast, eesti ja liivi keel edelarühmast, ent muinaskariaala ja vepsa keel olevat sekundaarsed, tekkinud põhjarühma ja Peipsi taga kõneldud kagurühma keele segunemisel. A. Laanest pooldab vaadet, et kariaala ja vepsa keel on tekkelt samuti primaarsed nagu teisedki vanad läänemere hõimukeeled (lk. 17 j.).

Läänemere keelesisesest murdelisest jagunemisest on hea ülevaade. Kõneldes kariaala keelest on öeldud, et selle põhimurrete hulka kuulub liüdi murre. Seda murret, mis on nagu vahelülilis kariaala ja vepsa keele vahel, on viimaselgi ajal mõned uurijad pidanud iseseisvaks keeleks või vähemalt iseseisvaks murderühmaks. Poleks olnud paha, kui selle küsimuse kohta oleks «Sissejuhatuses» lähemalt sõna võetud. Oma raamatus tõestab

sellest, et pole esindatud 1920.—1930-ndail aastail Nõukogude Liidus elanud ja töötanud eesti proletaarse luuletajate loomingut (peale ühe katkendi H. Pöögelmanni poemist «Neile, kes «langesid võitluses vendade eest»). Üleliidulisele lugejale oleks ilmselt huvi pakkunud ulatuslikum tutvumine selle osaga eesti luulest, mis on tüpoloogilises suguluses vene ja teiste nõukogude vennasrahvaste proletaarse luuleloominguga.

Esmakordselt tutvustatakse kõnesolevas antoloogias esinduslikumalt «Noor-Eesti» luulet (G. Suits, F. Tuglas, V. Grünthal-Ridala ja loominguliselt neile lähedane E. Enno). Juba sissejuhtavas artiklis on «Noor-Eestile» pööratud eelmiste venekeelsete väljaannete ja käsitlustega võrreldes suuremat tähelepanu, jälgitud seoseid Euroopa kirjandusvooludega XX sajandi alguskümneidel. Kui mõned üksikud E. Enno ja V. Grünthal-Ridala värssid on varasemates nõukogudeaegsetes tõlkeantoloogiates ja Nõukogude Eesti venekeelsetes ajalehtedes küll ilmunud, siis G. Suits esineb nüüd praktiliselt esimest korda üleliidulise lugeja ees (koodanlikul ajal väljaantud J. Sumakovi tõlkekogu G. Suitsu loomingu on juba ammu bibliofiilseks harulduseks muutunud). Tundub, et valik G. Suitsu luuleloomingust on tehtud hästi ja esindab poeeti mitmepalgeliselt: revolutsioonilise romantikuna sajandi algul («Meri»), filosoofilise mõtteluule viljelejana («Eneseteostus»), imperialistliku sõja ja kodanliku ühiskonna teravapilgulise kriitikuna («Krupp», «Koduretk») ja peenetundelise armastuslührikuna («Inspiratsioon» jt. luuletused). Õnnestunud on S. Semenenko, N. Javorskaja ja V. Roždestvenski uus- ja esmatõlked Suitsu küllaltki keeruka struktuuriga värssidest (nagu näiteks «Meri», «Kiri hallis ümbrikus», «Eneseteostus»), kusjuures igaüks neist esindab ilmekalt ka tõlkija isikupärast laadi.

Esmakordselt nõukogude ajal on tõlkeid H. Visnapuu, H. Adamsoni ja H. Talviku luulest. Neist parimaks tuleks nii valiku kui tõlke kvaliteedi seisukohast pidada H. Talviku luulet tutvustavat osa (tõlkijad S. Semenenko, R. Vinonen, M. Borissova). Tõlgetes on tabatud poeedi paradoksaalsust, völlahuumorit, lüürilise kangelase epateerimist «korralikus seltskonnas».

J. Barbarus, A. Alle, J. Kärner, J. Sem-

per ja J. Sütiste on üleliidulisele lugejaskonnale tuttavamad — igaühe loomingu on juba 1940.—1960-ndail aastail ilmunud tõlkekogusid, nende värssed on vahendanud mitmed tuntud vene nõukogude luuletõlkijad (G. Sengeli, A. Golemba, L. Toom, P. Antokolski, V. Azarov, V. Roždestvenski, B. Tomaševski jt.). Kuigi tegu on enamasti reaalse põhjal tehtud tõlgetega, on hea värsikvaliteet tõlkijate eneste kõrge poeetilise kultuuri ja kirjandusliku eruditsiooni vili (eriti on see kehtiv V. Roždestvenski, B. Tomaševski ja G. Sengeli kohta). Antoloogia koostajad on pidanud tõlkeid hoolikalt valima juba olemasolevaist tõlkekogudest, uusi on põhiliselt vaid J. Semperi luulest. Sisuline valik on üldjoontes rahuldav ja lugeja saab küllaltki selge pildi iga poeedi loomelaadist. Kuid seejuures (ja küllap selles pole süüdi ainult tõlge) mõjub J. Barbaruse värss kuidagi väga raskepäraselt, ei pääse küllaldaselt määral mõjule A. Alle satiirikulant. Antoloogia parimate lehekülgede hulka kuuluvad need, mis tutvustavad J. Sütiste loomingut. Lugejal jääb temast tõesti igas mõttes soodne mulje. Ja mitte ainult tänu tsükli «Arm» traagilis-optimistlikule ja humanistlikule elutunnetusele, värsside emotsionaalsele sugestiivsusele, mis on vene keeles adekvaatse jõulisusega edasi antud — see osa on õnnestunud tervikuna. Nauditav on «Puškinit lugedes» V. Azarovi puškinlikult selges ja ladusas vene värssis jmt. Sütiste luuletused. Sütiste värssid kõlavad kui hea vene luule: tõlkes on ilmselt saavutatud sisu ja vormi optimaalne ühtsus (millest jääb nii mõnigi kord vajaka eesti luule tõlgetes vene keelde).

Eesti luule paremiku esindavate autorite rea lõpetavad kõnesolevas kogumikus A. Sang ja J. Smuul. Kui A. Sanga loomingut on tutvustatud küllaltki esinduslikult, siis näiteid J. Smuuli luulepärandist on toodud siiski liiga napilt — vaid 8 luuletust, mis tutvustavad teda põhiliselt kui merelaulikut ja — hästi tagasihoidlikult, vaid paari luuletusega — kui mõttelüürikut.

XIX ja XX sajandi eesti luuleklassika paremiku tutvustajana vene ja üleliidulisele lugejaskonnale on antoloogia suure väärtusega. Ta annab luulehuvilistele hea ülevaate eesti luuletajaist ajaloolises läbilõikes ning temaatilises, stiililises ja žanrilises mitmepalgelisuses.

N. Bassel

deldakse K. J. Petersonist alates kuni sajandi lõpu realistliku luuleni (J. Tamm ja Juhan Liiv). XX sajandi alguse luulet käsitletakse diferentseeritult (proletaarne luule, «Noor-Eesti» oma vastuolulisuses, üksikasjalikumalt G. Suitsu luuleloomingu). 1920.—1930-ndate aastate luule vaatlusel on autor jälginud poeetilisi suundi ja rühmitusi («Siuru», «Tarapita», «Arbujad»). Hea on see, et S. Issakov annab oma käsitluses vene lugejale nii vajalikke maailmakirjanduslikke orientiire seoses ühe või teise eesti luule nähtusega, mis asetab nad rahvusvahelises ulatuses kindlasse kirjandusajaloolisse taustüsteemi, üksikasjalikumalt portreed on antud J. Semperist, J. Barbarusest, J. Kärnerist, A. Allest, J. Sütistest, H. Visnapuust, H. Adamsonist, H. Talvikust ja A. Sangast. Tuuakse olulisemaid andmeid ka iga luuletaja tõlketegevuse kohta.

Nõukogude perioodi luule ülevaade on põgusam. Üksikasjalikum portree on antud vaid J. Smuulist.

Antoloogias on esindatud 28 eesti luuletaja looming — K. J. Petersonist J. Smuulini. G. Suits, H. Visnapuu, H. Adamson ja H. Talvik esinevad nõukogudeaegses vene tõlkeantoloogias esmakordselt. Koostajad on hoolikalt valinud tõlkevariante, mitmed luuletused (eriti A. Reinvaldi, Juhan Liivi, G. Suitsu ja A. Sanga loomingust) on käesoleva antoloogia jaoks uuesti tõlgitud. Hea on, et varasemate aastate põhilisel reaaluste järgi tehtud tõlgete kõrval, mida koostajad on pidanud antoloogiasse kõlblikuks, on siin ka värskemaid A. Sokolovi, N. Javorskaja, B. Steini, S. Semenenko ja R. Vinoneni tõlkeid originaalist. Mitte üksnes heakõlaliste, vaid ka originaali mõttesügavust, meeleolu ja kujundilist omapära hästi edasiandvate tõlkijate hulgast väärivad eriti esiletõstmist A. Sokolov K. J. Petersoni, B. Stein Juhan Liivi ja H. Adamsoni ning S. Semenenko H. Talviku luule heatasemelise vahendamise eest. Kahju, et suhteliselt tagasihoidlikku kasutamist on leidnud Leon Toomi tõlkepärand Juhan Liivi ja J. Smuuli loomingust. Et tege mist on meistritööga, selles võib veenduda, lugedes paralleelselt «Eesti Raamatu» väljaandel hiljuti ilmunud Leon Toomi raamatut «Среди друзей» (1976), mis sisaldab originaalluuletuste kõrval hea valiku eesti luule tõlkeid.

Missugusel määral annab antoloogia ettekujutuse ühe või teise eesti luuletaja loomingulisest palgest, kui võrd õnnestunult on valitud nende loomingut esindavad luuletused ja — *last not least* — kuidas jääb kõlama selle antoloogia kaudu vahendatav eesti luule vene lugejale? Nisugused küsimused tekivad paratamatult, kui silmas pidada raamatu adressaati ja arvestada ka seniseid tagasihoidlikke kogemusi eesti luule tutvus-

tamisel üleliidulisele lugejaskonnale. Ilmselt on seekord õnne olnud K. J. Petersonil. Kuigi teda ei tõlgitud vene keelde esmakordselt, annab käesolevas antoloogias esindatud Petersoni luuletuste valik hea ettekujutuse tema teemaringsist, žanrilisest omapärasest ja loomelaadist. V. Roždestvenski ja eriti A. Sokolovi tõlked (üks esmatõlge ja kaks uustõlget kõnesoleva kogumiku jaoks) on žanriliselt ja stiililiselt originaalile vastavad ja jätavad ühtlasi heakõlalise vene värsi mulje. F. R. Kreutzvaldi loomingut esindavatest värssidest tahaks ära märkida «Kalevipoja» tuntud tõlkefragmentide kõrval (tõlkijad V. Deržavin ja A. Kotšetkov) A. Sokolovi poolt tõlgitud luuletusi «Priusele», «Isamaa laul» ja «Tervitus». L. Koidulalt on seekord 26 luuletust (neist 6 uustõlget N. Javorskaja sulest). Tõlgetes on hästi säilinud Koidula värsi lihtsakoelisuus, poetessi patriootliku luule emotsionaalne hingestatus ja elav loodusetaju. Tundub samuti, et Koidula loomelaad on N. Javorskajale eriti südame lähedane, tema tõlgetele on omane koidulalik nukravõitu emotsionaalsus, värsi lihtsus ning heakõla.

F. Kuhlbars, M. Veske ja A. Reinvald on esindatud meie arvates ehk liigagi ulatuslikult, igaühe loomingust piisanuks paarist-kolmest ilmekamast näitest, ruumi kokkuvõtte oleks võimaldanud esinduslikumalt tutvustada mõnda XX sajandi poeeti. Praegusel kujul mõjub aga nende luule veidi monotoonset, juba tuttavate teemade varieerimisenä, mis lugejale kvalitatiivselt midagi uut ei paku. Õeldu on kehtiv ka J. Tamme, Jakob Liivi, K. E. Söödi ja A. Haava luule esindamise kohta (kuigi võib aru saada antoloogia koostajate soovist tutvustada vene lugejat ulatuslikumalt eesti realistliku luule esimeste näidistega). Nimetatud tõlgete kvaliteet ei küüni aga keskmisest tasemest kõrgemale; meeldivaks erandiks on N. Javorskaja mõned uustõlked, eriti A. Haava loomingust.

Seevastu Juhan Liivi tõlked kuuluvad parimate hulka kogu antoloogias. Juhan Liivi loomingut tutvustav osa on nauditav tervikuna kui sügavalt emotsionaalne, traagiliselt pingestatud ja isikupärane poeesia. Et see kõlab hea vene luulena, selle eest võlgne me tänu B. Steinile (10 uustõlke autorile), Leon Toomile, V. Ruškisele jt. Juhan Liivi vahendajatele. Igati õnnestunud on ka luuletuste valik, mis annab vene lugejale peaaegu adekvaatse ettekujutuse Liivi liürilisest kangelasest, luuletaja lemmikteemade ringist ja omapärast ning paneb lugeja mõtlema tema loominguga aegumatu ja üldinimlikule väärtusele.

Eesti proletaarsete poetide loomingut esindavad antoloogias H. Pöögelmann ja J. Lilienbach, kumbki nelja luuletusega. Luuletuste valiku ja tõlgete kvaliteediga võib üldiselt rahule jääda, kahju ainult

peamiselt kunstiliste vahendite nõrkuse tõttu. Loiuks ja paiguti otsituks jääb problemistik, karakteritel on vähe tugevaid pidepunkte neid ümbritsevas tege-likkuses. Autobiograafiline ainestik (vt. ka O. Kruusi luulekogu «Ma tulen Ote-

päält») on loomulikult teatav eelis, võr-reldes täiesti võõra materjaliga, kuid ega keegi tee etteheiteid materjali valikule, küll aga teostusele, mille vajakajäägid on liigagi äratuntavad.

Enn Mälgand

EESTI LUULE ANTOLOOGIA VENE KEELES

Поэты Эстонии. Вступительная статья и биографические справки С. Г. Исакова. Составление и примечания Н. Г. Андрезана и С. Г. Исакова. Редакция стихотворных переводов Вс. Рождественского. (Малая серия «Библиотеки поэта».) «Советский писатель», Ленинградское отделение, 1974. 664 lk. Hind 1 rubl. 21 kop.

Eesti luule vahendamine vene lugejas-konnale tõlkeantoloogiate kaudu on täna-seks juba küllalt pika ajalooga. 1898. aastal ilmus Peterburis N. Novitši toime-tatud lühivalimik «Поэты Финляндии и Эстляндии», mis sisaldas kolm katkendit F. R. Kreutzwaldi «Kalevipojast» ning näiteid L. Koidula, A. Grenzstein-Piiri-kivi, M. Veske, G. E. Luiga, J. Kunderi, J. Tamme ja J. Kaljula (J. Jaksi) luulest. 30 aastat hiljem — 1928. aastal avaldas Igor Severjanin tõlkeantoloogia «Поэты Эстонии», mis sisaldas juba 149 luule-tust 33 eesti autori sulest ning esindas eesti luulet tema saja-aastase arengu läbilõikes — F. R. Kreutzwaldist V. Adamsini.

Ulatuslikum ja süsteemikindlam eesti luule vahendamine venekeelsete tõlke-antoloogiate kaudu algas alles nõukogude ajal. 1948. aastal ilmus Moskvas mahukas antoloogia «Поэты Эстонии», mille koostajaiks olid V. Azarov, P. Viiding ja S. Spasski. See sisaldas ainult eesti nõu-kogude poeetide loomingut (kokku 16 au-torilt), tõlkijateks mitmed tuntud vene nõukogude luuletajad (V. Azarov, V. Se-fner, V. Roždestvenski, B. Kežun, A. Tši-villihin, B. Tomaševski jt.), kes lähtusid enamasti reaalsest tõlkest. 1950. aastal ilmus Moskvas veelgi mahukam tõlke-kogu «Поэты Советской Эстонии» (toi-metanud V. Kazin ja Liidia Toom), mis sisaldas 18 eesti nõukogude luule-taja loomingut, tutvustades ka sõjajärg-setel aastatel kirjandusse tulnud poeete. Tõlkijate hulgas oli eespool mainituile lisaks teisigi tuntud vene poeete, nagu P. Antokolski, G. Sengeli, N. Assejev, P. Zeleznov, V. Zvjagintseva jt. Valiku-printsiibiks oli mõlema antoloogia puhul eeskätt temaatiline aktuaalsus, mitte läbi-lõike andmine eesti luule ajaloolisest arengust. Arvestada tuleb sedagi, et teine kogumik koostati 1950. a. eesti kirjan-duse ja kunsti dekaadiks Moskvas. Nimetatud antoloogias oli mõningal mää-ral ka otsetõlkeid eesti keelest A. Soko-lovi ja Leon Toomi sulest.

Järjekordne dekaadikogumik «Поэты Советской Эстонии» anti välja 1956. aastal (koostanud V. Azarov, B. Kežun ja V. Roždestvenski). Seekord olid esin-datud 40 eesti luuletajat A. Haavast ja J. Sütistest 1950-ndate aastate kesk-paiku debüteerinud autoriteni, nagu L. Hainsalu, M. Seping, V. Verev jt. Tõl-kijad olid enamasti vene nõukogude luu-letajad, otsetõlget esindasid J. Sumakov, Leon Toom, A. Sokolov ja mõned vähem tuntud luuletõlkijad. 1959. aastal anti Leningradis välja kaheköiteline «Антология эстонской поэзии» (koostanud E. Nirk ja P. Rummo, sissejuhatav artikkel E. Nirkilt). See tutvustas juba eesti luule arengut ajaloolises läbilõikes — esimene köide K. J. Petersonist Juhan Liivini, teine A. Haavast ja K. E. Söödist I. Kolla ja E. Niiduni, kokku 52 eesti luuletajat XIX ja XX sajandist. Mahukas antoloogia esitas vene lugejale vähem tuntud poeete rahvusliku liikumise perioodist ja eesti proletaarseid luuletajaid, tutvustas ka uemaid nähtusi 1950-ndate aastate eesti nõukogude luulest. Tõlkijate koosseis oli enam-vähem samasugune kui sõja-järgsetes antoloogiates. 1961. aastal ilmus «Библиотека Поэта» suures sarjas mahukas (489 lk.) XIX sajandi eesti luule antoloogia. Koostajaks, eessõna ja kommentaaride autoriks oli P. Rummo, tõlgete toimetajaiks P. Antokolski ja Leon Toom. Esindatud oli 21 eesti luuletajat K. J. Petersonist ja F. R. Faehlmannist Juhan Liivi ja A. Haavani, tõlkijateks 43 vene poeeti (kaasa arvatud Igor Severjanin, J. Sumakov ja Leon Toom).

Vaatlusele tuleb kogumik «Поэты Эстонии» on seega kaheksas, nõukogude ajal aga kuues valikuline luuleantoloogia, mille eesmärgiks on tutvustada eesti luule vene lugejaskonnale.

Antoloogiast leiame S. Issakovi sisse-juhatava artikli, mis annab ülevaate eesti luule arengust läbi sajandite. Vajalikul määral valgustatakse selle kujunemise ajaloolist fooni ja folkloorseid allikaid. XIX sajandi eesti luule arengupilti vaa-

silma eriilmeliste tüüpide püüdmisel ning nende olemuse põhitunnuste avamisel. Lennarti karjasepõlv on küll tinglikult markeeritud (arvatavasti selleks, et anda talle rohkem võimalusi oma mõtteid mõelda ja ümbrust silmas pidada), kuid tulevase õpetatud mehe eluvundamendist lejame mõndagi aimatavat, mis teda kohalikust vaimulaadist esile kergitab. Avajutustuses «Pulmavärvad» kipub Lennarti roll küll pisut hajuma ja raske on põhjendada laia tegutsemishaaret, mille poolest lugu silma torkab. Järgnevas loos («Naine üheks talveks») me Lennartit ei kohta, kuid see-est kolmandas («Kosjaskäik») teeb ta juba mehetegusid.

«Põllumehe poeg Lennart Varjun» satub apteekri tütre Vilja kosimisel santi olukorda, millest teda esialgu päästab apteekrimaja aken. Lugu on kirja pandud nii, et on püütud vältida suuremaid põhjendusi ja hoidutud järeldustest. Autori ebakindla hoiaku tõttu jääb kirjutatu vähe mõjuvaks. Siia võib lisada, et «Kosjaskäigule» iseloomulik ebalev tegevuskulg (kui mitte öelda sihitus) on suuresti omane kogu Kruusi raamatule. Lisaks ebakindlale kompositsioonilisele lahendusele on tunda ka teost läbiva stiili ebaühtlust. Paiguti võtab võimust olustikuliste kõrvalepõigetega liialdamine, lugejale püütakse nagu kõike selgeks teha: kus asub üks või teine talu, mida silmapiiril näha jne. Olustikulised arendused teevad nii mitugi lugu lõdvaks, sest nad kipuvad jutustustes võõrosadeks jääma. Jutustuses «Pudelipõhi» saab kõik juba loo algul selgeks. Autori kinnitused, et maal võib hommik ilus ja õhk puhas olla, et rinnalapsega ühes toas ei saa teadust teha, et maaparandajad ja karjamaaniisutajad on looduserüvetajad, — kõik need vaid pikendavad teed niigi selge lõpplahenduse poole ning annavad jutustusele mingi plakatlikkuse ilme.

Allakirjutanul puuduvad andmed «Tabamata armastuse» lugude kirjutamisaja kohta. Ent mõnesugune erinevus stiililises kui ka kontseptuaalses terviklikkuses on märgatav. On jutustusi, milles autorihoiak on ebamäärane, kirjanik püüab lühikeses loos anda võimalikult palju materjali, mille omavaheline seostatus muutub küsitavaks. Siit ka ohtrasõnalisus, vähene viimistletus. Puudu jääb lopsakat materjali organiseerivast telgprobleemist. Side süzee hargnevuste vahel on tihti loid. Väliselt kirjeldatud karakter ja selle tegutsemisruum ei muutu ju isenesest veel väärtuseks. Lugemisel tekitab mitmeid tõrkeid jutustus «Pulmareis», kus kõik tegelased midagi teevad ja millegi poole nagu püüdvad, kuid dialoog ja kogu lugu tervikuna jätvad keskpärase ajaviiteloo maigu, sest üksikosade probleemitu konglomeraat ei mõju tervikliku kunstiteosena.

Mõneti iseloomulik on «Tabamata ar-

mastuse» üksikosadele see, et autor püüab neid ühendada üpris suvaliselt («Vanaisa», «Pulmavärvad»). Jutustuses «Naine üheks talveks» seisavad looduse ja tegevuspaiga kirjeldused lahus Toki Ruudi olemuse küsimustest, on oma sõnavalikut kohati hallid ja ilmetud.

«Maja ühe eeskojaga» nõuab arvustajalt süvenemist. Mitte küll teemakäsitluse poolest. Viieteistkümmele leheküljele on autor koondanud mitmeharulise elupildi, kus tegutsevad inimesed õpetatud zootehnikust kuni küla jutumoorini välja. Peab ütleva, et tänases eesti kirjanduses ei kohta kuigi sageli selliseid külaelupilte. Isegi pealiskaudsel vaatlemisel torkab maaelu silma oma probleemide elulisusega, tehiskikkus on seal seni veel juurdumata. Eriti võib külaelu huvi pakkuda keele poole pealt vaadatuna. Seda viimast on eesti kirjandus asunud ka ära kasutama (M. Traat, N. Baturin, Tuulikud jne.). Sellest leiab tuge ka O. Kruusi raamatus. Võiks küll «ära kasutama» asemel ütelda «päästma», sest aeg teeb oma töö. Murdekeelne dialoog lisab midu banaalsevõitugi loole tubli annuse värskust. Selles jutustuses nagu mõnes teiseski hakkab silma liigne üheplaanisus tegelaste kujutamisel; tegutsemistuhinas kaotavad nad oma individuaalsuse, jäävad värvivaeseks. Sama võib ütelda ka Lennart Varjuni kohta, kuigi talle on antud aega ja ruumi tegutsemiseks. Mingi mannekeenlikkus (halvas mõttes) on omane «Pulmareisi» naistegelastele. Tühine inimene ei tohi ju jääda kirjanduslikult tühjaks ja kaalutuks. «Pulmareisi» siia-sinna autosõidud, saun ja öö heinalakas ei aita luua pilti ei ummikusse aetud mõtetega Lennartist ega tema reisiseltskonnast. Leige ja kobav jutustamismaneer suurendab veelgi karakterite hajuvust.

Ei saa ütelda, et kõik Kruusi tegelased on ilma jäänud isikupärasest hoiakust ja mõtestatud tegutsemisloogikast. «Pulmavärvates» on Patriku Tilde kujutatud järjekindlalt, Pastla-Jüri ilmestab «Pudelipõhja», Satseri Inna täiendab jutustuse «Vanaisa» tegelaste ridu oma murdekeelse jutuga. Kuid ärgem unustagem, et nende näol on tegemist ikkagi episoodiliste tegelastega, kelle õnnestumine saab vaid osaliselt kaasa aidata kogu jutustuse kordaminekule. Pealegi pole humoristlike väljendumis- ja käitumisjoontega tegelane meie kirjanduses mingi uudis.

O. Kruusi «Tabamata armastus» on kindlatele reaaliidele rajatud jutukogumik. Kirjaniku tööd tuleb hinnata mitmete probleemide käsitlemise eest. Siia hulka võib arvata maanooruki linnastumise loo, ehkki see ei kujune raamatus peamiseks. Arglikuvõitu on kirjanik tänase maaelu nüansse näidates, kuid paistab, et need polegi teda kõigis seostes ja ilmingutes huvitanud. Terviklikku inimeseuurimist «Tabamata armastus» ei saavuta, seda

legi. Promet on nagu Feuchtwangeri võtnud Goyat üheselt kui ühiskonna- ja seltskonnakriitikut ning saanud nii tulemuseks sotsiaalpoliitilise mudelmaailma, mida asustavad nuhkijad, pealekaebajad, ülekuulajad, arreteerijad ning muud moodsad deemonid. Keset neid kurja lilli õitsevad haritud ja edumeelne don Juanon, ürgnaiselik-koketne senjoriita Clarinda ning maalähedane Aquilina. Neid terroriseerib paheline don Felisardo. Ükskõikseks ja alandlikuks jäävad rikkad abielulised don Manuel ja donja Aldonza. Kohtame veel don Juanoni aatekaaslast, revolutsioonimeelseid Lopezi ja Diegot. Niisiis — veidi stiliseeritud, veidi ornamentaalne armudraama, mille purustavad sotsiaalsed vastuolud ja Püha Ameti terror. Kuid igal juhul põhimõtteliselt realistlik, mitte põhimõtteliselt sürrealistlik maailm. Ent selles põhimõtteliselt realistlikus maailmas hulguvad ringi ka sürrealistlikud kujud, kes maha astunud Goya piltidelt. Kõrtsis istuvad koos munkadega ka laiskelajad, jõukas majas maalib pärdik, pimedas öös sahistab tšaaradega sigitisi. Need kannavad moraliseerivaid ja didaktilisi tähendusi.

Ütlesin juba omal ajal, et selle näidendi «situatsioonid on... omamoodi naiivsed, nad meenutavad mõnda kesk-aegset miniatuuri või vinjetti. Siin pole komplitseeritud psühholoogilisi keerdkäike, don Juanoni ja don Felisardo duetti on lausa manihheistlik Hea ja Kurja võitlus. Naine nende vahel, senjoriita Clarinda on ennekõike Naiselik Naine». Võiks lisada, et see näidend klapih väga hästi Lilli Prometi senisesse loomingusse. Ta on erksalt poliitiline, literatuurne, ele-

gantne, edev ja traagiline. Me ei tohi põlata tema pitse ja satse, tema aroome, sest nende varjust kõlab kirjaniku tõsine hoiatus, mille sõnastab don Juanon oma lõpplauses, mis määratud hullunud rahvahulgale: «See, mis minuga juhtub, võib teie kõigiga juhtuda.»

Mis puutub näidendi teatraalsusse, siis see on väljaspool kahtlust. Kolme osa kolm pealkirja viitavad rituaalsusele. Arvatavasti tulekski sellele vastavalt teda lavastada. Maruline ja külluslik detailitult vajaks lavale toomist — see summutaks mõne liiga lihtsa või liiga otsese süžeekäigu alastust. Oleks tingimata vaja värvikaid masse ja sugestiivsusi, mitteolustikulisi näitlejaisiksusi. Seega kõva pähkel eesti teatritele. Kaarel Ird oma lavastuses ei taotlenud üle jõu käivat — ta pakkus poliitilist teatrit, jättes vaatemängu järgmistele lavastajatele. Niisiis, Ird ei lavastanud kogu näidendit, aga selle osa, mille ta lavastas, tegi ta tõsiselt ja hästi.

«Los Caprichos» on imelik näidend. Ütlesin, et omane Lilli Prometile, aga muidugi ootamatu eesti kultuuris. Ta on tahtmine ületada põhjamaist hallust meie hinges. Ta on daami unenägu kaugest maast, kus õitsevad sidrunipuud, klõbisevad kantanjetid ja lokkab poliitiline terror. Kuid me kõik oleme ju üks: hispaanlane Calderon ütles, et elu on unenägu, ja meie Gustav Suits nimetas «kõike kokku» unenäoks.

Mati Unt

P. S. Kunstnik on näidendi pealkirja raamatu ümbrispaberile valessti kirjutanud.

KAS AINULT ARMASTUS ON TABAMATA?

Oskar Kruus. Tabamata armastus. Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1975. 156 lk. Hind 45 kop.

Autobiograafilised ja memuaarsed mõjutused on tavaliselt ülesleitavad iga kirjaniku loomingust. Üpris riskantne on aga subjektiivsel hindamisel tõmmata vagu autori isikusse puutuva ja väljamoeldise vahele. Eks seegi ole vana tõde, et elufaktidest koosnev fooni loomingu ei kujunda kirjanik suvaliselt: see on pigem ajast ja oludest tingitud ja säilitab autori isikust üksnes põhitunnuslike jooni.

Oskar Kruusi «Tabamata armastus» on üks selliseid teoseid, mis näitab inimesi ja aega ning milles kõik otsad on jäetud lahtiseks. Aastakümnetesse ulatuvasse tegevusaega on põimitud karaktereid nende pidevas muutumises. Jutus-

tuste ühtsed pidepunktid lasevad tege- lastel ringelda kodualevi künigastel ja teedel, suhelda oma külamoraali tasemel, jõuda elujärgja kodukandist ja kodumeelsusest kaugemalegi. Ja selles on ka ekslemist, koduunustust ning tühja tuule tallamist.

O. Kruusi raamatut keskendavad sisuliselt jutustused, milles peamiselt kohal on Lennart Varjun karjasepõlvest kõrgkooli õppejõutoolini. Sellesse hüplevasse ametitõusu mahub peaaegu tervenisti teda ümbritsev tegelaskond, kirju oma näo- pildilt ja sisehoiakult.

Paistab, et kirjaniku sulg on olnud nobe situatsioone looma. Lood on süžeearenduselt üpris liikuvad. Autoril on

Poleks maksnud luuletuste teostuslaadist nii pikalt rääkida, kui see oleks sisu ja saavutuste suhtes ird. Ent kergus, millega luuletaja liigub karjafarmis ja kommunaaride hulgas, lepikus, kõrtsis ja «Sossis», veenab jällegi, et piisab poeetilise argoo valdamisest, luulendamaks üksipuha millist teemat, kujutamaks kuuldu, loetut ja nähtut. Reporterlik metoodika ikkagi, hoolimata autori kinnitusest: «Tõe taimi / vaid nendelt nurmedelt, / millistel olen käinud» («Mere maik»). Siiski ei peaks reporterlik innukus meid pahandama. Kirjanduse proosapool on juba ammu vastav viisakas lahendus leitud, seal on nüüd olemas publitsistlik proosa ja dokumentaalproosa — eks võiks siis ju publitsistlik luulegi eksisteerida!

A. Siig võtab tihti käsile päevakajalise seiga ja on ses mõttes nüüdisaja probleemidega poeet. Sealjuures muutub luuletaja publitsistlik hoiak sageli poliitiliseks ja konkreetseks. Muidugi ei lase see hoiak autoril kuigi algupäraseid mõtteid väljendada, olgu või suhtumises sõjasse ja vägivaldasse: julgustükid futuristide või R. Kiplingi laadise poleks tänapäeval hoopiski arukad ja originaalsedki mitte. Seepärast on A. Siia sõjavastane protest üsna ootuspärane. Kuid publitsistlikkus ju ongi siin rohkem kiire poeetilise reageerimise kui algupärase tõe otsimise funktsioon. Seegi kuulub A. Siia poeedinatuuri.

«Murdeajastu» on erakordselt mahukas luulekogu. See hägustab raamatu üldmuljet väga ega soodusta ka publitsistlikku teravust, mida võiks ju rohkemgi olla. Nii näiteks kolmas ehk reispiltide tsükkel «Murdeajastus» pole mitte ainult teemade, vaid ka lahenduste ja üldistuste poolest päevakajaline, esitades aabitsatõe-taimi käidud nurmedelt.

Hoopis isikupärasem, võõrandamatum on A. Siia nooruse-eeetika, mis «Murdeajastus» muutub kohati küll resignatsiooniks. Omapärane on autori suhtumine noorusse, oma suhte õigustus ja väljendus. Noorus ei ole A. Siiale ilmselt mitte tava-

line bioloogiline periood inimelus, vaid enamasti eriline sotsiaalne kategooria. Koos selliselt nähtud noortega elab luuletaja oma üldistatud murdeajastus, trotsib kivistunud kombust, seltskondlikku maitsset ja hingelist panetumist, mida siis esindavat n.-õ. mitternoorte kategooria. Võiks isegi öelda, et noorus on autorile ajalooline mõiste, seda eriti pärast «Murdeajastut». Tunneme ära pärastõja-põlvkonna, rock- ja biitmuusikaaegse, ehitusmaleva- ja ühiselamuaegse, teadusliku optimismi ja löökehitud-aegse. Mõnel juhul paistab siingi välistele märkidele toetumist, kuid üldiselt on see osa A. Siia luulet veenvam ja olemuslikum. Ka rabeus ja romantika, trots trotsi pärast (ütlemine ütlemise pärast) sobivad neisse värssidesse. Näiteks esimeses ja teises tsükklis.

Et aeg ise kannab luuletajat paratamatult noorusest välja, muutub ta kohati eriti trotslikuks («Comme il faut»), pingutab ülegi. Omaenese nooruse suhtub ta nüüd kui endine rindemees sõjapäevadesse — mälestavalt ja heroiseerivalt. Seega nooruse veteran, kelle võitlusväljades olid tänavanurgad ja komsomolikoosolekud, tantsupeod ja löökehitudes.

*Aeg, palun arve! On aeg, on aeg...
Kõrts, jää jooma, embama, laulma.
Aeg, palun arve. Tasun veini ja prae.
Põlvkond uus juba ootab lauda.*
(«Arve»)

Tasunud nii arve, juhatab luuletaja sisse veterani resignatsiooniteema, mis ilmestab eriti luuletuskogu neljandat tsükli. Kuid ega autor veel sellepärast oma trotsi jäta, sotsiaalne noorustunne kobrutab tas edasi, nüüd küll mälestuste kaudu ja elutarkuse kiuste. Nii sekkub A. Siig ideoloogilise võitluse, arendab turistlikult internatsionalismiteemat — ja ikka nooruse kaudu. Kui seda suundumist määravaks pidada, siis näib A. Siia luule publitsistlikkus edaspidi veelgi suurenevat.

A. Langemets

PROMETI KAPRIISID — MÕNI AASTA HILJEM

Lilli Promet, Los Caprichos. Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1976, 111 lk, Hind 36 kop.

«Los Caprichos» on kirjutatud 1972. ja lavastatud Tartu «Vanemuises» 1973. a. Seetõttu pole õiglane nüüd mängida esmasarvustajat: kriitika on juba ammu ilmunud, ka mina võtsin korraks sõna («Kultuur ja Elu» 1973, nr. 12), kuid järgides meie maa komment reageerida raamatuväljaannetele, lugesin draamateose

taas läbi. Teos on varustatud Goya piltidega, mis võimaldavad selgitada mitmete stseenide geneesi. Tundub küll, et kirjanikku on enam inspireerinud ofortide pealkirjad ja kommentaarid kui nende tõeline sisu. Goya maailm on äärmiselt mitmetähenduslik, küllap sageli dešifreerimatu — tänu aja vaimule ja tensorsi-

NOORUSE VETERAN

Arvi Siig. Murdeajastu. Luuletusi. Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn. 1976. 176 lk. Hind 85 kop.

1973. a. luuleülevaates («Looming» 1974, nr. 5) nimetas J. Kaplinski A. Siiga barokseks luuletajaks, öeldes ka, et A. Siig on nn. romantilise kujundi järjekindlamaid viljelejaid. Seda pärast «Vaikuse tähtkujus». Ka «Murdeajastus» on seesama kujundusprintsipi domineeriv. Ja üldse on autor algusest peale kriitikuid oma luuletuste teostusliku ilmega ärritanud. Küllap on selles ivagi. Mis tahes teostuslik umbsõlm näitab otsekohe, et niikaua on luuletus ja luule eri asjad, kuni õnnestunud teostus neid ise ei ühenda.

Stiilfiguur pole halvustusväärne, ja ei ole seda romantiline kujundki. Pahem on, kui poeetilist võttest, sagedamini siis epiteetidest, võrdlustest ja troopidest kujuneb poeetiline argoo, mingi spetsiifiline luuleline keel. Et niisugune keel vaid ilustab ja peidab enam-vähem proosalist teksti, et see kujundusviis toimib luule peal, mitte sees, siis on ta ka ülimalt maitseasi ja temasse suhtumine heitlik. Ka poeetikaõpikud loovad tavaliselt argooõpiku mulje, nii et tarbetu «troopilise» (sõnast *troop*) haljuse lokkamine on ootuspärane. Hoopis harvemini tuleb ette arusaamist, et luulekeel on seesama elav, loomulik keel, mida päevast päeva kõneleme, ja et selle keele spetsiifika hõlmab nii troobid, onomatopoeetilised väljendid kui ka laused nagu «Palun mulle pool kilo vorsti!» (kui tuletada meelde P.-E. Rummo väidet).

A. Siig tarvitab luulelist argood üsna ohttrasti (ohter kasutamine muudabki metafoori lentsõnaks), ometigi on tal ka häid eeldusi niisuguseks argooliseks luuleks. Nii on «Murdeajastu» värssideski palju õnnestunud troope ja võrdlusi, palju uudseid ja omapäraseid figuure. Vale oleks arvata, et luuletaja tahtlikult oma oskusega poseerib: nähtavasti on selline luulelaad — ja omamoodi järjekindel poeedistaatus — A. Siiale väga loomuomane, ja sellelt laadilt ei saa teda väärata kui tahes äge didaktiline kriitika.

Kuid ilmselt tunnetades oma nimetatud tugevust, kumuleerib A. Siig metafoori metafoori järele, ütlemise ütlemise peale, kuni kaob luuletuse mõttepidevus. Mõnigi poeetiline figuur võiks saada luule-

letuse telgkujundiks, kui ta paikneks rahulikumas ümbruses. Paraku loobub A. Siig oma lemmikvõttest vaid seal, kus peab hädatarvilikuks otsesõnu midagi deklareerida. Muidu aga konstrueerib ta ikka umbes niiviisi:

*Linna kõriks ma olin.
Ta pahede kopsuvaske
rentsliisse kõhisin
usu ja unelma rõdult...*

(«Arve»)

Nõnda, eraldi võetuna, on vist sellelgi ütlemisel mõju, olgu lugeja maitseaisting milline tahes. Selline kujund aga nagu

*Uni kerib end koos tekiga
voodiriiete kappi
edasi magama*

(«Triptühhon» 1)

peaks oma muheduse ja mõnususega iga-tahes meeldima, sest ta pole lihtsalt poeetiline konstruktsioon, vaid konkreetne ja tunnetatav kujund. Kuid autoril on kohe varuks ka teine, kolmas ja neljaski sama tugevusega figuur ning esimese tugevus aina väheneb. Sama lugu on ka sententsilaadsete ütlemistega, mis A. Siiga niisamuti veetlevad, nii et ta jällegi arendab neist välja oma spetsiifilise tarkusekeele. Kujundite kuhjamine oleks ju mõeldav mängulises funktsioonis, kuid see võimalus ei sobiks A. Siia luule tõsise tooni ja raskepärasusega, nii et mängulist elementi pole mõtet otsida.

On veelgi paar teostuslikku seika, mille mõju luuletustes märgatav. Nõutades värskemat kujundit, tarvitab A. Siig troopides võrdlusmaterjalina tervet argisõnade leksikoni. Seega siis *kontrabass-puujalabaleriin* või *kasekelnerid* või *lehestiku raadio*. Enamasti on siin võrdlussõna nii kindlapiirilise ja intensiivse argitähendusega, et võrdlusalused sõnad — *puujalg*, *kask* ja *lehestik* — lihtsalt suretakse välja. Ilmselt ei saa kujundit sel viisil lõputult värskendada. Võrdlusalune sõna peaks jääma domineerima, võrdleja sõna aga konkretiseerima, ilmestama ja nüansseerima esimest või siis peaksid mõlemad tasakaalu jääma. Kuid see tähelepanek on väga subjektiivne ja raskesti põhjendatav.

uue õigekeelsussõnaraamatu käsikirja valmimist, siis jõuame natuke veel oodata selle ilmumist, sest korrektuuri loetakse praegu usinasti. Jääb ainult loota kirjastajate heldusele, et sõnaraamat ikka pidevalt aastate kestel müügil oleks!

Ja mitte ainult seda. Ootame, et VOS-id ja koolisõnastikud saavad tagasi oma teenitud eluõiguse, et igal õpilasel oleks õpilas-VOS, õpilase võõrsõnastik, uute sõnade sõnastik, tõlkesõnastikud. Alles siis unistagem taskusõnastikest, kui vene-eesti ja eesti-vene koolisõnastikud on juba laual. Sünonüümide, fraseoloogismide, homonüümide ja teisi nõudlikumaid koolisõnastikke pole meil ka varem olnud ja neid ei saagi sündida tühjale kohale, enne kui vastavad akadeemilised väljaanded või nende käsikirjad on olemas.

Halb on olnud olukord ka tõlkesõnastikega. Sõjaeelsed J. Mägiste, J. Silveti, G. Tuksami, P. Arumaa ja P. Wieselgreni nõudlikumatki kasutajat rahuldavad sõnaraamatud on ammu muutunud harulduseks. P. Wieselgreni, P. Ariste, G. Suitsu «Rootsi-eesti sõnaraamatut» (1939), mis sisaldab ka ainsaid taani ja norra sõnastikke, ei leia isegi paljudest raamatukogudest. Kordustrükke aga õigel ajal ei ilmunud. Esimene hea tõlkesõnaraamat avaldati alles 1964. aastal — K. Kanni, E. Kibbermanni, F. Kibbermanni, S. Kiro-tari «Eesti-saksa sõnaraamat», millele 1975. a. järgnes E. Kibbermanni, S. Kiro-tari, P. Koppeli «Saksa-eesti sõnaraamat». Aastakümneid õpiti soome keelt ilma sõnaraamatuta, sest J. Mägiste «Soome-eesti sõnaraamat» oli lihtsalt ära kulunud, kuni 1971. a. ilmus K. Piheli, A. Pikamäe «Soome-eesti sõnaraamat» ja 1972. a. P. Kokla, H. Laanpere, M. Mägra, A. Pikamäe «Eesti-soome sõnaraamat». Tarvidus suurema soome-eesti sõnaraamatu järele pole sugugi vaibunud. Euroopa suurematest kultuurkeeltest puuduvad meil täiesti ladina, itaalia, hispaania (ÜRO üks ametlikke keeli!) ja poola tõlkesõnastikud. Neid ei ole enamiku Nõukogude Liidu rahvastegi keelte kohta (paitsi vene, läti, leedu keel).

Suurte akadeemiliste sõnaraamatute vajalikkuses ja tähtsuses ei kahtle keegi. Nende olemasolu või puudumine on iga tänapäeva rahvuskultuuri sisemise jõu või jõuetuse väline avaldus. Meil ei ole selles suhtes õnne olnud, sest eesti vanema kirjakeele ja eesti etimoloogilise sõnaraamatu kartoteegid hävisid tules. See aga tähendas eeltöödega otsast peale hakkamist, mida on ka tehtud. Moodsat eesti keele sagedussõnastikku koostatakse ülikoolis (aga lätlastel on see juba ilmunud!). Sõnavara rikastamise allikana on asendamatu A. Saareste «Eesti keele

mõisteline sõnaraamat», mis vähemalt suuremates raamatukogudes on kättesaadav. Praegu on käsil «Eesti murrete sõnaraamat», mille tarvis alustati murdeainese süstemaatilist kogumist juba 1922. aastal. Kogumistöö on kestnud tänapäevani, mil KKI murdesektoris on valminud käsikiri *k*-tähe lõpuni.

Teine teoksil olev suur teaduslik sõnastik on eesti kirjakeele seletussõnaraamat, mida koostab KKI leksikoloogiasektori kollektiiv. 6-kõiteline sõnaraamat peaks esitama võimalikult objektiivse pildi meie kirjakeele sõnavara praegusest olukorrast ja jääma ühtlasi normatiivsuse piiridesse. Aga mis seal salata: kui töö käsi ja päid juurde ei tule, kestab see töö veel kaua, kuigi on otsustatud hakata esimest köidet trükkiks ette valmistama.

Et meil ei ole ühtegi eesti kirjaniku-sõnastikku, selle pärast ei tarvitse eriti piinlikkust tunda (teosesõnastikke on), sest kirjanikusõnastik on jõukuse tunnus. Kuid vaesust ei tule normiks pidada, nagu ütleb F. Tuglas. Ja kehvus pole kellegi voores ka sõnastike osas. Sellepärast on uskumatu, et ikka veel pole suudetud välja anda faksiimiletrükke eesti leksikograafia vaarisadest — kõige vanematest ja rariteetsematest eesti sõnastikest (koos grammatikaga), mida peaaegu ükski Tallinna Pedagoogilise Instituudi lõpetanud eesti keele õpetaja pole eales oma silmaga näinud. Ei ole ime, et meie emakeeleõpetajate hulgas on ainult üksikuid, kes oskavad midagi peale hakata leksikoloogia või eesti leksikograafia ajaloo tunnis (mis programmis on ette nähtud!), kui enamikul neist puuduvad õigekeelsussõnaraamat ja kõik meie leksikograafia tähtteosed, vaarisadest rääkimata. Mis on õpilastel kasu headest programmidest, kui õpetaja ei suuda elementaarsemaga õppevahendi puudumisel programmi vajalikul tasemel realiseerida? Näitusekülastaja imestus «Nii palju vajalikke ja huvitavaid sõnaraamatuid, aga miks neid siis...» peaks eesti leksikograafilise töö planeerijaid ja juhtijaid tõsiselt mõtlema panema. Lugupidavat suhtumist oma kultuuripärandisse võime õppida kas või leedulastelt. Sarjas «Lituanistinė Biblioteka» (1966 —) on viimase aastakümne jooksul ilmunud 18 raamatut, leedu keele ajaloo seisukohalt huvipakkuvaid vanu teoseid (ka käsikirjadest).

Kultuuri järjepidevuse tunnetamine on edasiminekü moodapääsmatu eeldus. Mõistmatus neis küsimustes saab ainult kahju tuua. Hea kogemus Wiedemanni sõnaraamatu faksiimiletrükiga peaks neid, kellest asi oleneb, julgustama uutele tegeudele!

H. VIHMA

pakutakse kontserdisaalides ja raadio- ning televisiooniprogrammides, ümbertöötatud folkloori loetakse raamatuist, seda õpitakse koolis. Töölused on sageli minevamad ehtsast rahvaloomingust. Ehtsuse kriteeriume on raske sõnaselgelt loetleda. 1969. a. toimus paljude Euroopa teadlaste vahel mõttevahetus (mille materjale, trükitud ajakirja «Zeitschrift für Volkskunde» I. numbris, P. Laaksonen on kasutanud), kus selgus folkloori rakendamise võimaluste, aga ka sellele antavate hinnangute mitmekesisus. Traditsiooni elemente võidakse irrutada loomulikust keskkonnast (tavandilaulu, isegi itku kontsertesitus), kunstlikult elustada (näit. pulmakombed) või mõõdutult paisutada (mitmesugused rahvapidustused). Mõnikord on tegu täiesti võõra traditsiooni ümberistutamisega. P. Laaksonen nimetab siin näitena Soome Lucia-neidu, mis on üle võetud Rootsis. Rootsis endas oli tegemist rahvaomase, kuid peaaegu juba kadunud tavaga, mis viimastel aastakümnetel on reklaami eesmärkidel uuesti ellu äratatud. Rahvakultuuri ihalemine on vana, pärit esirömantika aegadest, kuid eriti rohkesti on see toitu saanud linnastumisperioodil, kus mõned talupojakultuuri nähtused muutuvad otse kaduva aja sümboliks. Eri mais ja maa-kohtades pole areng olnud ühtlaselt kiire. Seal, kus vana talupojakultuur säilis kauem, on ka rahvapärimuse sekundaarsed vormid, folklorisminähtused oma semad. Kirjutaja kohtleb seesuguseid folklorismipiitsereid kindvaid maakohiti: Soomes Pohjanmaa ja Karjala, Rootsis Skåne, Eestis setude ala (turismi aspektist on saared ehk praegu meil tähtsamadki), Saksa FV-s Baieri, Hispaanias Andaluusia. Tundub, et näiteks rahvalaulu irrutamine loomulikust keskkonnast pole iseenesest veel liiga suur patt: meil annab setu koori esinemine kontserdilaval paljudele ainsa võimaluse kokku puutuda kaduva laulukultuuriga. Oluline on, et sel puhul ei allutataks kohandamisele laule-tantse endid.

Kinost saab tänapäeva inimene kindlasti arvestatava osa sellest, mis ta «peas pesitseb». Olli Alho artikkel «Filmimaailmad — müüdkriitikat» algab termini täpsustamisega. Autor osutab, et kirjandus- ja filmikriitikas on *müüt* sageli kasutusel eelarvamuse, stereotüübi või iidoli tähenduses; argikeeles on see mõnikord lihtsalt *vale* sünonüüm. Artikli autor mõonab, et müüdkriitiline suund kirjandusteaduses (N. Frye) ja filmikriitikas on seni kippunud jääma rohkem näpuharjutuse tasemele. O. Alho arvates johtub see uurijate kitsast müüdkäsitusest, sellest, et ei pöörata piisavalt tähelepanu müüdi funktsioonile. Artikli lõpposas vaatleb O. Alho ajaloofilme (*western*'eid jm.), mis tema arvates pakuvad head materjali müüdkriitilisele vaatlusele.

«Igamehe lüürikaks» on estraadilaulutekste nimetanud Satu Apo oma artikli ühe alajaotuse pealkirjas. Ometi on need kahe silma vahele jäänud kirjanduskriitikutel, kes ei möödu vaikides ka kõige tühisemast luuletuskogust. Muidugi on laulutekstid enamasti tõelisest luulest kaugel, kuid see pole ainult nende autorite poeetilise võimetuse süü. Tekst peab aitama kaasa selleks, et laul võimalikult paljudele meeldiks. See aga toob kaasa klišeepäraste armuohkamiste vohamise. S. Apo tsiteerib ungari kirjandusteadlase E. Hankjssi iroonilisi järeldusi, mis see on teinud oma maa 1950.—1960-ndate aastate šlaagritekstide põhjal. Neis olevat tegemist ainult kolme võimaliku skeemi kohaldusega («ole minu», «oled minu» ja «miks pole sa enam/veel minu»). Ka tegelasi on kolm: *mina, sina* ja *keegi muu* (see *teine*). Isegi *sina* sugu ei selgu tekstidest enamasti. Tavaliselt piirduakse sellega, et ta on imekaunis, ta püsivad atribuudid on suudlus, naeratus ja pisar. Soome 1955. a. šlaagritekstide kõige kõrgema frekventsiga mõistete hulka kuuluvad: *armastama, armsaim; viis, laul, mäng; minema, reis, tee; õnn, õndsus; igatsus, nukrus; süda, rind; kaunis, veetlev; mälestus, meenutama; tagasi tulema; hülgama, ära minema* jne. Küllap see edetabel kehtib üldjoontes meilgi. Viimasel ajal on šlaagritekstid Soomes välismaa eeskujul siiski muutuma hakanud. Aine-laad ja stiil on mitmekesisustunud, laulutekstide loomise vastu on hakanud huvi tundma ka luuletajad. Soome noorte poolt 1972. a. kaheksaks kõige populaarsemaks hääletatud laulud on temaatikalt õige mitmesugused, esikohal on siiski vanu klišeetid armutult ekspuuteeriv armastuslaul. Näib, nagu poleks publik veel küps uuenenud tekstiga laulude vastuvõtaks. Ka meil on estraadilaulutekstide uurimisega algust tehtud. Nimetatagu siin 1974. a. Tartus valminud T. Sarve diplomitööd «Massikommuniktsiooni kaudu levivate populaarsete laulude tekstide iseloomust». Kindlasti oleks sellesuunalist tööd vaja jätkata.

Matti Hako sulest on kogumikus artikkel «Tööliskultuur». Selle algul on toodud katke ühe rahvaluulekoguja kirjast, milles nurisetakse, et koduloolises töös jäetakse peaaegu eranditult kõrvale kõik see, mis on seotud töölisliikumisega. M. Hako võtab omaks, et linnastumisperioodil kujunes rahvateaduses algul omasugune väärtusskaala, kus kõrgematel astmetel olid kaduva talupojakultuuri nähtused, kõige tipuks runolaul. Linna siirdunud osa maakehivistust jäi esialgu automaatselt väljapoole rahvateaduse vaatepiiri. Tänapäeva suhtes on kirja kirjutajal artikli autori arvates siiski ainult osaliselt õigus. Uurimisasutustes, ülikoolides ja arhiivides on töölistuuri süstemaatiline kogumine ning uurimine käimas 1950-ndate aastate lõpust peale; üht-teist

oli ka juba varem algatatud. Esileküündiv on olnud I. Talve uurimistöö. Eri tööalade veteranide (metsatöölise, ehitajate, postitöötajate jt.) mälestustest on koostatud hulk väljaandeid. Mitmed kogumikud on ilmunud M. Hako enda kaastegevusel. Seisukohtade erinevus töölistekultuuri olemuse ja uurimisülesannete osas johtub autori arvates sellest, et ka töölistekultuur ise pole ühtne, vaid sisaldab erinevaid ajaloolisi ja ideoloogilisi kihistusi. M. Hako arvates võiks töölistekultuur olla üks standardiseeruda ähvardava kultuurielu rikastumise allikaid.

Vähemusrhuvaste kultuure vaatleb Pekka Laaksonen, kes pärast mõisteid selgitavat sissejuhatust keskendub «mustlaste tuhandeaastase teekonna» jälgimisele. Soome jõudsid mustlased XVI sajandil. Nende rändeluvius oli tingitud majanduslikest põhjustest, mitte nende veres peituvast rännutungist. Vahekorrad soomlastega olid rahulikud, kuigi eelarvamustest varjutatud. Rohked mustlastest kõnelevad naljandid lasevad neid paista lihtsameelseina, kuid ka ebaausatena, laiskadena ja argadena. Seoses linnastumisega, eriti pärast Teist maailmasõda, on hakanud muutuma ka mustlaste olukord Soomes. Enamik neist on siirdunud linnadesse, viimaseil aastail on hoogu võtnud väljarändamine Rootsi. Kriisiseisundisse on sattunud mustlaskultuur. Viimasel aastakümnel on soome folkloristid (ka artikli autor ise) Soome mustlaste pärimusliku kultuuri talletamisele suurt rõhku pannud. Selle tõttu on ka mustlased ise hakanud uue tähelepanuga oma vanadesse lauludesse suhtuma. Rahuloluga võiks siia lisada, et meie rahvaluulearhiiv on oma algusaegadest peale hoolitsenud ka teiste Eestis elavate (või elanud) rahvusrühmade folkloori kogumise eest. Kaua aega oli mustlaste rahvaluule talletamine ainuüksi P. Ariste õul, viimasel ajal on talle abi tulnud mustlaste eneste ja rahvaluuleosakonna teiste kaastööliste seast.

Leea Virtanen on teinud suure töö lastefolkloori kogumisel ja uurimisel, pidanud sel teemal ettekandeid, avaldanud artikleid ja raamatuid («Antti pantti pakana», 1970; «Tytöt, pojat ja tykkääminen», 1972). Tema koostatud küsitluskava, mis ilmus «Rahvapärimeste koguja» 8. numbris, on toonud hulga värsket aineistiku meiegi arhiivi. Artiklis «Lastefolkloor» siirdub L. Virtanen pärast põgusat ülevaadet laste sõnalisest loominguist nende pärimuskultuuri sotsiaalse tähenduse vaatlusele. Laps, kes on kodus vanemate ja koolis õpetajate hoolet, on omaaegselt seas iseseisev. Selle iseseisvuse rõhutamisest on tingitud lastekollektiivide püüd hoida oma harrastused ja vahekorrad täiskasvanute eest saladuses. Sihipäraselt taotletakse rühmasisest ühtekuuluvust. Väikelaps ei oska veel pidada kollektiivi kasu kõrgemaks isiklikust, alles

teiste seas õpib ta seda tegema — muidu jäetakse ta ühistest ettevõtmistest lihtsalt kõrvale. Omaaegselt rühm võimaldab lapsel oma võimeid võrrelda mängudes, kogumisharrastustes ja muuski, milleks kool ei anna võimalust. Lastekollektiivi liikmete hinnangud ja käitumine teataval määral ühtlustuvad, ja see pole muidugi alati positiivne. Ometi ei tohi unustada laste mängurühmade hindamisel nende arendavat osa, võimet kompenseerida seda, mis kodus puudu jääb. Lastekultuur on elav kultuur, mille õppimine ja õpetamine käib lakkamatult.

L. Virtanen teine kirjutis kannab pealkirja «Maagiast tänapäeva kultuuris». Seegi pole tühjale kohale sündinud: uurijalt on ilmunud raamat «Kui kell jäi seisma» («Kun kello pysähtyi», 1974), milles on kasutatud rohkem kui 1000 tänapäeva soomlase kirjeldusi oma üleloomulike kogemuste kohta. Irratsionaalset seletused ja tegevusjuhendid tulevad esile eelkõige hirmu ja ebakindlust tekitava puhul. Enamik seesuguseid elamusi on seotud surmaga. Peale surmaga seotud kujutelmade elab Soomes (aga ka meil) edasi usk sellesse, et teise kadetus ja pahasoovlik mõte võib kahju tuua (kardetakse näiteks oluliste asjade puhul enneaegu rõõmustada). L. Virtanen toob näiteid selle kohta, kuidas õpilased ja üliõpilased püüavad eksamitulemust ennustada või seda maagiliselt mõjustada. See kõik osutab, et pärimuslikud arusaamad pole veel kaugeltki kadunud.

Artikli «Rahvamuusika tänapäeval» on kirjutanud Ilkka Kolehmainen. Selle sajandi algusest peale on rahvapillimuusika Soomes hakanud taanduma, pillimeestest on saanud traditsiooni passiivsed säilitajad. Viimasel ajal on olukord ometi muutumas. On hakatud korraldama rahvamuusikapidustusi ja -kursusi. Mõnigi vana pillimees on tolmunud viiuli taas välja otsinud, asja vastu on hakanud huvi tundma nooredki. Tõsiseks probleemiks on vana mängutehnika ununemine. Kui ansambliisse kuulub tantsuorkestrites mänguuskuse omandanud, pole kõla enam õige. On muutunud ka hindajate maitse: viimasel ajal soositakse rohkem omaloominguliste palade ja seadete kui traditsiooniliste lugude stiilipuhitaid esitajaid. Sellegipärast on I. Kolehmainen Soome rahvamuusikapidustuste korraldajate vabameelsusega rahul. Uuemate pillide kõrval soovitab ta siiski tarvitusele võtta ka vanemaid, mis praegusajale on tuntud vaid muuseumieksponaatidena. Meil on olukord mõnes suhtes ehk rõõmustavam, kui silmas pidada mitmeid ehtsust taotlevaid ansambleid. Paljudele kultuuriasutuste juures tegutsevatele rahvapilliorkestritele on ometi omased needsamad hädad, mille üle kurdab I. Kolehmainen.

Traditsioonilist ja uut mõistatuste repertuaaris vaatleb Annikki Kaivola-Bre-

genhõj. See folklooriliik elab siiani peamiselt tänu lastele. Soome neljanda klassi õpilaste küsitlemisel ilmes, et nad teavad üsna rohkesti mitut liiki ja mitmel viisil õpitud mõistatusi (traditsioonilisi mõistatusi on võidud ka raamatuid õppida). Traditsioonilisi mõistatusi on kolme liiki: nn. tõelised mõistatused, keerdküsimused ja arvutusülesanded. Tõelised mõistatused sisaldavad Archer Taylori järgi nii palju informatsiooni, et neid on võimalik lahendada tähelepanelikkuse ja leidlikkuse varal. Keerdküsimused seevastu ahvatlevad vastaja pead murdma ja teevad ta siis ootamatult lihtsa vastusega narriks. Küsija on siin solisti olukorras, vastajalt vastust ei loodetagi. Soomes on sellest liigist praegu populaarsed meilgi tuntud nn. tipumõistatused (mis on aegluse, vaikuse, suuruse jne. tipp). Kuni viimase ajani on väljanded (ka teaduslikud, ja mitte ainult Soomes) häbelikult mööda läinud erootilistest mõistatustest, kuigi Soome rahvaluulearhiivis talletatud mõistatustest moodustavad need veerandi; sagedased on need tänapäeva lasterepertuaariski. Traditsiooniliste mõistatuste kõrval on kiiresti levinud (ja vahel ka juba taanduda jõudnud) uhiuued. 1960-ndail aastail saavutasid soosingu nn. elevandimõistatused (Miks on elevandil jalas punased supelpüksid? — Ta laenas sinised hiirole). Funktsioonilt on need nagu kõik muudki moodsad absurdil põhinevad mõistatused naljandid ja neid esitatakse tavaliselt tsüklikena. Samal ajal sai populaarseks ka piltmõistatuste uuem tüüp, küsimuse «mis see on?» saatel joonistatav pilt (levinud ka meil). Kõik see on rahvusvaheline moerepertuaar, mille levik maalt maale on olnud hämmastavalt kiire. A. Kaivola-Bregenhõj kirjutab tunnustavalt Ameerika folkloristide operatiivsuselt. Nad leidsid elevandimõistatused enne nende suurmoeks saamist ja on siis samm-sammult nende levikut jälginud. Võib öelda, et ka Soome ja teiste Põhja-maade folkloristid on nobedad olnud.

Nagu öeldud, on nn. elevandi- ja Biafra-mõistatustel (näit.: Mis vahe on Biafra lapsel ja pingpongi pallil? — 5 grammi) palju ühist naljanditega. Seepärast tulevad nad uuesti jutuks Seppo Knuutila artiklis tänapäeva naerutava rahvajutu kohta. Siingi antakse enne ülevaade endiste aegade repertuaarist, näitamaks tänapäevase eripära. Üks silmatorkavaid iseärasusi on nn. haige (must) huumor, naljaheitmine tabuteemadel, nagu surm ja surnud, haigused ja õnnetused. Tõsi küll, kaugemas minevikus ei peetud naljategemist selliste asjade kulul sugugi lubamatuks. Seesuguseid näiteid on meigi naljandirepertuaaris küllalt (näit. kannavad R. Põldmäe kogumiku «Eesti rahvanaljandid» I viimased osad pealkirju «Kehalised puudused ja haigused» ning «Surm»). Niisugustel teemadel

naljaheitmine näitas siiski pidevat taandumistendentsi. Sellepärast on nende uus massiline esiletung tähendusrikas. Muutunud on ka huumori laad. Vanad naljandid olid räägitud füüsiliselt ja vaimselt terve ning tervikliku inimese positsioonilt, tänapäevastega on lugu vastupidi. Rootsi uurija B. af Klintberg on nn. Biafra-nalju nimetanud katastroofinaljades. Sisemisest katastroofitundest on kantud meilgi tuntud jutud füüsiliselt ebanormaalsetest lastest. Selliste juttude kõrval on Soomes nagu kõikjal ikka räägitud poliitilisi naljandeid. Nagu rahvaluulele üldse, on naljandilegi omane kalduvus liita uute süžeedega kord populaarseks saanud tegelasnimi. Soomes olevalt praegu peale muu selliseid tegelasi väike-Kalle (meenutagem siinkohal meie Jukut). Rahvaluulearhiivi korraldatud kogumisvõistlused ametialade kaupa (metsatöölised, ehitajad jne.) on toonud kokku rikkaliku jutusaagi ja väärtuslikke andmeid jutustamistraditsiooni kohta töökollektiivides.

Artiklis «Tänapäeva muistendi eri palged» vaatlleb Marjatta Jauhiainen rahvausundilisi muistendeid (võib-olla oleks A. Laaguse eeskujul siin sobivamgi kasutada terminit *uskumuslik jutustus*). Need on osutunud väga elujõuliseks Soomes (aga ka meil, nagu oleme võinud kogeda viimaste aastate välitöödel). 1961. a. Soomes korraldatud muistendivõistlus tõi arhiivi 42 000 kirjapanekut. Uskumuslik jutustus taotleb olla üksikasjades (koht, aeg, kogeja) konkreetne. See tõttu on uue-ajal esile kerkinud jutud, mille aluseks on tänapäevalgi aktuaalsed uskumus- seoses surma ja surnutega, selgennägijate ja imearstidega; nende tegevus- aiaks pole enam vanaisa noorus, vaid lähiminevik, tegevuspaigaks mõne metsa- küla asemel Helsingi.

Aarre Nyman püüab oma artiklis tänapäeval jutustatavate lugude omapära näidata paarile konkreetsele tüübile keskendudes. Sageli on tänapäeva rahvajutul kuulujutu ilme. Kui varem võidi rahulikult juttu alustada sõnadega «ennemuiste elas», siis nüüdisinimest suudab kaasa haarata vaid äsja juhtunu. Tänapäeva põnevusjuttudel on oma meelistegelesed. Nii on millegi salapärase, lausa uskumatu kogejaks sageli arst — tema mainekas elukutse peab aitama kuulajaid veenda jutustatava tõesuses. Meil on selistel kuulujutulähedastel lugudel ühenduses loomajuttudega peatunud M. Hiimäe.

Niisiis on tegemist huvipakuva raamatuga, mis aitab selgust saada paljudes meilgi paratamatult esilekerkivates küsimustes. Kuigi käsil olevate suurte tööde tõttu on vaevalt ette näha, et meil keegi hakkaks lausa tegelema sellealase uurimistööga, saab ometi ilmsiks, kuivõrd vajalik on tänapäeva repertuaari silmas pidada kogumistööd.

K. Salve

Ilgonis Bērsons. Padomju Latvijas rakstnieki. Kirjastus «Liesma», Rīga, 1976. 680 lk. Hind 1 rbl. 93 kop.

«Lõunanaabrid on jälle ette jõudnud!» hõikas Tõnu Karma «Keele ja Kirjanduse» ringvaatenurgas 1966. a. jaanuaris, teatades uue läti kirjameeste biograafilise leksikoni ilmumisest. «Jälle» tähendas liiati, et leksikone oli ilmunud varemgi — 1948, 1955, 1963...

Juba varasemal aastail oli vaekaus langenud tublisti lätlaste poole. Siis veel «Latviešu literatūras darbinieki», Rīga, 1965. Korrakem sõnumist: üle 35 poogna mahult, hõlmab 665 isikut, ajaline ulatus üle 400 aasta.

Nii mõõduski tervelt kümme aastat läti kolleegide kindla edemuse tähe all, kuni mullu ilmus kauaoodatud «Eesti kirjanduse biograafiline leksikon», mis tegi pildi natukenegi rõõmsamaks. Ainult et... egas teisedki paigal püsi.

Niisiis on meie ees jälle kena raamat, pikerguse formaadiga, punasesse kalin-guri köidetud, kuldtähtedega peale trükitud «Padomju Latvijas rakstnieki» («Nõukogude Läti kirjanikud»), maht 34 autori-poognat, 333 nime. Sedapuhku küll kordustrükk, kui võib kordustrükkis nime-tada teost, mis nii mahult kui koosta-misprintsibiililt oma eelkäijast niivõrd erineb.

Ilgonis Bērsons oli see mees, kes omal ajal alles noore kirjandusteadlasena — napilt üle kolmekümne — võttis kätte ja koostas üksinda seni kõige täielikuma läti nõukogude kirjanike biograafilise leksikoni (ilmus 1963). Raamat sisaldas 19 poognal andmeid 150 kirjaniku kohta.

«Sest ajast peale olen kogunud ja süs-tematiseerinud uusi andmeid kirjanike elust ja loomingust,» ütleb I. Bērsons uustrüki eessõnas. Uus leksikon «säilitas ainult osalt eelmise teksti, seda pole mitte ainult täiendatud ja täpsustatud, vaid ka oluliselt ümber seatud».

Leksikon tutvustab Nõukogude Läti territooriumil tegutsevaid ja tegutsenud kirjanikke aastast 1940—1974. Niisiis jäävad siit välja kahekümnendail-kolme-kümnendail aastail Nõukogude Liidus töötanud läti kirjanikud. Põhiosa leksiko-nist hõlmavad läti keeles kirjutavad Läti Kirjanike Liidu liikmed — 185 prosaisti, luuletajat, näitekirjanikku ja kriitikut. Järgnevalt käsitletakse eraldi Lätis ela-vaid teistest rahvustest kirjanikke, keda on 29. Kolmandas osas, teistest märksa lühemalt, tutvustatakse 19 Kirjanike Liitu kuuluvat tõlkijat, kes vahendavad kirjan-dust eri keeltest läti keelde kui ka läti keelest vene keelde. Muide, need põhili-selt tõlkijad, kes ise on jõudnud avaldada ka suuremaid algupäraseid teoseid, on paigutatud leksikoni esimesse, kirjanike-

ossa. Nii meilegi tuntud eesti kirjanduse tõlkijad Jānis Zīgurs ja Laimonis Ka-mara.

Omaette peatüki leiame leksikonist pealkirja all «100 läti nõukogude autori ilukirjanduslikke teosed». I. Bērsons ütleb eessõnas: «Reservid on suured — üldse võib meie vabariigis kokku lugeda umbes sada ilukirjanduslikke teoseid avaldanud autorit, kes aga veel ei ole (või pole olnud) Kirjanike Liidu liikmed.» Nende hulgas on autoreid, kelle kirjan-dustöö pole olnud küllalt viljakas ega järjepidev, aga ka terve rida andekaid noori, kes lihtsalt veel pole jõudnud Kirjanike Liitu astuda (nii mõnigi neist on nüüd juba sinna vastu võetud).

«Sada autorit» on nagu muugi mater-jal esitatud tähestikulises järjekorras, pluss sünniaasta ning raamatute loetelu ja ilmumisaeg (kronoloogilises järjekor-ras) — kellel üks või kaks teost, kellel terve rodu...

I. Bērsonsi leksikon läks laduda det-sembris 1974, trükki oktoobris 1975. Müü-gile tuli ta ilmselt kirjanike kongressiks, mis toimus k. a. märtsis. Autor on taht-nud raamatu tootmisele kulunud ajavahe-mikku võimalikult tasa teha. Leiame lisa: «Raamatud, mis ilmusid 1974. aasta tei-sel poolel» — 69 nimetust — algupäran-did, Lätis elavate vene kirjanike teosed, läti autorite teosed teistes keeltes.

Järgnevalt veel «Tähtsamaid biograa-filisi andmeid» sama aja kohta, kus jälle on tähestiku järjekorras üles tähendatud, kes on vahepeal saanud aunimetuse või preemia, kes valitud Kirjanike Liidus kõrgele kohale, kes liikmeks vastu võetud.

Ja nagu viimasel tunnil kuus rida raamatu lõpus: 1975. aastal surnud... Viimane teade on 20. septembrist. Seda trumpab aga ikkagi üle optimistlik rida noorte kirjanike nimetid, kes «det-sembris Kirjanike Liitu vastu võe-tud».

Põhjalik ja täpne raamat. Artiklites mõistagi elu-, õpi- ja töökohad, muide ka see, kuhu keegi on maetud. Loomingu ülevaates on nimetatud kõik ilmunud raamatud, kaasa arvatud kordustrükkid ja tõlked teistesse keeltesse. Samuti olulisem osa ajakirjanduses avaldatust, kirjaniku publitsistika, tema tõlketööd. Näidendite puhul viidatakse lavastustele suuremates teatrites. Iga artikli lõpus leidub ulatuslik bibliograafia. Muidugi näeme ka kirjanike fotosid, formaadis umbes 8×6 cm.

Esituse korrektsus äratab usaldust. Ja arvatavasti ei peta. Artiklid tunduvad ülevaatlikud, konkreetsed ja objektiivsed.

Ita Saks

Keelepäevad

Tallinnas

25. II 1976 toimus Tallinna 32. Keskkooli kolmas, esperantoteemaline keelepäev. Esperanto ajaloost rääkis Johannes Palu. Rahvusvahelise abikeele loojaks oli poola silmaarsti L. L. Zamenhof, kes 1887. a. avaldas pseudonüümi *Doktor Esperanto* all oma esimese õpiku «Lingvo Internacia». Siit saigi uus keel oma nime. Teemal «Esperanto Eestis» kõneles Jaan Ojalo. Et esperantoga tegelemine arendab intellekti, soodustab teiste, eriti romaani ja germaani keelte õppimist, võõrsõnade tundmist jmt., seda rõhutas Aleksei Ilves («Mida annab esperanto õppimine»). Interlingvistika probleeme tutvustas Paul Ariste. Interlingvistika on keeleteaduse haru, mis algselt tegeles rahvusvaheliste abikeelte loomisega ja funktsioneerimise uurimisega, käesoleval ajal aga uurib üldse igasuguseid tehiskeeli. Esineja selgitas ilmekate näidete varal tänini kõige populaarsema tehiskeele esperanto mitmeid olulisi eeliseid võrreldes ükskõik missuguse suurkeelega.

Keelepäeva lõpetuseks esitasid kooli esperantistid kaks esperantokeelset deklamatsiooni ning Miina Härma laulu «Ei saa mitte vaiki olla», samuti esperanto keeles.

Räpinas

Räpina keelepäev toimus 8. IV 1976 Räpina Keskkooli aulas. Peale oma koolipere võttis sellest osa ka Põlva rajooni teiste koolide emakeeleõpetajaid, kohalikke keelehuvilisi jt., kokku ligi 300 inimest. Keelepäeva avas Heino

Ahven. Keele osast ühiskonnas rääkis Huno Rätsep. Keelel on inimühiskonnas täita mitmeid sotsiaalseid funktsioone, nagu kommunikatiivne, etniline ja esteetiline funktsioon jt. Keel on informatsiooni mahult võimsaim ühiskondliku mälu mehhanism. Ülevaate Räpina kultuuriloost andis XI kl. õpilane Jaan Ainelo. Referaadiga «Ojgekeelsusest Räpina alevi asutustes» esines endine Räpina Keskkooli õpilane Merike Reissar. Paari aasta eest oli ta jälginud keeletarvitust alevi kauplustes, sööklas, haiglas jm. Registreeritud vigade hulgas olid ülekaalus kokku- ja lahkurjutamisvead.

«Õppigem tundma oma kodumurret!» pöördus kuulajate poole Hella Keem. Ta rõhutas, et võru murre on erakordselt varjundirikka sõnavaraga, mille põhjalik tundmine tuleb igapäevale kasuks. Räpina murrakus võib täheldada mitmeid Nõo murraku jooni. Kuna ajaloost on teada, et räpinlasi on korduvalt suurel hulgal Venemaale pagunud, siis on võimalik, et Löwenwolded tõid oma sealsetesse mõisatesse tööjõudu Nõo kihelkonna valdustest. See selgitaks mitmeid Räpina murraku omapärasusi.

Räpina kohanimedest rääkis Jaak Simm. Ta peatus kõigepealt Räpina nime, valgustades selle seniseid seletusi ning esitades rea rahvaetümoloogiaid. J. Simm arvab nime tulenevat vene isikunimest *Рябина, Рябинин*.

Oma kooli meelisnimesid käsitles IX kl. õpilase Katrin Kodusaare ettekanne. Kõige sagedamad eesnimed Räpina Keskkoolis on *Merike, Toomas* ja *Andres*. Heino Ahven kõneles Räpina perekonnanimedest.

Omanäoliseks vahepalaks oli Värska Keskkooli õpetajate leelotamine. Keelepäev lõppes A. Kivi romaaniga «Seitse venda» põhjal tehtud dramatiseeringuga X kl. poiste esituses.

Misso

Misso keelepäev peeti 14. IV 1976 Misso Keskkoolis, kus viibis külaliskõne ka naaberkoolidest. See oli 55. keelepäev, mis ES-i kaasabil on teoks saanud. Avasõna ütles Huno Rätsep. Temalt oli ka esimene ettekanne «Keele osa ühiskonnas». Järgnevalt sai sõna Helju Kaal, kes rääkis seltsi murdekaastöölistest ja nende osast murdematerjali kogumisel. X kl. õpilase Ene Pirkpuu referaat «Meelisnimed Misso Keskkoolis» andis ülevaate ajavahemikul 1944–1969 sündinutele antud nimedest. Tüdrukute nimedest on levinuimad *Eve, Ene, Külli* ja *Heli*, poiste nimedest *Mati, Anatoli, Jüri, Aivar* ja *Tõnu*. XI kl. õpilane Uku Hakk oli kogunud ühes kaasõpilastega Misso ümbruse kohanimedid. Sellel ainestikul põhineski tema ettekanne.

Mida annab kohanimede uurimine keeleteadusele, ajaloolle, eriti asustusajaloole ja arheoloogiale, sellest rääkis J. Simm. Huviiga jälgitav oli Elli Riikoja kõnelus «Väljendumisest kõnes ja kirjas». Keelepäeva lõppsõna oli Misso Keskkooli direktorilt Feliks Kraanilt. Õpilased esitasid meeldejääva luulepõimiku «Keelest ja meelest», mille oli koostanud õpetaja Endla Tarro.

Mustvees

14. V 1976 peeti Mustvee I Keskkoolis Mustvee keelepäev. Esimene ettekanne «Mustvee kant kui vana vadjalaste maa» oli Paul

Aristelt, kes esitas rohkesti andmeid, mis kinnitavad, et kunagi on vadjalased asustanud laialdast ala Mustvee ümbruses. Sellega on seletatavad mitmed ühisjooned vadja keeles ja Kodavere murrakus (õ sage esinemus, st asendumine ss-iga), kohanimed *Vaiga*, *Vaiatu* ning sarnased uskumustes ja kombestik.

Järgmised ettekanded olid pühendatud Otto Wilhelm Masingule, kelle sünni- ja lapseõlvekodu asub Mustvee lähedal Lohusuus. Pilgu Lohusuu minevikku heitis IX kl. õpilane Tarmo Vaher. O. W. Masingu elust ja tegevusest vestis IX kl. õpilane Mare Kalavus. Lohusuu murraku jooni O. W. Masingu «Pühhapäeva Wahheluggemistes» käsitles X kl. õpilane Kai Pärnsalu, sama raamatu sõnavarast rääkis abiturient Viive Lints. Õpilasettekanded olid hea tasemega, neis oli tunda keelepäeva organisatorite ja õpetaja Kersti Kuuse juhendavat kätt. Inimese arstimisega seotud sõnavara «Marahwa Nähdala-Lehes» tutvustas V. Kingisepp. Sama lehe sõnumeid O. W. Masingu lapseõlvekodu ümbrusest lugesid õpilased Maret Roosipuu, Mati Toode ja Ene Pugri. Mida on eesti keelest kunagi arvatud, mida arvatakse praegu ja milline on eesti keele koht maailma teiste keelte hulgas, sellest kõneles Uno Liivaku.

Keelepäevalistele pakusid toreid vaheldust õpilaste esitatud muusikapalad, luuletused ja murdelaulud.

Sama päeva pärastlõunal avati mälestustähis O. W. Masingu sünnikülas Lohusuus. Kõnelesid P. Aristel ja õpetaja K. Kuuse.

H. Kaal, P. Raud

Setu päev

20. V 1976 toimus Etnograafiamuuseumi korraldusel Tartus setu päev.

Tähelepanekuid setu rahvaloomingu kogumisest jagas U. Kolk. Ettekannet saatis 1961.—1962. a. TRU poolt Haudjasaare külas valmistatud film «Setu rahvalaulutraditsioon». Setude päritolu antropoloogia andmetel analüüsis K. Mark, kes andis ülevaate Baltikumi asustanud ja asustavatest antropoloogilistest tüüpidest ning tõi võrdlusmaterjali teiste soomeugrilaste kohta. P. Hagu ettekandes «Lisa setude kujunemisloole agraarkombestiku valgusel» tulid ilmsiks kokkupuutepunktid setude, vadjalaste ja kirdeestlaste kombestikus. Setu rahvakalendris on säilinud algseid läänemeresoomelisi nähtusi, millele on lisandunud katoliiklik kihistus. P. Hagu pooldas seisukohta, mille järgi võru hõim on olnud sidemeis Peipsi-taguste tšuudidega. E. Richter tõi esile eelkristlikke kujutlusi setu matiskommetes. Ta käsitles mitmeid tavasid, mis on seostatavad muistse ohverdamisega. Ka tutvustas ta setu kirstutüüpe, võrreldes neid sugulas- ja naaberriikide omadega, ning juhtis tähelepanu kaldristi kui märksümboli kasutamisele nii setudel kui ka mitmetel soomeugri ja Siberi rahvastel. K. Kirme iseloomustas setu sõlgi ja nende eripära: ornament, suurus (läbimõõt 15—27 cm) ja viimistlus. Sõlgede teostus on tingitud valmistamisajast (vanim teada olev XIX saj. algusest), -kohast (Tartu, Viljandi, Valga, Võru või Petseri) ja meistrist. E. Astel andis ülevaate setu materjalidest Etnograafiamuuseumis ja rääkis kavandatud kogumismatkadest. K. Salve tutvustas Kirjandusmuuseumis leiduvat setu ainet ja muuseumitöötajate poolt viimastel aastatel selles piirkonnas tehtud kogumistööd.

Seejärel vaadati filmikatkendeid setude linatöödest (kommenteeris A. Peterson) ning Etnograafiamuuseumi ja Kirjandusmuuseumi ühisfilmi setu lauludest, laulumängudest

ja kommetest (seletusi jagas I. Rüütel). Ettekannete vahel ning järel esinesid setu laulikud Põrste külast ja ansambli «Hellero» meesrühm.

E. Viluoja

Bernard Sööt

6. juunil suri Tallinnas kirjandusteadlane ja -pedagoog Bernard Sööt.

30. novembril 1900 Tartumaal Torma mõisa rendikoha pidaja pojana sündinud noormehe seadis elu varakult raskuste ette. Nende ületamiseks oli tal taht ja võimeid. 1922 lõpetas lahkunu Tartus õhtu-reaalgümnaasiumi, kus ta lõppklassides oli kooli õpilasajakirjade «Vihur» ja «Rada» toimetaja ning kaastöölaine. («Vihurit» toimetas ta koos oma klassikaaslase J. Sütistega.) Erialase ettevalmistuse sai B. Sööt Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas, mille lõpetas 1929. a. rahvaluulemagistrina.

1928—1944 oli B. Sööt provintsis eesti keele õpetaja, kõige pikemalt Kuresaares (1930—1941), kus tema äratavat mõju tundsid mitmed hilisemad kirjandus- ja keeleinimesed, teiste hulgas D. Trull-Vaandl. Sõjajärgseil aastail töötas lahkunu haridusministeeriumis ja 1947—1954

KKI-s. Edasi järgnes üle kahekümne aasta tööd E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilises Instituudis (1954—1970 eesti keele ja kirjanduse kateedri juhatajana, hiljem dotsendina) emakeele õpetajate ettevalmistamisel.

Esimene trükkis ilmunud uurimus B. Söödilt käsitleb H. Heine mõjusid eesti XIX sajandi luuletajatele (1928). Pidev literaaditegevus algas 1930-ndate aastate teisel poolel. B. Sööt on avaldanud artikleid eesti, välis-, vene jt. kirjanike, samuti kirjandusteooria probleemide kohta, on uurinud eesti-vene kirjandussuhteid ning kirjutanud retsensioone. Eri raamatutena avaldas ta lühimonograafia «Lydia Koidula» (1961) ja ülevaate «Eesti lastekirjandus» (1969, rotaprint).

1930-ndate aastate teisel poolel hakkas B. Sööt osa võtma keskkooli kirjandusõpikute koostamisest («Euroopa kirjanduse pääjooni» II—III, 1936—1937; «Eesti kirjanduslugu» I—III, 1937—1939). 1939. a. kirjutas ta kirjandusõpiku progümnaasiumile, samuti võttis 1940—1941 osa kirjanduslugude koostamisest nõukogude kooli jaoks. Oluliselt nende käsikirjadele toetuvad «Eesti kirjanduse põhijooni kutsekoolidele» (1942), «Eesti kirjanduslugu gümnaasiumile» III (1943) ja «Eesti kirjanduslugu. Rahvusliku ärkamisaja kirjandus» (1945). Viimati mainitud raamatuke oli üks esimesi eesti kirjandusloo õpikuid Nõukogude Eesti koolis. Lisaks sellele koostas või toimetas B. Sööt sõjajärgseil aastail mitmeid eesti keele õpikuid ning lugemikke ja oli «Eesti kirjanduse ajaloo» (1954) kaasautor.

Kooli vajadustest kasvas välja ka B. Söödi töö praktilise kirjandusteooria alal. 1935 ilmunud «Stilistika ja poetika koolidele» esmaavaldamise kohaks oli K. Mihkla «Eesti kirjanduse ülevaate» III osa (1934—1935), «Eesti kir-

jandusteooria algmeid keskkoolidele» (1936) ilmus aga paralleelselt K. Mihkla kirjandusõpikus progümnaasiumidele. Õppetöö TPedI-s viis B. Söödi jällegi kirjandusteooria probleemide juurde. Selle töö viljaks on kahes trükis ilmunud «Kirjandusteooria lühikursus» (1959, 1966) ja sõnastikukujuline «Stilistika» (1973, rotaprint). Sealjuures kutsus lühikursus esile laialdase mõttevahetuse, andes tõuget kirjandusteooria küsimuste edasisele läbitöötamisele. Igatahes oli B. Sööt kirjandusteooriaga kõige pikemat aega tegelnud autor Eestis.

Peale mitmekülgse kirjandusteooria lühikursuse avaldamise jääd tema talle mälestus B. Söödist tema rohkearvuliste õpilaste ja sõprade teadvusse.

Liidia Toom

Moskvast tuli kurb teade: seal suri 15. juunil 86-aastaselt Eesti NSV teeneline kultuuritegelane Liidia Toom, NLKP liige 1927. aastast, eesti ja vene kirjanduse kontaktide viljakas organiseerija ning vahendaja.

Liidia Toom sündis 8. märtsil 1890 Tartumaal Lätte vallas kõsterkoolmeistri tütreana, lõpetas Laiuse ministeeriumikooli,

õppis Tartus Puškini gümnaasiumis, kust 1905. aastal revolutsioonilise meeluse pärast välja heideti. Ettevõtlik tüdruk läks Moskvasse, õppis edasi, sooritas küpsuseksami eks-ternina ja jäigi Moskvasse elama. Võttis osa Oktoobrirevolutsioonist, töötas Moskva Nõukogus ja Rahvusasjade Rahvakomissariaadi Eesti osakonnas.

Samasse aega langeb ka Liidia Toomi kirjandusliku tegevuse algus. Aastail 1922—1925 oli Liidia Toom «Pravda» toimetuse tööliskirjasaatjate organiseerija, 1925—1927 Donbassis raamatukogunduse instruktor, 1931 lõpetas kirjandusinstituudi aspirantuuri, misjärel töötas 1934. aastani Kuznetski kombinadi rajamisel, pannes kirja materjale M. Gorki algatatud «Vabrikute ja tehaste ajaloo» tarbeks. Tema sulest ilmus ajakirjanduses või eri raamatutena hulk ilukirjanduslikke, kirjanduskriitilisi ja publitsistlikke teoseid. Liidia Toom oli NSVL Kirjanike Liidu liige selle asutamisest, 1934. aastast peale.

Alates 1940. aastast tegi Liidia Toom suurt tööd eesti kirjanduse tutvustamiseks ja propageerimiseks vene keeles. Ta tõlkis Vilde, Kitzbergi, Tuglase, Semperi, A. Jakobsoni ja paljude teiste teoseid, kirjutas A. Jakobsoni monograafia, ohtrasti soovitusi, tutvustusi, retsensioone, oli abiks paljudele vene kirjanikele eesti kirjanike teostega tutvumisel ja nende tõlkimisel. Sõjapäevil töötas ta Moskva ja Kuibõševi raadio eestikeelsete saadete toimetuses, osales 1943. a. Eesti NSV Kirjanike Liidu loomises.

Eesti kirjanduslik kodu Moskva südalinnas Tveri bulvari vanas kivimajas on nüüd tühjaks jäänud, kuid Liidia Toomile kuulub kindel koht meie kirjanduse ajaloos. Kõigile, kes teda isiklikult tundsid, jääb temast alati hea, soe mälestus.

Eesti NSV Kirjanike Liit

Suri Miloš Lukáš

Tšehhoslovakkias Hradec Králové linnas suri 26. aprillil keeleteadlane ja tõlkija Miloš Lukáš. Eesti kirjanduse sõber ja vahendaja M. Lukáš sündis Jilemnices 15. IX 1897. Ta oli hariduselt klassikaline filoloog ja töötas aastakümneid gümnaasiumiõpetajana (professorina). M. Lukáš oli erakordse keelevaistuga lingvist (oskas lugeda 35 keelt). Juba Praha ülikoolis õppides huvitus ta ka eesti ja soome keelest. Kooliõpilasena õppis M. Lukáš selgeks esperanto ning hakkas kirjutama ja avaldama esperantokeelseid luuletusi ning tõlkima tšehhi kirjandust (eriti draamateoseid ja luulet). Esperantistina oli ta alates 1919. aastast kirjavahetuses Hilda Dreseniga, kelle õhutusel õpiski eesti keele nii selgeks, et võis hiljem tõlkida. 1939. aastal määrati talle pooleks aastaks stipendium keelepraktikaks Eestis, kuid Tšehhoslovakkia okupeerimise tõttu jäi see kasutamata.

Miloš Lukáš'i üks suuremaid ja ulatuslikumaid töid oli «Kalevipoja» vahendamine tšehhi keelde. Lühendatud värsstõlge ilmus eraldi raamatuna 1959. aastal. 1970. aastaks valmis tal eepose täielik

tõlge. Perioodikas on avaldatud katkendeid ka «Kalevipoja» slovakeelsest tõlkest.

Kirjanduslikus nädalalehes «Pochodeň» jm. on ilmunud M. Lukáš'i tõlkes A. H. Tammsaare «Ajalohkandja nr. 17.» F. Tuglase «Kikerpilli viha», L. Koidula, Juhan Liivi, E. Särgava, E. Krusteni, R. Sirge, A. Hindi, A. Jakobsoni, D. Vaarandi, H. Angervaksa, L. Hainsalu jt. lühiproosat ja luulet, samuti ka eesti muinasjutte. 1969. a. ilmus tšehhi ja slovaki keeles S. Väljali «Jussikese seitse sõpra». Ta on toimetanud või redigeerinud ka teiste tõlkeid eesti kirjandusest.

Viimastel eluaastatel valmisid M. Lukáš'il kõrgtasemelised tõlked vanakreeka ja -rooma poeesiast.

E. Teder

ESPERANTO

○ Ungari esperantoajakiri «Hungara Vivo» («Üngari Elu») ilmub oma praegusel kujul 1967. a. alates. Väljaande omapäraks on iga üksiknumbri pühendamine eri teemale. Nii on ilmunud ungari klassikute Sándor Petőfi, Gyula Illyési, Mór Jókai, esperantopoeetide ja proosameistrite Kálmán Kalocsay ja Sándor Szatmári ning esperantoakadeemik

Lajos Tárkony erinumbrid; eraldi on käsitletud Ungari majanduse, teaduse, turismi ja rahvakunsti probleeme. Teemade ringist ei puudu ka esperanto ise: ülevaateid on antud esperanto originaalpoeesiast, proosast, draamast ja publitsistikast, vaadeldud on enne Teist maailmasõda ilmunud ning ülemaailmse kultuuriajakirjana tunnustust leidnud «Literatura Mondo» tegevust.

○ Tamperes peeti aprilli lõpul Soome, Rootsi, Norra ja Taani esperantoõpetajate konverents, kus otsustati lisaks kahele senisele regionaalsele esperanto õpetamise eksperimendile korraldada kolmas pedagoogiline eksperiment teise ja kolmanda klassi õpilastega Skandinaavia maades. Aluseks võetakse sama, ungari pedagoogi Istvan Szerdahelyi koostatud õppekava, mille järgi õppisid esimeses ringis Bulgaaria, Itaalia, Jugoslaavia, Ungari ja Austria ning teises ringis Inglise, Prantsuse, Saksa FV ja Hollandi koolide õpilased. Konverentsil märgiti laste jaoks määratud esperantokeelse õppekirjanduse puudulikkust ja kutsuti kaasa töötama kõigi maade asjahuvilisi. Soome ILEI sektsioon on juba asunud koostama olemasoleva esperantokeelse lastekirjanduse bibliograafiat.

J. Palu

СОДЕРЖАНИЕ

М. Пеэт. Заметки о композиции драматического произведения	449
В. Палль. Нормализование эстонских географических названий	454
Р. Парве. Аугуст Алле и Регина Штраллувна (Штралл)	467
С. Исаков. Забытый журнал (Продолжение)	473
Л. Анвельт. Поправки и дополнения к биографии О. В. Мазинга	481
Л. Тийк. Контакты острова Сааремаа в области мужских имен	485
ЮБИЛЕИ	
Р. Пыльдмяэ. Аугуст Альквист и его связи с Эстонией	489
НА ТЕМЫ ДНЯ	
Х. Вихма. Слабые и пустые места в эстонской лексикографии	492
СРЕДИ КНИГ	
А. Лангеметс. Ветеран юности (Арви Сийг. Переломная пора. Таллин, 1976)	494
М. Унт. Капризы Лилли Промет — несколько лет спустя (Лилли Промет. Лос Капричос. Таллин, 1976)	495
Э. Мьялганд. Только любовь ли осталась неуловимой? (Оскар Круус. Неуловимая любовь. Таллин, 1975)	496
Н. Бассель. Антология эстонской поэзии на русском языке (Поэты Эстонии. Малая серия «Библиотеки поэта». Ленинград, 1974)	498
П. Аристе. Книга, открывающая путь в прошлое и в современность прибалтийско-финских языков (Арво Лаанест. Введение в прибалтийско-финские языки. Таллин, 1975)	501
К. Салве. Фольклор наших дней (Folklore tänään. Helsinki, 1974)	504
И. Сакс. Еще один справочник о латышских писателях (Ilgonas Bērsons. Padomju Latvijas rakstnieki. Riga, 1976)	508
ОБОЗРЕНИЕ	509

INHALTSVERZEICHNIS

М. Peet. Bemerkungen über den Aufbau des Bühnenwerks	449
V. Pall. Normierung der estnischen Ortsnamen	454
R. Parve. August Alle und Regina Sztrallõwna (Strall)	467
S. Issakow. Eine in Vergessenheit geratene Zeitschrift (Fortsetzung)	473
L. Anvelt. Berichtigungen und Ergänzungen zur O. W. Masings Biographie	481
L. Tiik. Kontakte der Insel Saaremaa auf dem Gebiet der Männernamen	485
JUBILÄEN	
R. Põldmäe. August Ahlqvist und seine Beziehungen zu Estland	489
IM BLICKPUNKT	
H. Vihma. Unzulänglichkeiten und Lücken in der estnischen Lexikographie	492
REZENSIONEN	
A. Langemets. Ein Veteran der Jugend (Arvi Siig. Die Wendungsjahre. Tallinn, 1976)	494
M. Unt. Die Launen von Lilli Promet — einige Jahre nachher (Lilli Promet. Los Caprichos. Tallinn, 1976)	495
E. Mälgand. Ist nur die Liebe unerreichbar geblieben? (Oskar Cruus. Unerreichbare Liebe. Tallinn, 1976)	496
N. Bassel. Anthologie der estnischen Dichtung in der russischen Sprache (Поэты Эстонии. Малая серия «Библиотеки поэта». Ленинград, 1974)	498
P. Ariste. Ein Buch, welches den Weg in die Vergangenheit und Gegenwart der ostseefinnischen Sprachen eröffnet (Arvo Laanest. Einführung in die ostseefinnischen Sprachen. Tallinn, 1975)	501
K. Salve. Folklore der Gegenwart (Folklore tänään. Helsinki, 1974)	504
I. Saks. Noch ein Nachschlagebuch über die lettischen Schriftsteller (Ilgonis Bērsons. Padomju Latvijas rakstnieki. Riga, 1976)	508
RUNDSCHAU	509

TEKSTIS SELETAMATA LÜHENDID

all. = allatiiv; ES = Emakeele Selts; ESA = Emakeele Seltsi aastaraamat; F = fond; illat. = illatiiv; iness. = inessiiv; KKI = Keele ja Kirjanduse Instituut; KM KO = Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond; l. = leht; M = mapp; nim. = nimistu; ORKA = Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv; RAKA = Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv; s.-ü. = säilitusüksus; OS = Oigekeelsuse sõnaraamat. Tallinn, 1960.

M u r r a k u d: Ambla; Anna; Anseküla; Audru; Emmaste; Hageri; Hargla; Hlj = Haljala; Hls = Halliste; JJn = Järva-Jaani; Juuru; Jõhvi; Jämaja; Kadrina; Keila; Khk = Kihelkonna; Kirbla; KJn = Kolga-Jaani; Kodavere; Kose; Krj = Karja; Krk = Karksi; Ksi = Kursi; Kullamaa; Kuusalu; Laiuse; Lihula; LNg = Lääne-Nigula; Lügänu; Martna; Muhu; Nissi; Palamuse; Peetri; Phl = Pühalepa; Pilstvere; PJg = Pärnu-Jaagupi; Plt = Põltsamaa; Plv = Põlva; Puhja; Põide; Rannu; Ridala; Risti; Rõugu; Röpina; Saarde; Setumaa; Simuna; TMr = Tartu-Maarja; Trm = Torma; Türi; Urvaste; Varbla; Vastseliina; Viljandi; VII = Valjala; VMr = Väike-Maarja; Võnnu; Vändra.

Keeled: fr = friisi; isl = islandi; lad = ladina; nr = norra; rts = rootsi; tn = taani; vüks = vanaülemsaksa.

„KEEL ja KIRJANDUS“ SEPTEMBRIS:

- Tänapäeva probleemid ja kirjandus ●
- Veel L. Mere «Hõbevalgust» ● Kohanime-
- tarvituse päevaküsimusi ● Veel koha-
- nimede normimisest ● Mis on tekstigram-
- matika ● Tuglas pagulasena Oulunkyläs
- Täiendusi E. Vilde kirjade publikat-
- sioonile ● K. A. Hermanni katse «Laulu
- ja mängu lehe» taasavaldamiseks ●
- Eesti vanasõnade teaduslik väljaanne

Rutake „KEELE ja KIRJANDUSE“
tellimisega 1976. aasta lõpuni! Ainult
siis võite omandada ajakirja täie-
liku komplekti.

12.8.76.

Rutake kirjandus

76-923a